

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін

С. К. Ревуцька, Д. П. Шапран, В. М. Зінченко

НАУКОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспект лекцій

Ступінь: магістр

Кривий Ріг
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін

С. К. Ревуцька, Д. П. Шапран, В. М. Зінченко

НАУКОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспект лекцій

Ступінь: магістр

ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри іноземної
філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
протокол № 3
від «12» жовтня 2020 р.

СХВАЛЕНО
Навчально-методичною
радою ДонНУЕТ
Протокол № 2____
від «29» жовтня 2020 р.

Кривий Ріг
2020

УДК 81.161.2 – 029: 001(042.3)

Р 44

Ревуцька С.К., Шапран Д.П., Зінченко В.М.

Р 44 Наукова українська мова [Текст] : конспект лекцій, ступінь магістр / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін. Кривий Ріг. ДонНУЕТ, 2020. 119 с.

Конспект лекцій призначений для вивчення студентами навчальної дисципліни «Наукова українська мова».

У виданні визначено мету і завдання курсу; вміщено навчальні матеріали з десяти лекційних тем, передбачених робочою програмою дисципліни, проблемно-пошукові питання та завдання для контролю рівня засвоєння навчального матеріалу, рекомендовану літературу для вивчення дисципліни.

© Ревуцька С.К., 2020

© Шапран Д.П., 2020

© Зінченко В.М., 2020

© Донецький національний
університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Змістовий модуль 1. Наукова мова як підсистема національної української мови	
Лекція 1. Наукова мова як суспільне і лінгвістичне явище	6
Лекція 2. Науковий текст як форма реалізації наукового стилю мовлення.....	15
Лекція 3. Нормативні вимоги до лексики наукових текстів	26
Лекція 4. Термінознавство та термінографія в Україні	36
Лекція 5. Граматичні особливості наукового мовлення	46
Змістовий модуль 2. Методика роботи з науковими текстами	
Лекція 6. Форми та види перекладу. Особливості науково-технічного перекладу	67
Лекція 7. Підготовка та мовне оформлення публікацій	75
Лекція 8. Аббревіатури і графічні скорочення в наукових текстах	87
Лекція 9. Інформаційне забезпечення наукових досліджень	92
Лекція 10. Вимоги до оформлення наукової роботи	98
Список рекомендованих джерел	116

ВСТУП

Мовна якість наукової продукції суттєво впливає на її теоретичну і практичну цінність. Однак сучасний рівень наукової мовної культури засвідчує значну кількість проблем на цьому полі діяльності.

На важливості формування культури наукового мовлення як складової фахової підготовки наголошують багато дослідників, визнаючи, що для ефективної науково-професійної діяльності не досить мати глибокі спеціальні знання, досконало володіти методологією наукової творчості, вміннями здобувати, аналізувати, систематизувати наукові факти – не менш важливим є вміння оптимального використання виражальних можливостей національної мови для фіксації та транслювання виведеного наукового знання.

Складовими високої культури наукової мови є ґрунтовна мовнокомунікативна підготовка, вільне послуговування нормативною національною науковою мовою в усіх підстилях у письмовій та усній формах.

З огляду на вищезазначене, одним із важливих завдань вищої школи є забезпечення мовної компетентності майбутніх фахівців, а особливо – майбутніх науковців, покликаних піднести на новий рівень вітчизняну науку. Сприяти цьому має курс «Наукова українська мова».

Мета дисципліни: на основі теоретичних досліджень про особливості функціонування української мови в науковій та науково-виробничій сферах забезпечити високий рівень мовно-комунікативної компетентності щодо вільного послуговування нормативною національною науковою мовою в усіх формах, підстилях і жанрах наукового мовлення.

Завдання дисципліни: поглибити знання студентів про особливості наукового стилю та його підстилів; розвивати в студентів комунікативні компетенції, необхідні в науково-професійному спілкуванні; удосконалити навички стилістично вмотивованого використання лексичного запасу української мови в усному і писемному науковому мовленні; розвивати та зміцнювати навички роботи з науковою та довідковою літературою; забезпечити нагромадження запасу наукової лексики фахового спрямування, удосконалити навички вільного володіння національною мовою для складання різних видів наукових текстів; підвищити загальну культуру наукового мовлення з метою ефективної реалізації науково-дослідних завдань.

Підсумковий модульний контроль засвоєння залікового модуля здійснюється у вигляді проведення тестування та виконання практичних завдань. Загальна оцінка за навчальну дисципліну виставляється з урахуванням суми результатів засвоєння навчального матеріалу з курсу лекцій, виконання практичних завдань та складання підсумкового модульного контролю.

Під час вивчення навчальної дисципліни застосовуються різні форми аудиторних занять: лекції, семінарські, практичні заняття, а також позааудиторна самостійна підготовка.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:
поглибити знання про науковий стиль української літературної мови;

розширити уявлення про наукову мову, головні категорії, властивості, структуру, мовні засоби наукового тексту, основи майстерності наукового виступу, виробити стійкі вміння та навички нормативного вживання мовних засобів наукового стилю;

опанувати технології роботи з науковим текстом, розвивати вміння і навички мовно-стилістичного аналізу наукового тексту;

сформувати стилістичну компетенцію, виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до порушення мовної літературної норми в текстах наукового стилю;

аргументовано оцінювати наукове мовлення в різних комунікативних ситуаціях щодо дотримання норм літературної мови та досягнення комунікативних завдань;

свідомо і ефективно використовувати основні лексикографічні і термінографічні джерела;

створювати різножанрові наукові тексти зі спеціальності;

редагувати наукові тексти різних жанрів, писати відгуки і рецензії на них;

оволодіти навичками публічного наукового виступу, послуговуватись вербальними і невербальними прийомами презентації наукової спрямованості, зокрема електронної.

Змістовий модуль 1. Наукова мова як підсистема національної української мови

Лекція 1. Наукова мова як суспільне і лінгвістичне явище

ПЛАН

1. Поняття наукової мови та її функції.
2. Функціональні характеристики наукової мови.
3. Культура наукової мови.
4. Етапи становлення й дослідження наукової мови.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: наукова мова (мова науки), наукове мовлення, функції наукової мови, номінативна функція, репрезентативна функція, сигніфікативна функція, евристична функція, евристика, оцінна функція, характеристики наукової мови: правильність, точність, об'єктивність викладу, адекватність, компактність, ємність, алгоритмічність, евристичність, культура наукової мови, культура мовлення, функціональна мова, предметна (фахова) мова, когнітивна лінгвістика.

1. Поняття наукової мови та її функції

Мова є знаковою системою, що виступає основним засобом спілкування людей, обміну інформацією, передавання здобутого досвіду в різних сферах суспільного життя. *Наукова мова (мова науки)* є підсистемою, стилістично-функціональним різновидом літературної мови, основне призначення якої полягає у викладенні результатів наукових досліджень про людину, суспільство, явища природи, обґрунтуванні гіпотез, доведенні істинності теорій, класифікації й систематизації знань, роз'ясненні явищ, активізації інтелекту для їх осмислення. Вона об'єднує засоби мови, характерні для всіх функціонально-стильових різновидів наукової сфери спілкування, і являє собою специфічну систему граматичних і семантичних засобів вираження – знакових мовних одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю. Таким чином, мова науки – це система мовних засобів для надання та одержання професійної наукової інформації і спілкування на наукові теми. У лінгвістичному аспекті вона розглядається як стильовий різновид літературної мови і реалізується через *наукове мовлення* – функціонування національної мови у сфері наукової комунікації.

У часи Середньовіччя в Європі мовою науки була латинська мова, а на Сході – арабська. У новітню епоху науковці різних країн, в тому числі і представники української науки, послуговуються національною мовою як основним засобом обміну науковою інформацією та закріплення наукових знань. Роль міжнародної мови наукового спілкування перебрала на себе англійська.

Мова науки являє собою сукупність мовних засобів, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічну

систему граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю. Так, наприклад, специфічну лексику мови різних наук представляють загальнонаукові слова, стійкі словосполучення, терміни, невербальні знаки (символи, піктограми тощо), системне вживання яких у науковому мовленні регулюється певними правилами.

Мова науки, або мова наукового стилю викладу, наукова (спеціальна) мова, слугує для задоволення соціальних, гносеологічних, комунікативно-прагматичних потреб особистості і соціуму.

Власне лінгвістичний розгляд наукової мови у сучасних дослідженнях поєднується з іншими науково-дисциплінарними підходами. В аспекті гносеологічного аналізу мова науки постає як спосіб об'єктивації мисленнєвого процесу, детермінованого природою пізнаваних об'єктів, характером їх зв'язків і відносин, які цікавлять дослідника.

У методологічному аспекті мова науки виступає як різновид мови взагалі, засіб соціальної комунікації, фіксації, зберігання та передавання наукових знань.

Семіотичні концепції аналізують мову науки як знакову систему, в межах якої набувається, зберігається, перетворюється і транслюється інформація в науковому співтоваристві. Семіотичний підхід розпадається на два аспекти: семантичний і синтаксичний. Семантично мова науки визначається як єдність понятійного апарату наукової теорії і засобів її доведення. У синтаксичному трактуванні на перший план виходять принципи розгортання наукових теорій з вихідних знаків, під мовою розуміється структура, система відношень, регульованих певними правилами.

Функції наукової мови. Учені по-різному підходять до визначення кількості і характеру функцій наукової мови. Щодо цього в науці існує багато класифікацій. Розглянемо деякі з основних функцій мови науки.

Оскільки корінням мова науки сягає в природну мову і тісно з нею взаємодіє, то і за своїми основними функціями наукова мова подібна до повсякденної мови, виконуючи як основні комунікативну (інформативну) і когнітивну (пізнавальну) функції. Зрозуміло, що передусім мова науки функціонально спрямована на науково-пізнавальну діяльність і формування та передавання інформації щодо її результатів. Когнітивна функція, в свою чергу, диференціюється на ряд відносно самостійних часткових функцій залежно від особливостей здійснюваних ученими інтелектуальних операцій:

1) номінативна функція – виділення і позначення (іменування) предметів дослідження в пізнавальній ситуації. Дати назву пізнаваному об'єкту – значить надати у спільне користування слово, яким наукове співтовариство домовляється користуватися, закріплюючи зв'язок зовнішнього вираження і внутрішнього змісту названого об'єкта наукового пізнання. Номінативна функція реалізується шляхом використання як звичайного словника природної мови, так і особливої символіки, наприклад графічних знаків, схем, умовних позначок, номенклатурних назв тощо, а також спеціально створених мовних знаків – термінів;

2) репрезентативна функція – полягає в закріпленні і демонстрації результатів наукових відкриттів, впровадження їх у науковий обіг. На відміну від номінативної вказівки на об'єкт, тут діє теоретична модель у вигляді знакової структури, яка репрезентує той самий об'єкт, визначаючи аспекти його вивчення. Обидві функції, номінативна і репрезентативна, виявляються в операціях опису. Якщо спочатку, на ранніх етапах розвитку науки, широко використовується звичайна мова, то з поглибленням наукового знання зростає потреба в точності і адекватності наукового опису. Це веде до утворення спеціалізованої мови, зростання частки штучно створених систем позначення. з огляду на потреби мовної культури населення. Мова науки повинна відрізнятися чіткістю вживання понять, визначеністю їх обсягу, обґрунтуванням їх системних зв'язків. Мова наукового опису повинна бути достатньою для найменування кожного предмета (явища, процесу, властивості тощо) досліджуваної галузі, без будь-яких лагун;

3) сигніфікативна функція полягає у встановленні логічного зв'язку між мовним представленням пояснюваного поняття і мовним вираженням інших понять, вже прийнятих в науці. Логічне розгортання наукового знання (сигніфікація) в мові науки аналогічне пояснювальній функції наукової теорії, яка передбачає включення об'єкта, що пояснюється, в структуру теорії. Тут також ідеться про створення спеціалізованих мовних засобів, що виражають поняттєвий зміст в межах даної теорії, позначаючи її елементи.

4) евристична функція мови науки полягає в ефективності її знакових форм, у здатності наукового передбачення (*евристика* (від грец. *heurisko* - відшукую, відкриваю) – це сукупність прийомів і методів, що полегшують і спрощують рішення пізнавальних, конструктивних, практичних завдань). Ця функція полягає в сприянні приросту наукових знань, в тому числі у створенні передумов для наукових відкриттів. Діє евристична функція і через метафоризацію – включення метафори в певну знакову систему науки допомагає появі нових теоретичних уявлень. Метафори дозволяють фіксувати часом розпливчаті образи, що виникають при дослідженні нових об'єктів, надавати предметного характеру гіпотетичним уявленням.

5) оцінна функція, нерозривно пов'язана з евристичною функцією. Мова науки служить для вираження позитивного, негативного або нейтрального ставлення до розглянутого об'єкта або, якщо зіставляються два об'єкти, для вираження переваги одного з них, або ствердження рівноцінності їх. Оцінка служить виразом значущості об'єкта пізнання, індивідуальності вченого, особливостей його інтелектуального стилю, емоційно-вольових якостей. Підставою оцінної функції виступає не тільки суб'єктивність дослідника, але і вплив на мову науки екстралінгвістичних факторів образності та експресивності. Зважаючи на таку вимогу до наукового знання, як об'єктивність, оцінну функцію наукової мови можна вважати другорядною, факультативною.

2. Функціональні характеристики наукової мови

Найважливішими функціональними і структурними характеристиками мови науки, що відповідають її призначенню і забезпечують реалізацію її

функцій, є правильність, точність, об'єктивність викладу, адекватність, компактність, ємність, алгоритмічність, евристичність.

Основною властивістю мови науки слід визнати правильність, бо з неї випливають й інші характеристики мови науки.

Правильність в тлумачних словниках розглядається як відповідність еталону, нормі, алгоритму тощо: якщо дія (практична або теоретична) повністю відповідає еталону, тоді вона абсолютно правильна; якщо між ними немає відповідності, тоді дія неправильна. Зрозуміло, можливий варіант і відносної правильності.

Ступінь правильності оцінюється як якісно, так і кількісно. У цій моделі правильного доречно, на думку дослідників, вживання поняття *точності* як міри абсолютної відповідності еталону (правильності).

Під *адекватністю* мови розуміється її здатність відповідно описувати будь-які ситуації, наявні або можливі у сфері функціонування певної наукової мови – вираження, зберігання і передавання інформації. У такому разі точність буде характеризувати формальну правильність мови (однозначність визначення термінів, створення тверджень за задалегідь визначеними правилами), а адекватність – змістовну правильність.

Зрозуміло, що до точності прагне і природна мова, але в реалізації пізнавальної функції науки йдеться про особливу стилістику ясності, переконливості, доказовості, аргументованості, послідовності.

Компактність передбачає формальну правильність мови і влучне висловлення інформації, що поєднує максимальне збереження смислового змісту з мінімальними мовними засобами. *Ємність* же співвідноситься з адекватністю мови (змістовою правильністю) і полягає у вираженні інформації точно і в максимальному обсязі.

Неважко помітити, що між компактністю і ємністю наукової мови виникає протиріччя, яке вирішується шляхом оптимізації мови науки – скороченням кількості знаково-символічних засобів (розвитком компактності), ущільненням змісту, концентрацією знання (вдосконаленням ємності).

Активність мови характеризує міру її впливу на пізнавальну діяльність. Акумуляція в мові пізнавального досвіду минулих поколінь учених розширює когнітивні можливості мови науки. Безперервний розвиток науки неминуче викликає перетворення в науковій мові. Висуваються нові концепції, формуються нові теорії і, як наслідок, той самий термін починає вживатися з різним смисловим навантаженням, створюються концептуально нові терміносистеми.

Мова науки впливає і на процес, і на результати пізнавальної діяльності, на становлення нових теорій і обґрунтування їх достовірності. Оптимальність впливу мови науки оцінюється категорією *оперативності*, або алгоритмічності – перетворення розумової діяльності в знакову реальність, способи і прийоми, операції пізнавальної діяльності.

Характеризуючи результативність мови в науковій практиці, говорять про її *евристичність*, здатність бути повноцінним засобом науково-пізнавальної діяльності, правильно висловлювати алгоритми практичних і пізнавальних дій.

Провідною тенденцією розвитку сучасної науки є всезростаюча взаємодія і взаємовплив природничих, соціально-гуманітарних і технічних наук. У такій взаємодії ростуть і міцніють міждисциплінарні зв'язки у сфері фундаментальних наук, зв'язки між групами наук в комплексних дослідженнях, інтеграційні процеси під егідою узагальнюючої теорії, філософських і загальнонаукових методів.

Усі ці види взаємодії з необхідністю ведуть до уніфікації термінологічних систем різних наукових дисциплін. Розвиток наукової думки призводить до вдосконалення наявних наукових мов, їх зближення і виникнення нових мовних систем, аналогічно до того, як в соціально-історичній практиці відбувається безперервне збагачення природної мови.

Водночас поглиблюється спеціалізація наукового знання, все більша його розгалуженість веде до диференціації наукової термінології. Як наслідок, у кожній окремій дисципліні складається специфічна, відносно замкнена система понять і відповідна їй терміносистема, освоєна досить вузьким колом науковців. Цей процес має свої негативні комунікативні наслідки: надмірна диференціація термінології перешкоджає обміну науковими досягненнями, плідним науковим контактам навіть між вченими близькоспоріднених дисциплін.

Звідси проблема і потреба створення понятійно-категоріального апарату, що об'єднує різні наукові дисципліни, термінів, що визначаються і вживаються однаково. Уніфікація наукових мов, вироблення загальної, взаємоприйнятної мови науки сприяє ефективній комунікації між ученими. Крім того, уніфіковані мовні засоби дозволяють визначити місце і роль кожної наукової дисципліни у вирішенні комплексних наукових проблем, створенні єдиної наукової картини світу. Але, визнаючи саму можливість створення уніфікованої мови науки, управління цим процесом, слід розуміти, що цей процес повинен органічно впливати з розвитку самої науки, з внутрішньої логіки міждисциплінарного синтезу.

Отже, зворотним боком диференціації з необхідністю виступає інтеграція наукового знання, що вимагає узгодження та впорядкування термінології, зокрема через створення уніфікованих семіотичних засобів і стандартизованих понятійних систем – понять з розширеним інформаційним обсягом та певним інваріантним змістом.

У формуванні уніфікованої наукової мови найважливішу роль відіграють загальнонаукові поняття, які виражають концептуальну єдність сучасного наукового знання, універсальні системні риси природи, суспільства і мислення. Загальнонаукові поняття створюються різними шляхами, але в будь-якому разі вони є наслідком методологічної інтеграції наукового знання. Так, виникаючи в окремих науках, певні поняття (наприклад, «модель», «структура», «функція», «інформація» та ін.), поступово збільшуючи свій обсяг і розширюючи сферу застосування, охоплюють суміжні науки, потім споріднені і, нарешті, поширюються на більш широкі предметні області. Інші поняття стають загальнонауковими завдяки математизації часткового знання: «симетрія», «ізоморфізм», «гомоморфізм», «ймовірність», «інваріантність», «алгоритм»

і т.ін. Нарешті, найважливішим джерелом поповнення арсеналу загальнонаукових категорій є філософія. Закономірно реалізуючи свою інтегративно-методологічну функцію, філософія поширює понятійну мережу на наукове теоретичне знання окремих галузей («система», «елемент», «гармонія», «діалектика», «форма», «зміст», «сутність», «явище», «вдластивість» тощо).

Уніфікація наукової мови завжди опосередкована семантичним полем конкретної наукової теорії, тому смисл навіть усталених загальнонаукових понять може значно змінюватися залежно від концепції вченого або від специфіки наукової дисципліни. Звідси постає вимога до кожного дослідника визначати смисл і зміст використовуваних термінів в контексті розроблюваної концепції.

3. *Культура наукової мови* – підрозділ мовознавства, що вивчає нормативне застосування наукової мови в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах з метою вдосконалення і підвищення рівня мовно-комунікативної компетентності суб'єктів науково-дослідної діяльності. Зміст цього поняття впливає із загального розуміння культури мови. Термін «культура української мови» має кілька визначень. Узагальнену його характеристику подають сучасні лінгвісти Л. Мацько і Л. Кравець: «Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення у словники та мовну практику)». Паралельно вживають термін культура мовлення, що є характеристикою конкретного комунікативного акту з погляду нормативності і доцільності викладу інформації на підставі філологічного і психолого-педагогічного обґрунтування використання мовних засобів і граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації. Характеристиками, що визначають рівень культури мовлення, мовознавці (Г. Винокур, Б. Головін, С. Єрмоленко та ін.) вважають, зокрема:

правильність – відповідність нормативним вимогам до мовних засобів і правил їх вживання (орфоспічних, акцентуаційних, лексичних, граматичних, графічних, орфографічних, стилістичних);

вправність, мовна майстерність – знання і бездоганне володіння мовними засобами для якнайточнішого відтворення змісту інформації для досягнення комунікативних завдань;

стилістичне чуття слова, доречність застосування варіантних мовних форм залежно від сфери і мети спілкування.

Важливим для характеристики наукової мови є її етичний аспект – норми мовленнєвої поведінки, засоби вияву поваги до учасників спілкування, доброзичливості, тактовності тощо.

Терміни «культура мови» і «культура мовлення» тісно взаємопов'язані, але не тотожні: вони співвідносяться між собою так само, як мова (загальне, засіб) і мовлення (конкретне, процес). Мовознавець Алла Коваль у розмежуванні цих понять наголошує на різних планах діяльності: для культури мови характерний об'єктивно-історичний план або програма діяльності, для культури мовлення –

інструктивно-регулятивний. Завдання культури мови – визначення мовних норм на всіх рівнях мовної системи, культури мовлення – аналіз усієї повноти сучасного мовного життя відповідно до системи мови, визначення різних композиційних форм мовних побудов з уточненням меж уживання слів, виразів, конструкцій. Одним із різновидів культури мовлення є *культура наукового мовлення*, що є виявом функціонування національної мови у сфері наукової комунікації в найрізноманітніших ситуаціях і формах спілкування. Термін «культура наукового мовлення» слід використовувати, коли йдеться про певні ситуативні мовні норми, тобто конкретний акт мовлення; «культура наукової мови» – стосовно предмета навчального курсу.

Важливим аспектом культури наукової мови дослідники (Н. Бабич, Ф. Бацевич, О. Баженова, Д. Гринчишин, Р. Зорівчак, М. Котюрова, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарів, А. Сербенська, Є. Чак) називають прикладний аспект. Наукові тексти розглядають як носії функціонально-стильової специфіки, що дає змогу пояснювати мовленнєві огріхи, їх психологічну природу, фактори впливу на їх появу. Започатковано навіть окремий напрям досліджень – «лінгвістика помилок», або «помилкознавство», «девіатологія».

Опанування культури наукової української мови є однією з важливих передумов підготовки досконалого наукового тексту, успішної презентації результатів наукового дослідження.

4. Етапи дослідження наукової мови

У 20 – 30-ті роки ХХ ст., з огляду на потреби мовної культури населення, в дослідженнях членів Празького лінгвістичного гуртка було сформульовано поняття «функціональна мова». *Функціональна мова* – мова, призначена для спеціальних цілей та обслуговування окремих сфер людського спілкування. У сучасній лінгвістиці в цьому контексті вживається також англійська аббревіатура LSP (language for special purpose).

Німецькі лінгвісти запропонували натомість поняття «предметні (фахові) мови». *Предметна (фахова) мова* – сукупність мовних засобів, які використовують у професійній сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері.

Початок 50-х років ХХ ст. був ознаменований появою книги про мову науки як функціональний різновид мови англійського вченого Теодора Сейворі, що слугувала провісником теорії мов для спеціальних цілей, у т. ч. й науки.

Спеціальне вивчення наукового мовлення в східно-слов'янському мовознавстві розпочалося в 60-ті роки ХХ ст. Перші праці (М. Кожині, А. Коваль, А. Васильєвої, М. Котюрової та ін.) подавали визначення специфіки наукового стилю, характеристику екстралінгвістичних факторів, які впливають на формування наукових текстів та їх стильових ознак, містили дослідження проблем мовленнєвої системності наукового стилю, типів наукового тексту (О. Лаптева, О. Сиротіна, М. Сенкевич та ін.), поняття «культура мови» (А. Коваль, М. Жовтобрюх, А. Пилинський).

У дослідженнях 70–90-х років ХХ ст. розглядалися проблеми писемної та усної форм наукового мовлення, його адресованості, діалогічності,

експресивності (Н. Милованова, М. Кожина, Т. Михайлюк, Л. Славгородська), композиції та зв'язності, інтертекстуальності наукового тексту (М. Котюрова, Н. Данилевська), поняття мовної норми (А. Пилинський, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх), друкувалися культуромовні поради Б. Антоненка-Давидовича, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, А. Коваль, Л. Мацько, О. Сербенської, В. Русанівського, Є. Чак та ін.

Культуру наукової мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. досліджують функціональна стилістика (вивчає особливості мовних норм у зв'язку з різними функціональними стилями), лінгвістична прагматика (аналізує цілі учасників спілкування і методи їх досягнення, ставлення людини до власного і чужого мовлення), лінгвістика тексту (розглядає норми побудови, структурно-стилістичні особливості тексту), психолінгвістика (з'ясовує процеси мовотворчості, сприйняття і формування мовлення та співвіднесеність цих процесів із системою мови).

Відносно молодим напрямом мовознавчої науки, що вивчає, зокрема, наукову мову, є когнітивна лінгвістика (від англ. *cognition* «знання, пізнання», «пізнавальна здатність») – мовознавчий напрям, який розглядає функціонування мови як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища. У сучасній науці усталилася думка, що когнітивна лінгвістика бере свій початок у 70-х рр. ХХ ст. і першим етапом її становлення є 1975 р., коли у статті американських учених Дж. Лакоффа і Г. Томпсона "Представляємо когнітивну граматику" було вперше вжито термін когнітивна граMATика, яким у США найчастіше називають когнітивну лінгвістику. Формально в лінгвістичній історіографії виникнення когнітивної лінгвістики відносять до 1989 р., коли в Дуйсбурзі (ФРН) на науковій конференції було оголошено про створення асоціації когнітивної лінгвістики і когнітивна лінгвістика, таким чином, стала окремим лінгвістичним напрямом. Один із найважливіших принципів когнітивної лінгвістики полягає в розумінні мови як невід'ємної частини пізнання, в тому числі і наукового. У межах когнітивної лінгвістики виник напрям, що дістав назву «когнітивне термінознавство» – цей термін був уперше зафіксований у 1998 році С.В. Грін'овим в «Історичному систематизованому словнику термінів термінознавства». Найбільш актуальними напрямками когнітивного термінознавства є: 1) аналіз когнітивних властивостей термінів як корелятивів ментальної діяльності й одиниць наукового (професійного) мислення та знання; 2) вияв та інтерпретація фактів взаємозв'язку між розвитком термінології й динамікою наукового (професійного знання), виникненням і розповсюдженням наукових ідей; 3) аналіз термінів і термінологій як частини складних семіотичних систем наукової (професійної) діяльності і комунікації; 4) вивчення особливостей репрезентацій найважливіших гносеологічних категорій у термінології різних галузей знання та діяльності, вияв системоутворювальних категорій кожної галузі наукового (професійного) знання; 5) дослідження когнітивних аспектів утворення, перетворення, розвитку терміносистем, вияв особливостей їх функціонування в той чи інший історичний період.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення понять «наукова мова» і «наукове мовлення».
2. Коли було введено в науковий обіг поняття «функціональна мова»? Що воно означає?
3. Що таке предметні мови?
4. З'ясуйте поняття «культура наукової мови».
5. Назвіть основні етапи становлення й дослідження наукової мови.
6. Які напрями мовознавства вивчають культуру наукової мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.
7. На якому основному принципі базується когнітивна лінгвістика?

Лекція 2. Науковий текст як форма реалізації наукового стилю мовлення

ПЛАН

1. Загальні відомості про науковий стиль як функціональний різновид української літературної мови.
2. Функціонально-стилістичні особливості наукового тексту.
3. Загальні вимоги до наукових текстів.
4. Жанрові різновиди наукових текстів.

Література: 1, 7, 12, 14

1. Загальні відомості про науковий стиль як функціональний різновид української літературної мови

Науковий стиль обслуговує усі сфери професійно-наукового життя суспільства, науку, техніку, освіту й виконує насамперед пізнавальну та інформативну функції. Його основне призначення – повідомлення про результати наукових досліджень, доведення теорій, роз'яснення явищ, систематизація знань.

Науковий стиль в українській мові формується і розвивається залежно від рівня розвитку освітньо-наукової суспільної сфери і наукових знань в Україні, розвитку літературної мови, мовної практики учених, освітян, діячів культури та громадських діячів, від державної мовної політики.

Початки цього стилю спостерігаються ще в давній книжній українській мові періоду Київської Русі в історичних перекладах про Стародавню Грецію, Рим і Візантію; «Хроніка» Георгія (Многогрішного) про історію Візантії, Ізборник Святослава 1073 р. тощо. Важливу роль у поширенні наукових знань та професіоналізму в Україні відіграли Острозький та Київський культурно-освітні центри; братські школи, що виникали в ХVІ–ХVІІ ст. у Львові, Вільні, Рогатині, Перемишлі, Луцьку, Кременці та інших містах. Уже в ХVІІ ст. учений Києво-Могилянської академії Г. Кониський обґрунтував теорію терміна. У цей історичний період зразками наукового стилю були трактати, лексикони, послання, які видавали в Острозькій, Києво-Могилянській академіях,

Львівському братстві, а також в Києво-Печерській лаврі. Період з IX до початку XIX ст. вважають періодом стихійного формування української наукової термінології. Українську науково-виробничу, природничу, мистецьку термінологію представлено в загальномовних словниках того часу: «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596 року), «Лексикон словенороський» Памви Беринди (поч. XVII ст.), «Лексикон латинський» Є. Славинецького (1650) «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (XVII ст.).

Серед науковців, що стояли біля витоків становлення наукового стилю української мови – літературознавці, мовознавці, етнографи, педагоги П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка, М. Костомаров, М. Лавровський, М. Максимович, Ф. Прокопович, І. Срезневський та ін.

Гальмували розвиток української наукової мови до середини XIX ст. недержавний статус української мови, заборони її як засобу спілкування в усіх сферах життя, зокрема в науці та освіті, і державна роз'єднаність української мовної території.

Організований і цілеспрямований процес формування наукового стилю української мови розпочався із середини XIX ст. Перша серйозна спроба поставити питання про науковий стиль української мови в теоретичному плані належить П.Житецькому. Він накреслив перспективу його розвитку, брав активну участь у виробленні норм українського правопису, написав глибокі наукові дослідження з історії української мови, літератури, фольклору.

Першою українською науковою установою, що почала цілеспрямовано займатися питаннями наукової мови і термінології, вважають Львівське Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка (виникло в 1873, а з 1892 р. стало першим українським науковим центром на зразок європейських академій). Метою його було творити українську науку українською мовою, що передбачало формування національної наукової термінології. У 1907 році було створено Українське наукове товариство у Києві (голова – М. Грушевський). Ці наукові установи видавали “Записки” та збірники матеріалів роботи різних секцій.

Термінологи НТШ мали різні погляди на розвиток української термінології, тому виокремились такі дві групи науковців: 1) прихильники термінотворення в дусі народної мови, на її основі й за її законами (В. Левицький, І. Пулюй, І. Верхратський, І. Кандяк, Р. Цегельський); 2) симпатичні запровадження в українську мову інтернаціональної термінології (І.Горбачевський, С.Рудницький, М. Вікул, А. Семенцов).

Зусиллями українських учених НТШ було вироблено концептуальні положення термінологічної теорії, запропоновано одностайну термінологію і номенклатуру, незважаючи на те, що її творили на землях України, які належали до різних держав.

Проблемами наукової термінології займалися також такі установи, як Кам'янець-Подільський університет (ректор І. Огієнко), Українська академія наук, Інститут економічної кон'юнктури (директор М. Туган-Барановський), Технічно-термінологічна комісія при Департаменті професійної освіти.

Лише впродовж 1918–1919 років у Східній Україні вийшло друком понад 20 словників. З метою координації термінотворчої діяльності в 1918 р. при Українському науковому товаристві створено Термінологічну комісію, а при Українській академії наук (УАН) засновано Правописно-термінологічну комісію. У 1921 р. названі комісії було об'єднано й створено Інститут української наукової мови Академії наук (ІУНМ). З організацією Інституту української наукової мови почався новий період у становленні української науково-технічної термінології. Основним завданням Інституту було вироблення термінології з різних галузей знань і впровадження української мови в усі сфери суспільного життя.

Отже, з 90-х років XIX ст. науковий стиль української мови почав активне становлення.

Це спочатку були гуманітарна та суспільна сфери, а згодом і технічна. На кінець XIX ст. – початок XX ст. уже були вироблені загальнонаукова, гуманітарна і фахові термінології, що відображали рівень розвитку науки на той час: *аналіз, синтез, аксіома, гіпотеза, процес, об'єкт, продуктивні сили, генеза, методологія, проблема, орган, опозиція, система, теорія, формула*.

Однак уже з 30-х років XX ст. термінотворча діяльність була призупинена; тоталітарний режим, що утвердився в СРСР, жорстоко обірвав ці починання. Протягом наступних десятиліть головним завданням і темою дослідження українських термінологів було максимальне наближення української й інших національних термінологій до російської.

Закінчення процесу формування наукового стилю української мови в усіх його жанрових різновидах припадає на XX ст. Він досягає такого рівня розвитку, що дає змогу передати найскладніші здобутки людської думки в будь-якій сфері наукових знань. В українській науковій мові виробилися власні принципи використання словесних і граматичних засобів загальнонаціональної літературної мови, а також у ній представлені й індивідуальні манери письма відомих учених. Усе це є показником стилістичної зрілості та багатства української наукової мови.

Після прийняття Закону “Про мови в УРСР” (1989 р.), за яким визнано за українською мовою державний статус в Україні, зі здобуттям Україною незалежності і прийняттям Конституції України, ст.10, почався процес оздоровлення наукової термінології. На сьогодні в Україні проблемами термінології цікавляться і лінгвісти, і галузеві фахівці, про що свідчить вихід великої кількості термінологічних словників із різних галузей. На сучасному етапі основними проблемами є впорядкування та унормування наявних терміносистем, чим і займаються українські термінологи.

Формою реалізації наукового стилю є переважно писемне мовлення, однак такі поширені види наукового спілкування, як конференції, симпозіуми, семінари актуалізують також монологічне й діалогічне усне наукове мовлення.

Стильові ознаки наукового стилю: офіційний статус комунікантів, підготовленість мовлення, понятійність, предметність, об'єктивність, логічна

послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, аргументованість.

Підстилі наукового стилю:

-власне науковий (монографії, статті, тези, дисертації, наукові доповіді, кваліфікаційні роботи тощо);

-науково-навчальний (підручники, навчальні посібники, довідники, лекції, конспекти тощо);

-науково-популярний (виклад наукових даних для нефаківців: нариси, книги, статті в неспеціальних журналах, теле- та радіопередачі);

-науково-публіцистичний (науково-публіцистичні статті, наукові огляди, наукове інтерв'ю, репортаж тощо);

-науково-технічний (інструкції, патенти, авторські свідоцтва, службові листи, промислова реклама);

-науково-довідковий (словники, довідники, енциклопедії, каталоги);

-науково-діловий (наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, протоколи засідань наукових зібрань, угоди про наукову співпрацю);

-науково-публіцистичний (науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж);

науково-фантастичний (фантастичні оповідання, повісті, романи).

Типові мовні засоби наукового стилю:

широке вживання абстрактної лексики, наукова термінологія, номенклатурні назви, цитати, схеми, таблиці, графіки, фізичні символи, математичні знаки тощо; складні синтаксичні конструкції; повні речення, часто ускладнені зворотами; використання виражальних можливостей порядку слів, повторів і т.ін. Віддається перевага віддієслівним іменникам перед дієсловами; з дієслівних форм частіше вживаються безособові, узагальнені чи неозначені, а також дієприслівники та дієприкметники.

2. Функціонально-стилістичні особливості наукового тексту

Науковий текст – спосіб репрезентації наукової інформації, результат наукового дослідження.

Загальні характеристики наукового тексту як продукту професійного наукового викладу думки:

- науковий текст обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризується доцільністю й раціональністю всіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети й поставлених завдань;

- має раціональний характер, складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки;

-широке використання понятійного, категоріального апарату науки;

- текст орієнтований на сферу раціонального мислення, а не на образно-чуттєве сприйняття; його призначення не в тому, щоб змусити повірити чи відчувати та співпереживати, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

Типи висловлень в науковому тексті

Особливості мови й стилю наукових текстів склалися під впливом так званого академічного етикету, сутністю якого є інтерпретація власної й запозичених точок зору з метою обґрунтування наукової істини. Тому основні типи висловлення у науковому викладі – міркування та доведення. Водночас досить широко використовуються і опис та розповідь.

Доведення в науковому мовленні є одним із різновидів *міркування*. Наукове доведення оформлюють як текст із чіткою структурою (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок) і системою мовних засобів, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження. *Теза* містить відповідь на запитання «Що доводиться?». *Аргументи* реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ. *Висновок* доведення будують як перефразування, змістовий повтор тези.

У текстах-міркуваннях досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає змогу на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, дійти певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу: 1) дедуктивний (від лат. *deductio* – виведення) – від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а відтак аргументи та ілюстрації; 2) індуктивний (від лат. *inductio* – наведення, спонукання) – від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку. Ці два методи не застосовуються ізольовано, відособлено один від одного. Кожен із них використовується на відповідному етапі пізнавального процесу.

До типових мовних засобів доведення належать:

сполучники, прислівники, прийменникові конструкції: *якщо, так що, звідси, тоді, тому, якщо ... то, коли ... то, зважаючи на..., у зв'язку з цим..., з огляду на це..., згідно з..., відповідно до...;*

дієслова 1-ї особи множини на позначення пошукових операцій: *визначимо, знайдемо, отримаємо, виділимо, розглянемо* та ін.

Висновок доведення оформлюють за допомогою:

слів з семантикою результативності (*висновок, результат, наслідок, підсумок*);

вставних слів (*отже, так, таким чином*);

лексико-синтаксичних конструкцій із значенням наслідку (*встановлено, що...; можна стверджувати, що...; доведено, що...; вважаємо, що..., виходячи з вищенаведеного..., зважаючи на все, сказане вище...*). Наприклад: «*Отже, на підставі вищесказаного, можна стверджувати, що метафора, побудована на основі емоційно-образних асоціацій, є засобом і способом формування нового знання. Вона створює в науковій мові нові поняття, відображає зв'язки між ними, дає їм оцінку і, таким чином, фіксує в ній творчий продукт наукового мислення*».

В текстах-описах перераховують у певній послідовності ознаки та властивості об'єкта вивчення. Опис розгортається у властивій для цього типу

висловлення логічній послідовності «нанизування»: кожний наступний елемент опису додає нові відомості до попереднього. Наприклад: *«Прилад складається з блоку центрального процесора з периферійними пристроями (монітор, трекбол, світлове перо, педаль ножного управління) і приладдя (склеральної чаші), встановлених на платформі. Платформа служить для розміщення та живлення системи і периферійних пристроїв (принтера або відеомагнітофона)».*

В описі дослідів, дій, процесів перераховують послідовність дій, їх результати, часто використовуючи неозначено-особові речення, дієслова у формі теперішнього часу з позачасовою семантикою, які дають змогу зосередити увагу на дії як такій, безвідносно до моменту мовлення. Наприклад: *«Спочатку розчин нагрівають до температури 60°, потім додають сіль і знімають з вогню. Після того, як розчин охолонув при кімнатній температурі, ставлять його в холодильну камеру».*

Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення певних фактів, інформації про події тощо. Такий тип мовлення характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів.

Власне описові та розповідні наукові тексти зустрічаються рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.

3. Вимоги до текстів наукового стилю

Найхарактерніша ознака наукового стилю – формально-логічний спосіб викладу матеріалу. Це знаходить відображення в усій системі мовних засобів та правил їх практичного використання в текстах наукового стилю з метою дотримання таких основних вимог:

Об'єктивність та регламентованість. Науковий стиль є більш регламентованим й унормованим, ніж, наприклад, художній стиль, оскільки накове повідомлення передусім має бути точним, логічним, умотивованим, таким, що доносить до адресата мовлення конкретну, однозначну інформацію, не викривлену зайвою суб'єктивністю, образністю, емоційністю. Текст наукового стилю підпорядкований завданням впливу на розумову, а не на почуттєву сферу, тому провідним є прагнення до максимальної об'єктивності. Ці вимоги реалізуються за допомогою використання відповідних мовних засобів:

а) широко використовуються терміни, абстрактна лексика, наукова фразеологія, що найбільш відповідають вимозі однозначності та конвенційності, адекватності й мінімізують можливість різного тлумачення, забезпечують зрозумілість інформації. Під час викладу матеріалу необхідно уникати понять, які не можна тлумачити однозначно.

б) об'єктивність висловлення забезпечується безособовим характером викладу матеріалу, чому сприяє широке вживання безособових та неозначено-особових синтаксичних конструкцій. Увага зосереджується на змісті висловлення, а не на суб'єкті викладу, тому замість займенника 1 особи однини використовуються: узагальнювальний займенник множини “МИ”; або форма дієслова 1-ї особи множини: *вважаємо, розглянемо, доведемо*; або форма викладу від 3-ї особи: *“Автор розробив...”* (замість *«Я розробив...»*). Аналогічну функцію виконують речення з пасивними дієприкметниками: *“Розроблений*

комплексний підхід до вивчення...” або безособові речення: “Було розроблено комплексний підхід...”. Одним із засобів об’єктивізації на синтаксичному рівні є поширене використання неозначено-особових речень, наприклад: “Спочатку проводять відбір зразків...”;

в) обов’язковою умовою об’єктивності викладу матеріалу є наявність посилань на інші наукові тексти з чіткою адресацією (вказівкою назви джерела, автора, місця видання, сторінки) за допомогою використання усталених лексичних конструкцій: *за повідомленням..., на думку..., услід за..., як зазначає..., як вважає..., як доводить..., посилаючись на..., звертаючись до... і под.*

г) загальна емоційно-експресивна нейтральність викладу, що вимагає відсутності емоційно-експресивної лексики, діалектизмів, просторічної лексики, професійних жаргонізмів. Однак, варто зауважити, що сучасні дослідники все частіше розглядають наукову мову, відходячи від традиційного положення про несумісність її з емоційно-образною оцінкою, зауважуючи, що емоційно-оцінне сприйняття є невід’ємним складником у пізнанні і осмисленні людиною дійсності, в тому числі й науковому, що не може не відобразитися на способах мовної реалізації наукових знань.

Постмодерна парадигма позначилася на мовних канонах наукового стилю. Так, наприклад, можемо спостерігати новітні тенденції наукового викладу в досить емоційному способі мовленнєвого представлення наукових знань у працях маркетингової тематики: *«Найбільш сумний результат – конкуренція між марками товарів одного й того підприємства. Споживачі масово перейдуть на нове розширення, і бренд, який щойно чудово себе почував, загине. <...> Існують стратегії, які спеціально використовують ефект канібалізму, кінцева мета яких – заміна віджилих своє прабатьків. У маркетингу «бренд-син» може посунути «бренда-батька», але це не повинно відбуватися просто через недогляд!».*

Логічна завершеність, цілісність і зв’язність. Науковий виклад потребує складної аргументації й виявлення причиново-наслідкових відношень між об’єктивними фактами й явищами, що досягається за допомогою таких мовних засобів:

а) вживання спеціальних слів і словосполучень, що забезпечують встановлення логічних зв’язків між складниками думки і є свого роду дороговказами, що попереджають про повороти думок автора, наприклад: *спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже, таким чином, виходячи з вищесказаного, виходячи із зазначеного вище, з огляду на це, перш ніж перейти до..., зупинимось на...; розглянувши..., перейдемо до; необхідно зупинитися на... тощо (виражають послідовність розвитку думки); проте, тим часом, але, у той час як, тим не менше, аж ніяк (заперечення, протиставлення); таким чином, тому, завдяки цьому, внаслідок цього, крім того, до того ж (причиново-наслідкові відношення); отже, значить, на закінчення зазначимо, як висновок, все сказане дозволяє; підсумовуючи, слід сказати (результат, висновок) та інші.* Так, наприклад, вжиті на початку речення слова *дійсно* або *справді* дають

зрозуміти, що подальший текст буде констатацією; тоді як слова *навпаки*, з *іншого боку* налаштовують на сприйняття заперечення, протиставлення.

б) у деяких випадках словосполучення розглянутого вище типу допомагають не тільки окреслити перехід авторської думки, а й сприяють рубрикації тексту. Наприклад, слова "*перейдемо до розгляду*" можуть замінити заголовок рубрики, відіграючи роль не виділених графічно рубрик.

в) переважають складні розповідні речення, насамперед складно-підрядні з причиновими, наслідковими, пояснювальними відношеннями, що дозволяють висловити логічну послідовність розгортання складної думки, забезпечують її аргументованість.

Текстам наукового стилю притаманна *чітка внутрішня структура*, що часто забезпечується поділом їх на розділи, підрозділи, параграфи, пункти, підпункти. Така структурно-композиційна особливість наукового тексту, з одного боку, допомагає його укладачеві якнайчіткіше висловити свої думки, а, отже, якнайповніше продемонструвати свою наукову компетентність, здатність до послідовного й логічного мислення. З іншого боку, вона полегшує сприймання висловленої думки, а також пошук потрібної інформації адресатом мовлення.

Складаючи науковий текст, потрібно прагнути того, щоб кожен розділ був відносно самостійним науковим дослідженням з певної складової загальної проблеми, при цьому кожна складова має бути підпорядкована загальній меті і темі дослідження, логічно пов'язана з іншими складовими, щоб текст був цілісним, а не фрагментарним.

Крім членування тексту на розділи й параграфи, він має деталізований розподіл на значеннєві частини, абзаци та речення. Варто пам'ятати, що надмірне дроблення тексту утруднює його сприйняття, тому абзаци мають бути обґрунтованими і зводитися до викладу однієї думки.

Текст має вирізнятися композиційністю. Початок і кінець абзаців у науковому тексті – це найбільш інформативні місця; інші речення тільки розкривають, деталізують, обґрунтовують, конкретизують головну думку або є сполучними елементами.

У тексті не має бути змістових повторів, зокрема, це стосується висновків, написання яких передбачає новий рівень систематизації й узагальнення.

Науковий текст має вирізнятися стислістю і ясністю викладу, відповідати формулі «Думкам просторо, а словам тісно». Ця вимога передбачає запобігання невиправданим повторам, багатослів'ю, зайвим словам, невиправдано громіздким синтаксичним конструкціям тощо.

Характерним постає використання спеціальної наукової символіки, умовних скорочень, формул, списків, а також графічних засобів: карт, схем, графіків, таблиць, діаграм тощо.

Системність – ще одна необхідна й обов'язкова якість наукової мови. Вона означає уникнення непотрібних лексичних і смислових повторів, надмірної деталізації й словесної надлишковості. Слова й словосполучення, які не несуть смислового навантаження, мають бути усунені з наукового тексту. Порухенням

стилістичної норми є вживання плеоназмів – слів, зайвих для вираження смислової повноти поняття: *габаритні розміри, дві великі різниці* замість *габарити, велика різниця* тощо.

Дотримання законів логіки

Часто незнання основних законів логіки призводить до помилок при написанні наукового тексту. Текст повинен бути результатом послідовного й доказового мислення.

Закон тотожності передбачає, що предмет думки залишається незмінним у межах однієї теорії, одного міркування або доведення, тобто знання про предмет не повинно підмінюватися іншим знанням. Дотримання закону тотожності дозволяє уникнути невизначеності, неконкретності міркувань. Нерідко неточні формулювання, нечіткість оцінок і висновків є причиною того, що мовець у процесі міркування непомітно для себе починає говорити про щось інше. Ця логічна помилка називається «підміною тези». Наприклад:

У навчальних аудиторіях із цією метою встановлені персональні комп'ютери, об'єднані в локальну мережу. Студенти в роботі можуть використовувати пакети прикладних програм спеціального призначення. Кожен комп'ютер має лазерний принтер. Ця подія свідчить про початок широкого використання нових інформаційних технологій. Будуються нові корпуси, тисячі молодих фахівців щороку приходять працювати на підприємства й у установи.

Відповідно до *закону протиріччя* одночасно істинними не можуть бути два висловлювання, одне з яких стверджує що-небудь про предмет, а інше заперечує те ж саме, у тому ж самому предметі, у той же самий час. Наприклад:

За результатами найвищі показники має продукт № 7. Не менш високі показники має й продукт № 4.

Очевидним є протиріччя: найвищі показники можуть бути тільки в одного продукту. Отже, з двох суджень одне істинне, а інше ні.

Закон виключеного третього являє собою твердження: якщо є два взаємосуперечливих судження про предмет, то одне з них обов'язково істинне, а інше помилкове, і між ними не може бути середнього, тобто третього судження, яке могло б бути також істинним у тому самому відношенні, у той самий час. Закон виключеного третього діє у таких випадках:

- Коли одне з суджень що-небудь стверджує, а інше заперечує те саме щодо одиничного предмета або явища. Наприклад: судження “*Завод виконав план повністю*” збігається із судженням “*Завод не виконав план*”, однак у строгому сенсі ним не можна замінити судження “*Завод не виконав план*”.

- Коли одне із суджень що-небудь стверджує щодо цілого класу предметів або явищ (виходить, і щодо кожного предмета або явища, яке входить до цього класу), а інше те ж саме заперечує щодо частини предметів або явищ цього класу. Наприклад, судження: “*Усі зразки відповідають стандарту*” і “*Зразок №1 не відповідає стандарту*” суперечать одне іншому: якщо перше судження істинне, то друге – помилкове, і навпаки. Завжди при зіткненні справді суперечливих, взаємовиключних суджень з метою усунення невизначеності потрібно визначити, яке з цих суджень істинне, а яке помилкове, і не шукати істину у додатковому

судженні. Якщо ставиться конкретне запитання, яке вимагає однозначної відповіді, то спочатку необхідно дати відповідь саме на це запитання.

Закон достатньої підстави формулюється так: щоб визнати судження про предмет істинним, треба вказати достатні підстави. Істинність висунутих положень потрібно доводити. Не можна приймати за істинні бездоказові твердження. Закон достатньої підстави припускає послідовність і аргументування висловлювань, тобто внутрішній зв'язок і взаємообґрунтованість думок у міркуванні. Починаючи спростовувати аргументи опонента, ми таким чином зобов'язуємося довести їхню хибність, тобто навести достатні докази для визнання аргументів опонента неправильними.

У наукових текстах часто використовують *визначення (дефініцію)*. Визначенням називається точне розкриття змісту поняття, що дозволяє судити про суть явища, його властивості та суттєві ознаки. Правильне визначення повинне включати вказівку на родову ознаку і на видову відмінність. До визначень висуваються такі вимоги:

У визначенні повинні бути зазначені найважливіші суттєві ознаки предмета, але не випадкові чи малозначущі. У визначенні не потрібно використовувати поняття, які самі потребують визначення.

Не слід давати негативне визначення (доцільно вказувати, чим є, якими ознаками наділений предмет, а не зазначати, чим він не є або якими ознаками не наділений).

Не можна використовувати як визначення речення, які містять тлумачення значень запозичених слів.

4. Жанри наукового стилю мовлення

Поділ наукових текстів на жанри визначається їх приналежністю до відповідного підстилю, метою, способом викладення інформації, обсягом та структурою. *Жанр* (від франц. genre – вид, стиль, жанр) – форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, яка історично склалася і має свою функціонально-смыслову специфіку і усталену композиційну структуру.

За ступенем узагальнення наукового матеріалу розрізняють первинні і вторинні жанри:

первинні наукові тексти: монографія, дисертація, бакалаврські, магістерські роботи, наукова стаття, наукова доповідь та ін. Їх мета – виклад первинних наукових відомостей, отриманих у процесі наукових досліджень;

вторинні наукові тексти: конспекти, реферати, анотації, рецензії, тези, науково-технічні огляди, наукові звіти, резюме, протоколи засідань наукових зібрань тощо. Мета вторинних наукових текстів – опис змісту первинних текстів.

За формою жанри наукового мовлення поділяють на великі і малі. До великих жанрів належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники; до малих – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії.

До власне наукового підстилю відносять тексти таких жанрів:

1) монографія – одноосібно написана наукова праця (видається у формі окремої книги), присвячена дослідженню окремої наукової проблеми, в якій зібрано, систематизовано й узагальнено значну кількість фактичного матеріалу, на підставі чого одержано переконливі наукові результати, сформульовано висновки. Така монографія називається авторською. Існує також жанр колективної монографії – це *наукова праця*, написана кількома вченими у співавторстві, в якій глибоко вивчається, узагальнюється, описується і досліджується яка-небудь одна наукова тема або напрям.

2) дисертація – оригінальне самостійне науково завершене дослідження, яке може сприяти розв’язанню певної наукової проблеми (для кандидатської дисертації) або відкриттю нових напрямів у науці (для докторської дисертації);

3) наукова стаття – вид наукових публікацій, де описано кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовано способи їх отримання, а також окреслено перспективи наступної наукової роботи з певної тематики;

4) курсова робота – самостійне навчально-наукове дослідження студента, що передбачає поглиблення й узагальнення знань із певної фахової чи професійно орієнтованої дисципліни.

5) дипломна робота (проект) – це кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти, яка є самостійним науковим дослідженням, що готується для публічного захисту з метою одержання відповідного рівня вищої освіти (бакалавра або магістра). Це навчально-наукове дослідження, що включає систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань із базової фахової навчальної дисципліни та їх застосування для розв’язання конкретних наукових і практичних завдань у відповідній галузі знання.

У науковому стилі пишуть також твори малих жанрів – реферати, анотації, рецензії, наукові доповіді тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення наукового стилю мовлення.
2. У чому призначення наукового стилю мовлення?
3. Назвіть підстили наукового стилю і їх особливості.
4. Назвіть основні мовно-стилістичні особливості наукових текстів.
5. Охарактеризуйте вимоги до логічної послідовності викладу в науковому тексті.
6. У чому полягає логічна помилка “підміна тези”?
7. Чим визначається поділ наукових текстів на жанри?

Лекція 3. Нормативні вимоги до лексики наукових текстів

ПЛАН

1. Лексична модель словника науки
2. Термін як основна лексична одиниця наукової мови
  - 2.1 Поняття про термін і термінологію
  - 2.2 Способи творення термінів
  - 2.3 Види термінів за структурою та походженням
  - 2.4 Номени та професіоналізми
3. Лексичні норми наукового стилю

Література: 1, 3, 4, 7, 10

Поняття і терміни: *словник мови, нетермінологічна лексика, загальнонаукова лексика, термінологічна лексика, термінологія, термін, терміносистема, ознаки терміносистеми, ознаки (або вимоги) до терміна, загальнонаукові терміни, міжгалузеві терміни, вузькогалузеві терміни, основні способи творення термінів: словотвірний, вторинна номінація, аналітичний, запозичання; прості терміни, складні терміни, терміни-символи, номенклатурні знаки, номенклатура, професіоналізм, норми літературної мови, плеоназм, тавтологія, пароніми, синоніми.*

1. Лексична модель словника науки

Якщо на першому етапі свого розвитку наука передусім користується словами природної мови, то в міру заглиблення в предмет дослідження з'являються теорії, концепції, що вводять абсолютно нові терміни, пов'язані з абстрактним, ідеалізованим об'єктам, їх властивостями і зв'язками, а також абстрактна лексика, питома вага якої в мові науки досить велика. Мову науки на лексичному рівні намагаються будувати так, щоб уникнути недоліків природної мови: багатозначності, розпливчастості і невизначеності змісту, двозначності виразів, семантичної замкнутості і т. ін. Це забезпечує ясність, точність, однозначність і зрозумілість виразів наукової мови.

У словнику мови науки виділяють три відносно самостійних шари:

- 1) нетермінологічна лексика (загальнонавчальні слова) – використовується для встановлення змістових, граматичних, синтаксичних зв'язків між науковими термінами, для їх роз'яснення, тлумачення, опису фактичного матеріалу;
- 2) загальнонаукова лексика – спеціальна термінологія науки в цілому, загальнонаукові поняття;
- 3) термінологічна лексика – спеціальні слова наукових систем, категоріальний апарат конкретних наук, що становить основну частину лексики мови науки.

Конкретизуючи лінгвістичну модель словника мови науки, в шарі загальнонаукових термінів можна виділити:

- а) філософські терміни: зміст, форма, діалектика, мислення, пізнання, сутність та ін.

б) логічні терміни: дедукція, індукція, аналогія, абстрагування, гіпотеза, доказ, дилема, узагальнення, поняття та ін.

в) математичні терміни: аксіома, аналіз, алгоритм, вектор, градус, графік, дистрибуція, дихотомія, знаменник, константа, конфігурація, коефіцієнт та ін.

г) терміни родової галузі науки: суфікс, префікс, підмет, фонема (*лінгв.*); лірика, футуризм, постмодернізм, ямб, анапест (*літ.*); бісектриса, діагональ, конус, паралелепіпед (*мат.*); терція, піанісимо, форте, акорд, фуга (*муз.*) тощо.

Український державний і культурний діяч Іван Огієнко (1882—1972) писав: «Термін – це зовнішній знак певного наукового розуміння. Найперша вимога від кожного терміна – щоб він найвідповідніше передавав сховане в нім розуміння...», «наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв», «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння».

Для мови науки характерною є система лексичних засобів для надання та отримання професійної наукової інформації і спілкування на наукові теми. Окрім загальнонаукових слів, стійких словосполучень, термінів, лексику мови різних наук представляють також невербальні знаки: символи, піктограми тощо.

Мова науки європейських мов (більшості з них) багато в чому є конгломератом лексики декількох мов: латини, грецької, англійської, французької, німецької та інших. У різних наукових галузях, окрім лексики певної національної мови, може функціонувати більша або менша кількість слів з інших мов.

У середні віки в Європі мовою науки служила латина, на Сході – арабська. Зараз міжнародною мовою науки вважається англійська, лексика якої дуже активно проникає в словник багатьох національних мов, так само і української.

2. Термін як основна лексична одиниця наукової мови

2.1 Поняття про термін і термінологію. Наукова термінологія – найвище породження людської думки, національної за своїми витокami і формою, міжнародної за поширенням. Професійне спілкування в будь-якій галузі неможливе без термінології.

Вивчення проблем термінології надзвичайно актуальне з кількох причин.

По-перше, термінологія є головним джерелом поповнення лексичного складу високорозвинених сучасних мов. Саме термінологія як частина природної людської мови є найуніверсальнішим засобом зберігання, передавання, оброблення інформації. Обсяги ж інформації зростають шаленими темпами: за даними науковців, зараз її обсяги подвоюються через кожні п'ять-сім років, що спричиняє так званий «термінологічний вибух» – появу великої кількості нових термінів.

По-друге, наукове знання інтернаціональне за своєю природою. У сучасному світі відбуваються потужні інтеграційні процеси, які не оминають наукової сфери і висувають проблему міжнародної стандартизації термінів як основи для порозуміння між фахівцями різних країн.

По-третє, українська термінологія, яка повинна розвиватися разом із термінологіями інших національних мов, має низку специфічних проблем,

зумовлених історично, гостру потребу в створенні національних термінологічних стандартів, термінологічних словників тощо.

Термін (від латин. – межа, кінець) – це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знання чи діяльності людини і дає їх наукове визначення. Так, термінами є такі назви, як пінобетон, видатки, мінералізація гумусу, бруutto-прибуток, вододжерело, господарський механізм.

Термінологія – 1) сукупність термінів певної мови або певної галузі; 2) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово *термінознавство*). Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, українську та ін. термінологію, а також про термінологію математичну, економічну, юридичну, хімічну, технічну тощо. Галузеві термінології (тобто сукупності термінів конкретних галузей) називають терміносистемами, або термінологічними системами. На чому ґрунтується системність термінології?

Як уже зазначалося, в мовознавстві розрізняють поняття «термінологія» та «терміносистема». Під *термінологією* розуміють усю сукупність термінів, що складається стихійно у певній галузі наукового знання, і має досить тривалий шлях свого формування, що починається разом з формуванням певної галузі знання або діяльності. Спочатку – це неповна термінологія. Іноді вона й залишається на цьому етапі (напр., термінологія назв космічних тіл та їх систем, через не до кінця відому фізичну сутність зірок різних типів, галактик, газових туманностей тощо). Типовим для формування термінології певної галузі є запозичання термінів або цілої термінології (терміни авіації створені на базі термінів мореплавання: *пілот, на борті, екіпаж* тощо).

Коли закінчується складання термінології, це означає, що у певній галузі знання чи діяльності настав період стабілізації, тобто нагромаджено достатню кількість фактів.

Термінології є джерелами *терміносистем*, але, на відміну від термінології, терміносистема формується не разом з формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії або теорій цієї науки.

Терміносистема – це система термінів у певній галузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію. Формується вона на певному етапі розвитку певної галузі наукового знання, коли вже створено наукову теорію, позначено об'єкти та зв'язки між ними.

Ознаки терміносистеми:

- цілісність (напр., назви 12 місяців у сукупності складають цілісну систему);
- відповідність суми частин цілому (терміносистема, що описує конструкцію машин, має терміни, що у сукупності мають повний опис машин); - певна сталість терміносистеми (відбиває систему поглядів у певній сфері наукового знання на певному етапі, що мають певну тривалість);
- структурований характер терміносистеми (структура може бути однорівневою лінійною (напр., назви днів тижня) та ієрархічною (з підсистемами, що відбивають родо-видові відношення, відношення цілого й його частин, зв'язки причини і наслідку тощо).

Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

1) логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки – а вони є в кожній науці, – то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

2) мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, і, відповідно, їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальноновживаних слів – синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родо-видові і т.д.). Академік Реформатський про ці особливості терміна сказав образно: "Термін служить двом панам – науці і мові".

Таким чином, термінологія – це не хаотична множина слів, а організована на логічному й мовному рівні система спеціальних назв.

Терміни є не ізольованими одиницями загальнонаціональної мови, а частиною її словникового складу. Для правильного розуміння основних вимог до терміна впроваджено поняття "поля". Поле для терміна – це те саме, що контекст для побутового слова чи ситуація для репліки. Поле – це певна термінологія, у межах якої термін точний і однозначний. Поза межами певного термінологічного поля він втрачає свою характеристику, набуває інших системних зв'язків. Отже, усі основні риси притаманні термінам лише у межах їх термінологічного поля. Вказівку на відповідне поле можна здійснити або екстралінгвальним шляхом (ознайомившись з ситуацією спілкування), або лінгвальним (у контексті).

У межах термінологічного поля існує системна єдність термінів, яка ґрунтується на специфічних кореляціях (відношеннях), характерних для мовної системи загалом. Це лексико-семантичні явища полісемії (багатозначності), синонімії, антонімії, омонімії, гіперо-гіпонімії (родо-видових відношень).

За всієї відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих їм понять існує ряд спільних ознак, які визначають суть терміна як особливої лексичної одиниці. Отже, основні *ознаки терміна*:

Системність. Кожний термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, пор: *ножиці* цін – «розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів» і значення загальноновживаного слова *ножиці*.

Точність. Термін повинен якнайповніше й найточніше передавати суть поняття, яке він позначає: *поверхневий іригаційний стік, короткотерміновий кредит, чекодавець*. Неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями, тому іноді говорять, що науковці спершу домовляються про терміни, а вже потім приступають до дискусії. Оскільки нові поняття сучасної науки досить складні, то для точного називання їх часто використовують багатослівні терміни, наприклад: *міжнародна фінансово-господарська операція, інфільтраційне живлення приканального купола підґрунтових вод*

поливними водами, Міжнародне товариство міжбанківських фінансових телекомунікацій та ін.

Тенденція до однозначності в межах своєї терміносистеми. Якщо більшість слів загальноживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, що зумовлено їхнім призначенням. Проте повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) з терміносистем вдається не завжди.

Наявність дефініції. У науковій лексиці слід розмежовувати поняття «дефініція» і «термін». Центральну роль в організації людських знань відіграє процес формування поняття. Поняття – це одиниця думки з розмитим змістом і обсягом. Конкретний зміст і обсяг поняття набирає лише в межах певної галузі знання або діяльності. Будь-яке наукове поняття повинно обов'язково закріплюватись вербально, що відбувається у процесі формування дефініції та створення терміна. Дефініції формуються у процесі наукового дослідження і мають тимчасовий характер через постійний вплив поглибленого наукового знання внаслідок прогресу науки і техніки. *Дефініція* – це розгорнуте визначення поняття за допомогою певним чином побудованого речення. А *термін* – це ім'я поняття. Кожний науковий термін має дефініцію (наукове визначення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Так, дефініцією терміна *аудиторський висновок* є вислів «документ, що містить результати аудиторської перевірки» (а не, наприклад, думка про щось якогось конкретного аудитора).

Деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна:

- нейтральність, відсутність емоційно-експресивного забарвлення;
- відсутність синонімів (справді, розвинена синонімія ускладнює наукове спілкування: кольматаж - кольматування - кольматація, жирант - індосант, профіцит- прибуток - зиск - вигода);

- інтернаціональний характер (знаючи терміни-інтернаціоналізми, легко спілкуватися з іноземними фахівцями, читати іншомовну літературу, проте їхні значення непрозорі і це ускладнює, зокрема, навчальний процес: рамбурсація, ампліація, сапропель, польдер, драйвер, лаж);

- стислість (дуже зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би при цьому був ще й точним, наприклад: акредитив з платежем на виплат);

- здатність утворювати похідні, наприклад: зношення - зношування зношеність - зношуваний; зрошення - зрошування - зрошувальний - зрошувач.

Проте усе це вимоги до ідеального терміна, на практиці ж далеко не завжди вдається утворити термін, який би відповідав усім вищеназваним вимогам.

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи:

1. Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях, наприклад: система, тенденція, закон, концепція, теорія, аналіз, синтез і т. д. Слід зазначити, що такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення, пор.: валютна **система**, осушувальна **система**, **теорія** економічного ризику. До цієї

категорії відносять і загальнотехнічну термінологію (машина (дощувальна **машина**), пристрій, агрегат).

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях. Так, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками, наприклад: амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс, приватна власність.

3. Вузькогалузеві терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі, наприклад: лізинг, банківська гарантія, зрошувальна вода, дренаж, чип.

2.2 Способи творення термінів

Наукові терміни української мови утворюються такими основними способами:

Вторинна номінація – використання наявного в мові слова для називання наукового поняття: гідрометричний *равлик*, споживчий *кошик*, гальмівний *барабан*, *відплив* капіталу, *миша* комп'ютера, *вексельний портфель*, *брівка* траншеї, *поливне крило*. Це найдавніший спосіб термінотворення. Його ще називають термінологічною метафоризацією.

Словотвірний – утворення термінів за допомогою префіксів (надвиробництво, перезволоженість), суфіксів (підгортальник, оборотність), складанням слів і основ (вакуум-помпа, матеріаломісткість, сумішоутворювач), скороченням слів: *СЕТІ* (система електронних платежів), *МК* (магістральний канал). Цей спосіб термінотворення – один із найпродуктивніших на всіх етапах становлення термінології, включаючи сучасний.

Синтаксичний (або *аналітичний* – використання словосполучень для називання наукових понять: *планування виробництва*, *капіталодефіцитні країни*. Терміни-словосполучення становлять понад 70% сучасних термінів. Синтаксичний спосіб – найпродуктивніший спосіб творення термінів у наш час.

Запозичання – називання наукового поняття іншомовним словом: *контролінг*, *ліверидж*, *седиментація*, *картридж*, *бюргшафт*.

Причини запозичання термінів різноманітні:

- запозичання терміна разом з новим поняттям: бонус "додаткова винагорода", "додаткова цінова знижка", "комісійна винагорода";

- паралельне використання власного і запозиченого терміна в різних сферах (наприклад, науковій і навчальній): іригація - зрошення; рамбурсувати – повертати борг; процент – відсоток; суфозія – вимивання; імпорт – ввіз;

- пошук досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно існують запозичені і власні терміни: пролонгація – продовження терміну чинності угоди.

2.3 Види термінів за структурою та походженням

Вивчаючи структуру термінів, лінгвісти виділяють такі типи термінів:

1) *прості*: непохідні (терміни, які на синхронному зрізі не мають мотиваційних слів, напр.: *дуга*, *жила*, *лад*) і похідні (терміни, у яких можемо виділити мотиваційні основи і словотворчі афікси, напр.: *запобіжник*, *противага*, *затакт*);

2) складні (терміни, у яких можна виділити дві основи, напр.: *паротворення, теплострум, тискомір*);

3) складені (терміни-словосполучення, напр.: *стала похибка, прискорення руху, рідкий стан тіла*);

4) *терміни-символи* (Δ , +) і *терміни-напівсимволи* (α -промені, β -проміння, γ -еманація).

Більшість однослівних термінів становлять іменники, оскільки номінація є носієм найважливіших змістів у пізнанні дійсності (*атом, дифузія, струна*). Термінами є також прикметники (переважно субстантивовані): *зернові, парнокопитні, комічне, типове*. У ролі термінів виступають також дієслова (*інструментувати, абсорбувати, дистилювати*) та прислівники (*анданте, модерато, пристрастно*).

Сучасна українська термінологія неоднорідна за походженням. У складі української термінології є назви, утворені на питомому ґрунті: *клітина, водень, добуток, присудок*. Значна кількість термінів української мови – слова іншомовного походження (запозичення): *префікс, синус, ліцензія, модернізм*.

Національна мовна система будь-якої галузі знань неоднорідна за походженням, оскільки в її основі закладена універсальна греко-латинська система терміноелементів, яка в кожній мові специфічно асимілюється, з урахуванням особливостей фонетичної, орфографічної, граматичної, лексичної системи літературної мови. Схематично її можна представити сукупністю *універсальних* (інтернаціональних), *питомих* (національних), *чужорідних* (іншомовних), *унікальних* (безеквівалентних) та *оказіональних* (екзотичних) термінологічних одиниць, а також специфічної системи символів та інших екстралінгвістичних компонентів.

Негативним явищем в українській термінології ХХ ст. є значний спад активності дериваційних процесів (словотворення), адже втрачається баланс між основними джерелами збагачення української терміносистеми – між використанням питомих слів та твірних основ та використанням запозичень.

2.4 Номени та професіоналізми

Від термінів необхідно відрізнити *номенклатурні знаки*. Відмінність полягає в тому, що в основі термінів закладено загальні поняття, а в основі номенклатурної назви – одиничні. *Номенклатура – це сукупність умовних символів, графічних позначок, греко-латинських назв на позначення певного маркування*. До номенклатури зараховуємо серійні марки машин, верстатів, приладів, підприємств, організацій, установ, географічні назви. Наприклад, *півострів, острів, море, гора* – це терміни, а *Крим, Корсика, Сардинія, Чорне море, Альпи, Карпати* – номенклатурні назви. У машинобудуванні *двигун, привід, кермо, важіль, глушник* – це терміни, а *джип, мерседес, тойота* – номенклатурні назви.

Слід розмежовувати термінологію і *професійну лексику*. Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці. Професіоналізми виникають тоді, коли певна галузь ще не має розвиненої термінології (рибальство, полювання, ремесла). Різниця

полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, узаконена назва певного наукового поняття, а *професіоналізм* – *напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення* (зубний лікар замість стоматолог, материнка замість материнська плата). Професіоналізми мають емоційно-експресивне забарвлення і є обмеженими у вживанні. Професійну лексику використовують люди певної професії у жаргоні (слензі).

3. Лексичні норми наукового стилю

Норми літературної мови – це сукупність загально визнаних мовних засобів, що вважаються правильними і зразковими на певному історичному етапі. Мовні норми характеризуються: системністю (наявні на всіх рівнях мовної системи); історичною зумовленістю (виникають і змінюються в процесі історичного розвитку мови); соціальною зумовленістю (виникають у зв'язку з потребами суспільства); стабільністю (не можуть часто змінюватися).

Лексичні норми наукового стилю тісно пов'язані з поняттям стилістичної норми і регулюють правильне слововживання в науковому контексті залежно від сфери їх використання.

Одним із видів порушення лексичної норми в науковому стилі є застосування плеоназмів і тавтологій. *Плеоназм* являє собою повтор, що виникає при вживанні слів, значення яких частково або цілком збігається. Наприклад:

передовий авангард - авангард передбачає першість, лідерство;

інша альтернатива – альтернатива не може бути тією ж самою;

зазнати повного фіаско - фіаско є поразкою, яка за визначенням не може бути неповною;

габаритні розміри – слова *габарити* і *розміри* є синонімами;

пам'ятний сувенір – сувенір є подарунком на пам'ять.

Тавтологія – значеннєвий повтор, що виникає у тих випадках, коли в реченні стоять поруч однокореневі слова, близькі за змістом і звучанням. Наприклад:

Користь від використання агрегатів ...

Установлено дві фасувальні лінії для розфасування.

Тавтологічні повтори роблять фразу немилозвучною й ускладнюють її сприйняття, оскільки привертають до себе зайву увагу.

Мовну помилку, пов'язану з незнанням значення слова, становить нерозрізнення слів-паронімів.

Пароніми – близькі за звучанням слова, часто однокореневі, що розрізняються значенням. Наприклад:

Повноважний - *уповноважений*, *помістити* – *розмістити*; *оплатити*— *заплатити* – *сплатити*; *гарантійний* – *гарантований*.

Розглянемо, наприклад, пароніми *письменний* – *письмовий*. Слово *письменний* має значення «який уміє читати, писати, грамотний», а *письмовий* означає «виражений графічними знаками, написаний».

Слова *адрес* і *адреса*, незважаючи на подібність, мають різне значення:

адрес – письмове вітання кого-небудь з нагоди відзначення важливої події у його житті;

адреса – позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або

місцезнаходження чого-небудь.

У деяких випадках пароніми можуть зближатися за змістом і вживатися як синоніми. Наприклад: *помістити (розмістити) у готелі*.

Але здебільшого такі слова розрізняються своєю лексичною сполучуваністю і відтінками значень.

засвоїти урок – освоїти виробництво;

помістити студента (студентів) у гуртожитку – розмістити колби на стелажах.

Слово *помістити* вживається як щодо одного предмета, особи, так і щодо багатьох, а дієслово *розмістити* вживається тільки щодо багатьох предметів, осіб.

Пароніми можуть розрізнятися і способами граматичного зв'язку з іншими словами. Наприклад, дієслова: *сплатити – заплатити – оплатити*.

На відміну від дієслів *сплатити і заплатити*, слово *оплатити* вживається тільки тоді, коли йдеться про відшкодування яких-небудь витрат і не потребує прийменника *за*. Воно керує іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *оплатити рахунок*.

Нерідко укладачі наукових текстів роблять помилки у вживанні слів-синонімів. *Синонімами* називаються слова з однаковим або близьким значенням. Наприклад:

Майбутній – прийдешній, поспішати – кватитися.

Синоніми, як і пароніми, розрізняються відтінками значень, лексичною сполучуваністю або стилістичним забарвленням. Наприклад:

спростовувати – не погоджувачись з чим-небудь, наводити власні аргументи;

суперечити – стверджувати щось протилежне;

перечити – говорити всупереч з упертості.

Неуважність до розходжень значень синонімів, закономірностей їхнього вживання призводить до значеннєвої помилки. Наприклад, порівняймо:

Дієслово *звести* використовується тільки щодо чогось, що піднімається над іншими. Дієслово *спорудити* є більш вживаним у сфері мистецтва. Наприклад: *звести будинок; спорудити монумент*.

Слова-синоніми *дефект, недолік, вада* вказують на недосконалість чого-небудь, але використовуються в різних контекстах. Слово *дефект* вживається тільки щодо технічних виробів, а слова *вада і недолік* можуть стосуватися як створеного природою, так і процесів суспільної діяльності. Наприклад:

дефект деталі верстата;

вади здоров'я;

недолік сполучних компонентів.

Однією з причин неправильного вживання слів-синонімів є те, що багатозначне слово може бути синонімічним до іншого лише в одному зі своїх значень. Наприклад:

Неправильно	Правильно
<i>Запити до якості продукції</i>	<i>Вимоги до якості продукції</i>

<i>Висилаємо відповідь на Вашу вимогу</i>	<i>Висилаємо відповідь на Ваш запит</i>
---	---

Очевидно, що слова *запит* і *вимога* не є синонімами, хоча деякі компоненти їхнього змісту збігаються.

Крім того, деякі близькі за значенням слова вимагають після себе різних відмінків додатка, що іноді стає причиною помилок у керуванні. Порівняйте:

Опанувати <i>що?</i>	Оволодівати <i>чим?</i>
Властивий <i>кому?</i>	Характерний <i>для кого?</i>
Сповнений <i>чого?</i>	Наповнений <i>чим?</i>
Дорівнювати <i>чому?</i>	Рівнятися <i>на що?</i>

Особливу увагу слід звертати на контекстуальне вживання слів-синонімів, що відповідають різним значенням багатозначного слова російської мови, наприклад:

Російське	Українське
<i>содержание</i>	<i>вміст (речовини)/зміст (підручника)/ утримання (дітей)</i>
<i>разрешить</i>	<i>дозволити (увійти)/вирішити (проблему)</i>
<i>вид</i>	<i>вид(тип, розряд)/вигляд (зовнішній)</i>
<i>заключённый</i>	<i>ув'язнений/укладений (контракт)</i>

Для запобігання лексичним помилкам слід також запам'ятати деякі правила використання стійких, зв'язаних словосполучень:

У дієслівно-іменникових словосполученнях дієслова можуть сполучатися тільки з визначеними іменниками. Перекручування складу стійких словосполучень виникає як результат лексичної підміни. Наприклад:

Неправильно	Правильно
<i>одержжати перемогу</i>	<i>здобути перемогу</i>
<i>допустити помилку</i>	<i>припуститися помилки</i>
<i>не витримує ніякої критики</i>	<i>не витримує жодної критики</i>

Часто спостерігається схрещення близьких за значенням стійких словосполучень, наприклад: *Велике значення відіграють....* Очевидно, що тут змішано два звороти: *мати значення* і *відігравати роль*.

Помилки у вживанні стійких зворотів зумовлюються і впливом російської мови у випадках, коли відповідний зворот намагаються перекласти з однієї мови на іншу дослівно, буквально (скалькувати). Слід запам'ятати лексичне наповнення таких фразеологізмів:

Неправильно	Правильно
<i>одержжати перемогу</i>	<i>здобути перемогу</i>
<i>допустити помилку</i>	<i>припуститися помилки</i>
<i>не витримує ніякої критики</i>	<i>не витримує жодної критики</i>
<i>принести подяку</i>	<i>скласти подяку</i>
<i>принести шкоду</i>	<i>завдати шкоди</i>
<i>нуждатися в допомозі</i>	<i>потребувати допомоги</i>
<i>заслуговувати увагу</i>	<i>заслуговувати на увагу, бути вартим уваги</i>

<i>прийнятися за роботу</i>	<i>взятися до роботи</i>
<i>ввиду того, що</i>	<i>через те, що</i>
<i>ввиду того, що</i>	<i>з огляду на те, що</i>

Для уникнення помилок у вживанні сталих виразів доцільно користуватися спеціальними словниками перекладу стійких словосполучень.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «лексична норма».
2. Що таке плеоназм і тавтологія?
3. Дайте визначення паронімів. Наведіть приклади.
4. Що таке синонімія?
5. Яка роль синонімів у науковому стилі мовлення?
6. Наведіть приклади міжстильових синонімів.
7. Які особливості вживання фразеологізмів у науковому стилі?
8. Наведіть власні приклади наукових фразеологізмів.
9. Складіть речення із синонімами *дефект, вада, недолік*. Поясніть особливості їх контекстуального вживання.

Лекція 4. Термінознавство та термінографія в Україні

ПЛАН

1. Стан і проблеми сучасного українського термінознавства.
2. Стандартизація термінології.
3. Поняття «лексикографія». Види словників.
4. Особливості термінологічних словників. Їх класифікація за призначенням та використанням.
5. Структура словникової статті.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: *термінознавство, уніфікація і стандартизація термінів, стандартизація термінології, лексикографія, термінографія, енциклопедичні словники, лінгвістичні словники, двомовні чи багатомовні словники, словники узусу, регламентувальні словники, інформаційні словники, систематизовані словники.*

1. Стан і проблеми сучасного українського термінознавства

Термінознавство як сучасна наука, виникло у 30-ті роки ХХ століття на стику лінгвістики, логіки, інформатики, психології та інших наук. *Термінознавство* – це наука, що вивчає терміни, термінології й терміносистеми, закономірності їх створення й функціонування.

Розвиток новітньої української термінології тісно пов'язаний з характером сучасної науки. Десь із середини ХХ століття темпи її розвитку такі, що кількість опублікованих у наукових часописах світу статей подвоюється кожні 12 – 15

років. Це означає, що для опрацювання нових публікацій навіть у вузькій галузі необхідні доведені до автоматизму навички *перекодування наукової інформації* зі світових мов, зокрема англійської, українською. Це завдання легше вирішувати тоді, коли існує певна традиція терміновжитку. І як би не наголошували на семантичних чи естетичних критеріях добору терміна, історія розвитку різних галузей знань засвідчує, що найчастіше перевагу надають терміну, що має найдовшу традицію вжитку, часто всупереч національним традиціям.

Сьогочасну українську ситуацію в галузі термінологічного нормування ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотворення є прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національнокультурний вибір: *одні* зорієнтовані на використання всіх наявних в українській мові способів і засобів, а *інші* віддають перевагу калькуванню з російської мови.

Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років констатують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається *питання збереження національного духу української термінології за умов широких глобалізаційних процесів сучасності*. Полеміка відбувається з приводу найбільш прийнятних назв спеціальних понять з низки дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання й стандартування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської.

Чимала кількість українських учених, особливо в різних галузях науково-технічних знань, черпала і черпає й досі базові фахові знання з російської наукової літератури.

Термінознавство як синтетична міжгалузєва дисципліна охоплює такі напрями роботи:

1. *Лексикографічний*. Це створення термінологічних словників, серед яких словники-довідники, словники-тезауруси, перекладні словники, частотні словники, словники рекомендованих термінів, словники сполучуваності, словники нових термінів.

2. *Уніфікація і стандартизація термінів*. *Уніфікація* – це впорядкування термінологій різних галузей науки, техніки, економічного та культурного життя. *Стандартизація* – це вироблення терміна-еталона, який би відповідав усім лінгвістичним та логічним вимогам до терміна і використовувався б у межах певної терміносистеми та на міжгалузєвому рівні. Стандартизацію термінів здійснює Держстандарт. У світі існує чимало термінологічних організацій, що займаються стандартизацією термінів на міжнародному рівні.

3. *Створення картотек і баз даних*. Оскільки у зв'язку з розвитком науки наші знання про навколишній світ розширюються, поглиблюються і вдосконалюються, а словники не встигають за розвитком науки, не розкривають закономірностей функціонування термінів, то така ситуація вимагає перебудови систем реєстрації і донесення до спеціаліста даних про терміносистеми. Цьому

сприяє створення банків термінів – автоматизованих або на основі ручних картотек.

Перший такий банк було створено завдяки плідній співпраці термінологів різних країн світу в Німеччині, він містив 2 млн. термінів дев'ятьма мовами.

В Україні над атоматизованим фондом мови працюють науковці-термінологи, зокрема М. Пещак. Автоматизований банк термінів повинен мати солідне лінгвістичне забезпечення – ґрунтуватися передусім на наукових текстах, оскільки саме в них відображаються процеси розвитку слова.

4. *Переклад і редагування термінів.* Однією з найскладніших проблем є переклад термінів з однієї мови на іншу. Переклад може бути буквральним (дуже точним), за допомогою синонімів, за допомогою тлумачення, за допомогою транслітерації (передають словозвучання засобами іншої графічної системи). Перекладаючи термін, необхідно користуватися однією назвою в усьому тексті. Щоби належно підібрати перекладений відповідник, слід враховувати вмотивованість терміна і точність передавання позначуваного поняття. Невдалі назви можуть стати причиною спотворення наукової концепції. Тому важливим є редагування наукових текстів.

5. *Організаційний напрям.* Це видання спеціальних термінознавчих журналів (“Науково-технічна термінологія”, “Термін і слово”, “Термін і текст”), проведення термінологічних конференцій державного та міжнародного рівнів, робота постійних семінарів.

В українському термінознавстві існує низка праць, у яких досліджується галузева термінологія – біологічна (Л. Симоненко), будівельна (В. Марченко), військова (Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Яремко), геологічна (М. Годована), гідромеліоративна (Л. Малевич), граматична (Н. Москаленко), друкарська (Е. Огар), економічна (Т. Панько), математична (А. Крейтор), машинобудівна (О. Литвин), медична (Г. Дидик-Меуш), мінералогічна (Н. Овчаренко), музична (З. Булик, С. Булик-Верхола), образотворча (Б. Михайлишин), радіотехнічна (І Кочан), ринкових відносин (О. Покровська), риторична (З. Куньч), соціально-політична (А. Бурячок), спортивна (М. Паночко), театральна (А. Костюк), фізична (В. Пілецький, І. Процик), філософська (Н. Жовтобрюх, Д. Кирик), хімічна (Г. Наконечна), церковна (С. Бібла), юридична (О. Сербенська) тощо.

Вивчення галузевих терміносистем зумовлене екстралінгвальними (культурними, соціально-історичними, психологічними) та інтралінгвальними (внутрішньомовними та міжмовними) чинниками. Після закріплення статусу української мови як державної актуальними завданнями мовознавства є створення й упорядкування терміносистем, міжнародне узгодження та уніфікація термінів, теорія і методика термінологічної роботи.

Однак стан терміносистем низки наук не відповідає ще всім вимогам. Основними недоліками термінології є багатозначність термінів у межах однієї терміносистеми, наявність омонімів, синонімів, невідповідність термінів поняттям, які вони виражають (неправильно орієнтовані терміни), відсутність чіткого визначення, громіздкість термінів, надмірне використання запозичених найменувань, відсутність уніфікації в правописі (*ортонедія*, але *орфографія*).

Невпорядкованість різногалузевих терміносистем гальмує розвиток деяких наук і спричинюється до помилок у практичній діяльності.

2. Стандартизація термінології

Стандартизація термінології – це вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія обов'язкова для вживання в офіційних, наукових, ділових, виробничих текстах.

Основи стандартизації термінів було закладено у Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст., коли виникла потреба впорядкувати нагромаджену термінологію, виявити межі галузевих термінологій, уточнити значення кожного терміна. Теоретичні основи стандартизації термінів розробив німецький учений В. Вюстер.

В українській історії першим нормувальним термінологічним центром можна вважати Наукове товариство імені Тараса Шевченка (кінець XIX – початок XX століття), навколо якого гуртувалися провідні термінологи того часу, до його ухвал прислухалися автори наукових праць і підручників. Згодом незаперечним авторитетом в українській термінології став Інститут української наукової мови (20-ті – початок 30-х років). Сьогодні в Україні стандартизація термінології стала державною справою – цим займається Державний стандарт України (ДСТУ). Відзначимо, що зараз (з 1.07.2003 р.) ці стандарти називають «національними».

Термінологічний стандарт укладають за таким алгоритмом:

- систематизують поняття певної галузі науки чи техніки; переділяють їх з категоріями (предмети, процеси, якості, величини тощо);
- розмежують родові та видові поняття;
- відбирають усі терміни галузі, узяті для стандартизації, зі словників різних років видання, статей, підручників, періодики, рукописів та інших джерел;
- розподіляють терміни за групами: а) вузькоспеціальні терміни; б) міжгалузеві; в) загальнонаукові (загальнотехнічні);
- визначають з групи термінів-синонімів нормативні (інші терміни також подають, але з позначенням нерекomenдований);
- добирають еквіваленти англійською, німецькою, французькою, російською мовами з відповідних міжнародних стандартів;
- формулюють українською мовою визначення (дефініції) поняття;
- мовознавці рецензують стандарт.

Стаття стандарту має таку будову:

- назва поняття українською мовою;
- скорочена форма терміна;
- недозволений (нерекomenдований) синонім;
- родові поняття;
- видові поняття;
- еквіваленти англійською, німецькою, російською, французькою мовами;

- дефініція (означення);
- формула або схема.

3. Поняття «лексикографія». Види словників

Лексикографія – це розділ мовознавства, що розробляє теоретичні та практичні питання щодо укладання та використання словників різних видів. Предметом лексикографії є збирання слів тієї чи іншої мови, систематизація їх, опис словникового матеріалу. Словникова справа в Україні має давні й славні традиції. Перший словник було створено ще наприкінці XVI ст., а виданий в Києві 1627р. словник Памви Беринди. *«Лексіконъ славеноросскій альбо Имень тлъкованіє»*, в якому близько 7 тисяч слів – загальних та власних назв переважно тогочасної церковнослов'янської мови з перекладом та тлумаченням їх українською літературною мовою початку XVII століття, здобули загальне визнання те лише в Україні та Росії, а й у Польщі та Молдавії. Першим словником сучасної української мови вважається словничок, доданий І.Котляревським до поеми «Енеїда». Тобто І.Котляревський є не тільки зачинателем нової української мови, а й української лексикографії. Велику роль у розвитку української лексикографії відіграв **«Словарь української мови» (Грінчевичівка)** – перекладний українсько-російський словник, виданий 1907-1909 у Києві у 4 томах. Його зібрала редакція журналу «Кієвская Старина», упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Словник цей складався 46 років (1861–1907) і мав великий вплив на усталення українській літературної мови й літературного правопису. «Словарь української мови», в 4 томах, налічує близько 68,000 слів. У кінці т. 4 окремим додатком наводяться «Крестные имена людей». «Словарь української мови» найповніший і лексикографічно найдосконаліший український словник до початку 20 ст. Роботу над словником розпочали Є. Тимченко і Б. Науменко 1897р., а з 1902р. до роботи над словником було залучено Б. Грінченка. Він використав праці багатьох кореспондентів журналу «Кієвская старина», зібрав матеріали з творів художньої літератури і фольклорних джерел, частково послуговувався попередніми словниками подібного типу, додав значний власний матеріал (діалектний і фольклорні записи).

Термінографія (науково-технічна лексикографія) – це розділ лексикографії, що розглядає теоретичні та практичні питання щодо укладання й використання фахових термінологічних словників. Українська термінологічна лексикографія започаткована в другій половині XIX ст. працями І.Гавришкевича («Початок до уложення термінології ботанічної руської», 1852), І.Верхратського («Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної», 6 випусків, 1864-1879); цього автора вважають фундатором української термінології) та ін. Інтенсивного розвитку українська термінографія набула з кінця 20-х рр. XX століття, задовольняючи потреби у галузевих словниках. За кілька років було складено близько 20 шкільних термінологічних словників з природознавства, хімії, фізики, географії тощо. Починаючи з 1918 року, створюються словники-проекти фізичної, природничої, сільськогосподарської, технічної та ін.. термінологій. До 1933р. було видано понад 80 термінологічних

словників (переважно російсько-українських). У 1957 році було створено Словникову комісію, яка мала визначити основні принципи укладання термінологічних словників. Упродовж 1959-79рр. ХХ ст. видано низку галузевих словників (понад 70), переважно російсько-українських. Недоліком їх була орієнтація на принцип мінімальних розходжень з російськими аналогами (в основному російські терміни калькувалися). У зв'язку з тим, що майже всі наукові праці та підручники друкувалися російською мовою, то, відповідно, і науковці користувалися здебільшого російською мовою. Тому цей період позначився поступовим спадом процесу творення й унормування української наукової термінології.

90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. є найпродуктивнішими у розбудові української термінографії. Визначальним для цього процесу стає законодавче закріплення за українською мовою статусу державної, поширення її функцій. Упродовж 1990-2007 р.р. в Україні вийшло понад 600 галузевих словників. Серед них слід виділити: «Російсько-український словник наукової термінології» у трьох книгах (1994, 1996, 1998), близько 320 000 термінів; «Словник-довідник термінів судової медицини» О.Герасименка (2002) російсько-український «Термінологічний словник з історії держави і права» авторів Шостенко І.І. та О.І., «Етимологічний словник української мови у семи томах / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Головний редактор О. С. Мельничук. – Київ: «Наукова думка», 1982 – 2006 (вийшло 5 томів), «Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень» / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.; «Фінансовий словник» / А. Т. Ковальчук. – Київ: Знання, 2006. – 287 с.; «Сучасний українсько-англійський юридичний словник: близько 30 000 термінів і стійких словосполучень» / І. І. Борисенко та ін. – Київ: Юрінком Інтер, 2007.– 632 с. та інші.

Найпоширенішим типом в українській термінографії є перекладний двомовний словник. Більшість їх – російсько-українські та українсько-російські. Всі названі словники є нормативними, вони обіймають загальнонаукову та широковживану термінологію різних галузей знання або діяльності.

Джерелами словників можуть бути:

- монографії та статті відомих вчених та фахівців-практиків;
- підручники для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни;
- галузеві енциклопедії;
- вторинні документи (реферати й анотації з реферативних журналів та опис винаходів).після відбору термінів складають словник термінологічного словника – реєстр одиниць (слів, словосполучень, скорочень, символів тощо), які слід визначити й описати.

Види словників.

Залежно від призначення і характеру пояснення словникового матеріалу словники поділяються на два типи: *енциклопедичні й лінгвістичні.*

Енциклопедичні словники подають стисло характеристику предметів, явищ, історичних подій, видатних політичних діячів, провідних вчених, діячів культури, різних понять, що позначаються тими чи іншими словами. Вони вносять до реєстру здебільшого тільки іменники та іменникові словосполучення, не дають власне мовних ознак реєстрових слів, широко наводять власні назви. З-поміж енциклопедичних словників виділяють *загальні*, що розраховані на подання найширшої інформації, і *спеціальні* (галузеві) енциклопедії (медична, сільськогосподарська, педагогіка кібернетики тощо). Прикладами загальних енциклопедій є найбільша за обсягом сімнадцятитомна Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ), видана протягом 1959-1965 рр. Друге дванадцятитомне видання згаданої енциклопедії вийшло українською і російською мовами у 1974-1985 рр. Таким є Український Радянський Енциклопедичний словник у трьох томах, що виходив двома виданнями у 1966-1968 рр. та 1985-1987 рр.

Важливу роль виконують галузеві (спеціальні) енциклопедичні словники, що систематизують знання певної галузі науки, техніки, наприклад: «Енциклопедія кібернетики» в 2-х томах, видана Головною редакцією УРЕ 1973 р.; «Українська мова». Енциклопедія (2000, 2004) – перше видання, в якому на основі досягнення сучасного мовознавства в досить повній, систематизованій і водночас стислій та доступній формі подано відомості про українську мову та українське мовознавство.

У *лінгвістичних* словниках по-різному пояснюються слова: з погляду властивого їм лексичного значення, походження, правопису, наголошування тощо.

Лінгвістичні словники можуть бути одномовними, двомовними, багатомовними.

Двомовні чи багатомовні – це перекладні словники. У них подано переклад слів з однієї мови на іншу. Найповнішими двомовними (їх переважна більшість) належать: «Русско-украинский словарь» у 3-ох томах (1968), в якому перекладено українською мовою близько 120 тисяч російських слів; «Українсько-російський словник» у 6-й томах; «Українсько-російський словник» (Уклад.: Г. П. Їжакевич та інші, 1999); «Російсько-український словник мовлення ділового мовлення» С. В. Шевчук (3-є вид., - 2010); «Русско-украинский словарь» Д.І. Ганича, І.С. Олійника (1976, для потреб середньої школи); «Польсько-український словник» за ред. Л. Л. Гумецької (1958,1960); «Українсько-англійський словник» Ю.С. Жлуктенка, 2-е вид. (1987) та інші.

Основним типом лінгвістичних словників є одномовні, в яких у певному аспекті розкриваються особливості слів. Вони поділяються на окремі різновиди словників: тлумачні, орфоепічні, орфографічні, етимологічні, історичні, словники іншомовних слів, термінологічні, фразеологічні, частотні, інверсійні, словники мови окремих письменників, словники конкретних лексичних груп (антонімів, синонімів, паронімів, омонімів, перифраз), словотвірні, морфемні тощо. Крім названих, в українській лексикографії є й інші типи словників: діалектні словники, словники мови письменників, словники власних імен, прізвищ, частотні словники, в яких вказано на частотність вживання кожного

слова реєстру та словники-довідники з культури мови. (Словники-довідники з культури мови найчастіше містять лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, подають труднощі слововживання. Деякі з них видані у формі посібника, а не словника, в них подано широкі коментарі, наприклад: Чак Є. Д. «Складні випадки вживання слів» (1984); Антонечко-Давидович Б. «Як ми говоримо» (1991); «Культура української мови»: Довідник/За ред. В.М. Русанівського (1990); «Словник-довідник труднощів української мови» /За ред. С. Я. Єрмоленко (1992); Головащук С. І. «Українське літературне слововживання»: «Словник-довідник» (1998); Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. «Словник-довідник з культури української мови» (1996); Лесюк М. «Словник русизмів у сучасній українській мові (неунормована лексика)» (1993)). Звичайно, цей перелік не вичерпує усього багатства української лексикографії. Широко послуговуються й іншими лінгвістичними словниками, зокрема словниками синонімів, омонімів, паронімів.

Вершиною словникарства є тлумачні словники, які достатньо повно подають лексико-фразеологічний склад мови з поясненням прямого й переносного значення, граматичних та стилістичних особливостей, наводять зразки вживання слова.

Першим і найповнішим тлумачним словником української мови є одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980 рр.), реєстр якого містить понад 135 тисяч слів. Його укладено науковими співробітниками Інституту мовознавства імені О. Потебні АН України. У 2001 році вийшов «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (укладач і головний редактор В.Т. Бусел), що містить близько 170 тисяч слів та словосполучень, зокрема й ті, що увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття. У ньому об'єднано академічну повноту мовної лексики з лаконічною формою однотомного видання. Спеціально для учнів видано «Короткий тлумачний словник української мови» (1978) за редакцією Л. Л. Гумецької.

4. Особливості термінологічних словників. Їх класифікація за призначенням та використанням

Різновидом лінгвістичних словників, що подають значення термінів певної галузі знань є термінологічні словники. Серед них виділяють такі групи:

1) словники узусу (від лат «usus» – 1) звичай, правило; 2) вживання, використання). До цих словників належать більшість існуючих термінологічних словників, що відбивають стан термінології у певній галузі знання на цей час;

2) регламентувальні словники, які бувають двох видів: словники стандартизованих термінів (тобто стандарти на терміни) і словники рекомендованих термінів;

3) інформаційні словники. Прикладом цієї групи словників є інформаційно-пошуковий тезаурус. Його використовують під час автоматичного оброблення інформації. Кожна словникова стаття починається терміном – дескриптором. До нього наводяться синоніми, а також інші терміни, пов'язані з ним родовидовими або асоціативними відношеннями;

4) систематизовані словники (класифікатори, рубрикатори, частотні словники та словники терміносистем). (Класифікатори – це системно й алфавітно впорядковані назви об’єктів науки і техніки та характеристики цих об’єктів).

За тематичним охопленням термінів є багатогалузеві, галузеві та вузькогалузеві словники.

Українська мова має термінологічні словники з багатьох галузей: біології, медицини, математики, літературознавства, мовознавства, геології, спорту тощо. Ці словники є одномовними, двомовними чи багатомовними, наприклад: «Словник лінгвістичних термінів» Д.І. Ганича, С. Олійника (1985), «Словник гідронімів України» (А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, 1979); «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки» (1994)»; «Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання» (1994), «Економічний словник-довідник»: За ред. док. екон. наук, проф. С. В. Мочерного . – К., 1995. – 368 с.; Г. Штрюбель, Л.Хоменко. Німецько-англійсько-російсько-український економічний словник». Вінниця, 2003; Анна Шимків. «Англо-український тлумачний словник економічної лексики». – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004; К. Д. Гордієнко. «Економічний тлумачний словник. Понятійна база законодавства України у сфері економіки» 2-ге видання, перероблене і доповнене. К.,– 2007, 370с.

5. Структура словникової статті

Укладання термінологічного словника починають з відбору з різних джерел термінів. Розташування термінів у термінологічних словниках може бути різним: за абетковим, за абетково-гніздовим (тобто в одному гнізді об’єднано спільнокореневі слова або сполучення термінологічного характеру), за статистичним (за спадом частоти появи терміна у текстах) та за тематичним принципами. Всі спеціальні словники поділяються на *два види*: словники, що адресовано людині, й словники, що орієнтовано на роботу з комп’ютером. До перших належать одномовні та перекладні словники, частотні, а також рубрикатори й класифікатори. Для автоматичного оброблення тексту призначені інформаційно-пошукові тезауруси та різні типи власне електронних словників (основ, зворотів, афіксів).

Для термінологічних словників дуже важливою ознакою є наявність і зміст лівої та правої частин словникової статті:

- ліворуч – заголовне слово (термін);
- праворуч – семантизація заголовного слова, що може містити такі відомості про термін:

- 1) зазначення щодо сфер вживання терміна;
- 2) переклад цього заголовку, якщо це перекладний словник;
- 3) граматична характеристика терміна:

- вказують, яка це частина мови;
- наводять закінчення іменників чоловічого роду у родовому відмінку однини;

- наводять закінчення іменників жіночого роду у давальному та місцевому відмінках, якщо є чергування приголосних;
- наводять наголоси в однині та множині, якщо вони змінні;
- зважаючи на те, що в мові науки і техніки дієслова вживають найчастіше у формі 3-ої особи однини і множини, у словниках до всіх дієслів вказують саме ці закінчення;

1) дефініція – визначення поняття, що позначено саме цим терміном;

2) приклади та сполучуваність терміна з іншими словами;

3) похідні слова, етимологія, синоніми, антоніми.

За змістом лівої частини словникової статті розрізняють власне словники термінів і словники терміноелементів. До останніх відносять, наприклад, словники інтернаціональних морфем.

За змістом правої частини словникової статті розрізняють: термінологічні перекладні словники; словники, в яких наведено визначення понять (їх традиційно називають тлумачними); словники-довідники; словники-переліки термінів або понять (дескрипторні й ідеографічні словники). останній відрізняється від традиційного термінологічного словника тим, що основою його структури є не алфавітний список термінів, а список понять. Кожна словникова стаття розпочинається номером і назвою поняття, а потім йдуть синоніми та слова, з якими воно може сполучатися у певній тематичній групі, тобто дається уявлення про семантичне поле цього поняття.

Отже, лексикографія надзвичайно важлива як для практики читання іноземної літератури, для пізнання своєї мови в минулому й сучасному, так і для підвищення загальної мовної компетенції фахівця. Користуючись словником, він підвищує свою професійну культуру мовлення, зокрема оволодіває правилами правопису, вимови, наголошення, семантично точно та стилістично доречно вибирає слово з граматично й стилістично правильною його сполучуваністю.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні напрями термінознавчої роботи в Україні? Схарактеризуйте завдання кожного з них.
2. Що таке лексикографія?
3. Що таке термінографія?
4. У чому полягають особливості термінологічних словників?
5. Як вони класифікуються?
6. Розкажіть про структуру словникової статті.
7. Знайдіть у словнику приклади термінів, що утворені за допомогою греко-латинських морфем.
8. Складіть перелік електронних словників української мови (не менше 10 джерел).

Лекція 5. Граматичні особливості наукового мовлення

ПЛАН

1. Вживання граматичних форм самостійних частин мови:
  - 1.1 Іменник
  - 1.2 Прикметник та прислівник
  - 1.3 Числівник
  - 1.4 Займенник
  - 1.5 Дієслово
2. Синтаксичні особливості наукового стилю.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: *граматичні норми, граматична норма; морфологічна норма; синтаксична норма; відмінок, число та рід як граматичні категорії; віддієслівні іменники; види дієслова; дія, подія, наслідок; ступені порівняння*

Грамматичні норми регулюють вибір варіантів морфологічної та синтаксичної форми висловлення. Від вибору найдоцільнішої нормативної граматичної форми, особливо коли в мові існує кілька паралельних засобів висловлення, залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість, багатство і різноманітність викладу думки.

Такі основні ознаки наукового стилю, як: стислість, чіткість, логічність суворо регламентація тексту, багато в чому залежать від правильного вибору граматичної форми слова. Причиною появи граматичних помилок у науковому стилі є невластиве для нього використання певних граматичних форм іменників, прикметників, займенників, числівників, дієслів та дієслівних форм, прислівників, прийменників тощо.

1.1 Вибір граматичної форми іменника

1.1.1 Особливості вживання іменникових форм відмінка, числа та роду

Форми давального відмінка іменників чоловічого роду II відміни можуть мати паралельні закінчення –ові, -еві та -у, -ю: *ректору (-ові), менеджеру (-ові), документу (-ові)*. При нанизуванні однакових відмінкових форм допустима варіантність закінчень: *дисертанту Симоненкові Богдану Григоровичу*. Щоб уникнути двозначності в науковому тексті, використовуючи збірні та абстрактні іменники, які мають однакові закінчення в Р. в. та Д. в., слід вживати в Д.в. -ові, -еві: *допомога заводу й допомога заводові; аспіранту необхідно здати документи та аспірантові...* Двозначності при використанні в одному контексті іменників жіночого роду в Д.в. й Р.в. можна уникнути також побудовою речення, за якої відмінкова форма набуває однозначності: *контроль бухгалтерії – бухгалтерський контроль та контроль бухгалтерії – бухгалтерію контролюють*.

Паралельні закінчення -а, -я та -у, -ю Р.в. деяких іменників II відміни пов'язане із розрізненням смислових відтінків: *акта (документ) – акту (дія), блока (предмет) та блоку (угруповання); апарата (прилад) – апарату (установа), елемента (конкретне) – елементу (абстрактне)...*

Абстрактні іменники не вживаються у множині (*рух поїздів*), заміна їх множинними формами можлива лише у професійних жаргонах (*рухи поїздів відбуваються згідно з графіком*). Речовинні іменники можуть набувати форми множини, коли позначають вид, сорт, тип речовини: *мінеральні солі, машинні мастила* тощо.

Офіційними назвами осіб за посадою, професією, видом діяльності тощо традиційно вважаються форми чоловічого роду незалежно від статі особи: *професор, маркетолог, дипломат, директор* тощо. Хоча останнім часом набувають поширення на рівні функціонування відповідні форми жіночого роду, утворені за традиційними словотвірними моделями української мови: *директорка, завідувачка, професорка* тощо.

З іменниками чоловічого роду на позначення осіб за посадою, професією, видом діяльності залежні від них слова узгоджуються у роді: *старший науковий співробітник*. Проте у поєднанні з жіночим прізвищем дієслова вживаються у жіночому роді: *Професор Зарицька блискуче виступила на симпозиумі*.

1.1.2 Особливості вживання віддієслівних іменників

Українська мова процеси (дію, подію) позначає здебільшого дієсловами, навіть там, де російська мова вживає іменники, наприклад,

отдать в стирку	віддати прати
отдать в чистку	віддати почистити
требуется принятия	вимагає вжити
учиться игре	вчитися грати

Але сучасна науково-технічна мова в певних властивих українській мові конструкціях потребує вживати віддієслівні іменники, що закінчуються на *-ння* та *-ття*, наприклад: *змінювання, змінення, лиття*. ..

Віддієслівні іменники, що позначають недоконаний процес (дію), утворюють від дієслів недоконаного виду, а ті, що позначають доконаний процес (подію), – від дієслів доконаного виду, здебільшого заміняючи

-ати, -яти, -іти, -їти, -ути, -йти, -ти

на

-анн(я), -янн(я), -інн(я), -їнн(я), -енн(я), -єнн(я), -тт(я).

Зокрема, суфікси *-анн(я), -янн(я)* властиві віддієслівним іменникам, утвореним від дієслів із суфіксом *-а[ти], -я[ти]*, наприклад:

вимірювати – вимірювання
закручувати – закручування
обробляти – обробляння
пакувати – пакування;
спаковувати – спаковування;

суфікс *-їнн(я), -інн(я)* мають віддієслівні іменники, утворені від дієслів із наголошеним суфіксом *-ї(ти), -і(ти)*, наприклад:

гноїти – гноїння
горіти – горіння

суфікс *-енн(я)*, *-єнн(я)* мають віддієслівні іменники, в яких наголос падає на корінь, та утворені від дієслів, що мають суфікси, відмінні від *-а(ти)*, *-я(ти)* чи наголошеного суфікса *-і(ти)*, *-ї(ти)*, *-й(ти)*, наприклад:

ввезти – ввезення
 гоїти – гоєння
 значити – значення
 колоти – колення
 напружити – напруження
 натягнути – натягнення
 нести – несення
 пекти – печення

суфікс *-єнн(я)* та/або *-інн(я)* мають віддієслівні іменники, утворені від дієслів із наголошеним суфіксом *-й(ти)*, наприклад:

гонити – гоніння
 значити – значіння
 носити – ношення, носіння
 ходити – ходіння
 хрестити – хрещення

Примітка. В українській мові є два дієслова з різними значеннями, які розрізняються наголосом: значити (означати) – значення, значити (мітити) – значіння.

суфікс *-тт(я)* мають віддієслівні іменники, утворені переважно від безсуфіксних дієслів на *-ти*, наприклад:

бити – биття
 лити – лиття

Кардинальна різниця між російською та українською мовами полягає саме в побудові віддієслівних іменників. У російській мові від двох дієслів, що утворюють видову пару, найчастіше можна побудувати тільки один віддієслівний іменник, наприклад,

восстанавливать (несовершенный вид) – восстановление;
 восстановить (совершенный вид) – восстановление;
 изменять (несовершенный вид) – изменение;
 изменить (совершенный вид) – изменение.

Однак, використання таких віддієслівних іменників потребує обережності, оскільки відсутність у них чітко виражених видових категорій може призвести до незрозумілості висловлення. Порівняймо: «На повестке дня вопрос о выполнении плана» (незрозуміло, чи йтиме мова про підсумки виконання, чи про його перебіг).

В українській мові від двох дієслів, що утворюють видову пару, можна побудувати два віддієслівні іменники, вживання яких дає змогу розрізняти тонкі семантичні відтінки (а це дуже важливо в науково-технічному контексті), наприклад:

відновлювати (недоконаний вид) – відновлювання
 відновити (доконаний вид) – відновлення

змінювати (недоконаний вид) – змінювання

змінити (доконаний вид) – змінення

Оскільки відтінок значення віддієслівного іменника залежить від виду дієслова, від якого цей іменник утворено, то:

віддієслівні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду, слід уживати, коли мова йде про дію, тобто перебіг процесу, який має або не має часових обмежень, але коли нічого не йдеться про результат;

віддієслівні іменники, утворені від дієслів доконаного виду, слід уживати, коли мова йде про подію, тобто або повністю завершений процес, або завершений етап цього процесу, що його характеризує саме результатом, досягнутий у кінцевій точці.

Віддієслівні іменники недоконаного виду в науково-технічній термінології вживають у трьох основних значеннях :

для назв спонтанних фізичних або хімічних процесів, наприклад: *випромінювання, горіння, кипіння, коливання, намагнічування, охолодження, розтягування* тощо; 1

для назв технологічних операцій, наприклад: *бронювання, вакуумування, кип'ятіння, різання, спалювання* тощо;

для назв математичних операцій, наприклад: *віднімання, диференціювання, ділення, додавання* тощо.

Примітка. Назви операцій утворюють тільки від перехідних дієслів, тобто дієслів, що здатні керувати іменником у формі знахідного відмінка без прийменника, який у реченні виконує функцію прямого додатка, наприклад:

різати (що ?) — різання; віднімати (що?) — віднімання.

Віддієслівні іменники доконаного виду в термінології вживають, коли повідомляють про події (завершені процеси), які спричинили якісь наслідки, наприклад: *Проаналізуймо явища, які відбуваються після ввімкнення струму. Розірвання кола спричинює такі явища.*

Окремі віддієслівні іменники на *-ння* позначають також наслідок події (стан, спричинений подією, фізичну величину), а також такі загальні поняття, як явища (див. нижче).

Найхарактерніші помилки:

а) українські віддієслівні іменники на *-ння, -ття* вживають як нейтральні стосовно видових ознак. Наприклад, пишуть:

“Усі роботи призупинено після розривання договору (слід писати після розірвання, тобто після події). Розірвання договору включає такі стадії (слід писати розірвання, бо тут ідеться саме про процес)”.

Такі помилки ускладнюють сприйняття тексту в цілому, а іноді навіть спотворюють семантичне значення термінів. На жаль, зазначений хибний підхід закріпився не тільки у практичному слововживанні, й але знайшов своє відбиття навіть у деяких російсько-українських словниках.

б) терміни-іменники для позначання недоконаного процесу (дії) вживають у множині, що є помилкою. Оскільки такі іменники є узагальненою назвою дії, як багаторазової, так і повторюваної, невизначеної ні за кількістю циклів, ні за

обсягом, ні за тривалістю, їх слід уживати тільки в однині, наприклад: *лабораторія досліджування теплопровкості, метод визначання напрямку.*

Для того, щоб запобігти зазначеним вище помилкам, мовознавці рекомендують перевіряти себе, використовуючи традиційний для української мови засіб позначання процесів – дієслово, для якого недоконаний та доконаний вид легко розрізнити.

Наслідок події в широкому розумінні – це:

1) об'єкт, місце або стан, що виникає унаслідок події (наприклад: *відбиток, відкол, заготівка, згин, зріз, зсув, нагрів, розколина, стиск, спрямовання, угруповання*);

2) назва величини, що характеризує цей об'єкт чи стан (наприклад, *витримка, зріст, напруга, перевантага, приріст, пробіг, розмір, тиск*).

Наслідок події позначають іменниками, які утворюють здебільшого від дієслів недоконаного виду (переважно від тих, що означають багаторазову дію, або від тих варіантів, що мають префікси). Для цього відкидають суфікси, а натомість:

а) залишають безсуфіксну основу без змін:

викладати – виклад

викликати – виклик

гріти, нагрівати — нагрів

гнути, згинати – згин

ламати, зламувати – злам

б) додають -а (-я), -ин(а), -к(а) (у жін. роді) або -ок, -унок, -юнок, -еник (у чол. роді):

пробувати – проба; тягти – тяга; колоти, розколювати – розколина; лити, виливати — виливок; малювати — малюнок; рахувати — рахунок, рисувати — рисунок; рятувати — рятунок; варити — вареник;

в) додають до кореня дієслова -овання, здебільшого якщо дієслово має форму, що закінчується на -овувати:

групувати, угруповувати – угруповання; мурувати – мурування; пакувати, упакувати – пакування; пристосовувати – пристосовання, руйнувати, зруйновувати – зруйновання, прямувати, спрямовувати – спрямовання, риштувати – риштовання.

Розмежування дії, події, наслідку

Від багатьох видових пар у словниках української мови зафіксовано по три віддієслівні іменники, що позначають дію, подію та наслідок:

Дія	Подія	Наслідок
винагороджувати – винагороджування	винагородити – винагородження	винагорода
групувати — групування	угрупувати – угруповання	угруповання

виводити — виводження	Вивести — виведення	вивід
вибирати — вибирання	вибрати — вибрання	вибір
доробляти — доробляння	доробити — дороблення	доробок
досліджувати — досліджування	дослідити — дослідження	дослід
переробляти — переробляння	переробити — перероблення	переробка
устатковувати — устатковування	устаткувати — устаткування	устаткування
виражати — виражання	виразити — вираження	вираз

Слід правильно вживати ці віддієслівні іменники, розрізняючи відтінки їхніх значень. Порівняймо:

1. *Аналоговий сигнал передає інформацію за счёт непрерывного **изменения** амплитуды или частоты.* – Аналоговий сигнал передає інформацію завдяки *неперервному змінюванню (дія) амплітуди або частоти.* 2. *Использованием рационализаторского предложения признаётся создание или изменение конструкции изделий, технологии производства и применяемой техники или состава материала.* – Використанням раціоналізаторської пропозиції визнають створення або **змінення (подія) конструкція виробів, технології виробництва та застосування техніки або складу матеріалу.** 3. *Фазовый сдвиг – это **изменение** фазы сигнала.* – Фазовий зсув – **зміна** (наслідок події) фази сигналу.

Але в українській мові існують певні винятки:

1) від деяких видових пар дієслів для наслідку події не утворено окресленого іменника, побудованого відповідно до викладених вище правил, і з цією метою вживають іменник на **–ння/ –ття**, що часто також позначає дію або подію, наприклад:

Дія	Подія	Наслідок
<i>визначати – визначання</i>	<i>визначити – визначення</i>	<i>визначення</i>
<i>зображати – зображення</i>	<i>зобразити – зображення</i>	<i>зображення</i>
<i>оголошувати – оголошування</i>	<i>оголосити – оголошення</i>	<i>оголошення</i>
<i>роз'яснювати – роз'яснювання</i>	<i>роз'яснити – роз'яснення</i>	<i>роз'яснення</i>
<i>твердити, стверджувати – ствердження</i>	<i>ствердити – ствердження</i>	<i>твердження</i>
<i>тлумачити – тлумачення</i>	<i>розтлумачити – розтлумачення</i>	<i>тлумачення</i>

2) від окремих видових пар в словниках української мови зафіксовано лише два іменники – один на *-ння/ття*, а другий – безафіксний, наприклад: *підвісити, підвішувати – підвішування, підвіс; вводити, ввести – введення, ввід; ввозити, ввезти – ввезення, ввіз; входити, ввійти – входження, вхід*. Тому, наприклад, іменники *ввезення та введення* традиційно вживають для позначення як події, так і дії.

3) окремі безафіксні іменники, наприклад, *дія, рух, обіг*, позначають саме дію, а не її наслідок.

Але ці поодинокі випадки не можуть змінити загального висновку – українській мові (на відміну від російської) притаманно розрізняти дію, подію та наслідок події за допомогою іменників, побудованих за викладеними вище зразками.

Отже, виходячи з того, що в навчальних і науково-технічних текстах та нормативних документах неточність вислову неприпустима, то поняття на позначення дії, події та наслідку події слід номінувати різними формами, інакше обов'язково потрібні уточнювальні коментарі. В окремих випадках доцільно утворювати нові терміни за викладеними правилами.

1. 2 Вибір граматичної форми прикметника

Якісні, присвійні та відносні прикметники в різних стилях мовлення вживаються з неоднаковою частотою. У науковому стилі переважають відносні прикметники, які уточнюють, конкретизують поняття, терміни і входять до терміносполук: *електричне поле, маркетинговий аудит, мінеральна сировина* та ін. Особливістю наукового стилю є перехід якісних прикметників у відносні внаслідок термінологізації, що зумовлює втрату ними здатності до утворення ступенів порівняння: *полин гіркий (бот.), зелений кредит (екон.), вовчак червоний (мед.)* та ін.

Щодо вживання форм ступенів порівняння якісних прикметників, у науковому стилі, як і на загальнономовному рівні, перевага надається простим формам вищого і найвищого ступенів, проте досить поширеними є аналітичні

форми, зокрема утворені від іншомовних основ, що мають виразний відтінок книжності: *найбільш пріоритетний напрям, більш адаптований комплекс* тощо.

Порушенням норми є поєднання обох форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: *більш точніше* (замість *більш точно* або *точніше*); *найменш прийнятніший* (треба *найменш прийнятний* або *найприйнятніший*).

Присвійні прикметники у ролі означальної частини в науковому мовленні поступаються у вживанні неузгодженим означенням, вираженим іменником: порівняйте *Шевченкова спадщина – спадщина Шевченка; Енштейнові дослідження – дослідження Енштейна*.

Поширеною морфологічною помилкою, що трапляється в наукових текстах, є неправильне узгодження означень у роді з означуваним іменником. Для запобігання таким помилкам варто враховувати такі правила:

- Якщо означення стосується іменника, що має при собі додаток, то воно узгоджується з головним словом сполучення. Наприклад: *новий вагон-лабораторія*.

- Якщо означення стосується сполучення власного імені і прикладки (наприклад, *композитор Пахмутова*), то воно узгоджується з найближчим іменником, наприклад: *відомий композитор Пахмутова*. Винятком із правила є сполучення, коли означення виражається дієприкметником: *Запрошена на збори директор школи В.Н. Лугова повідомила...*

- Якщо означення стосується сполучення іменника з числівниками «два», «три», «чотири», то воно звичайно ставиться у формі родового відмінка, коли стосується слів чоловічого роду, і у формі називного відмінка, коли стосується слів жіночого роду. Наприклад: *дві нові лабораторії; три нових будинки*. Означення, що стоїть перед сполученням «числівник + іменник» (а не між цими словами), звичайно вживається у формі називного відмінка: *за ці два тижні; за останні три роки*.

Але слова *добрий, повний, цілий* не завжди підпорядковуються цьому правилу. Наприклад: *за повних два місяці; цілих три тижні*.

1.3 Вибір граматичної форми числівника

Нераціональне використання кількісних числівників являє собою ще один вид морфологічних помилок. При вживанні кількісних числівників потрібно пам'ятати такі правила:

Усі кількісні числівники відмінюються. При цьому змінюються тільки друга частина в складних числівниках на позначення десятків і всі частини – в складних числівниках на позначення сотень та складених кількісних числівниках. Наприклад: *до п'ятисот сімдесяти чоловік; з трьомастами шістдесятьма експонатами*.

Невідмінювання або неповне відмінювання складних і складених числівників є помилкою. У текстах кількісні числівники записуються цифрами. Щоб уникнути помилки в усному називанні їх в офіційній обстановці, необхідно подавати їхні словесні відповідники у відповідних відмінкових формах.

Складені числівники ніколи не повинні включати збірні числівники. Наприклад, неправильними є форми: *двадцять двоє осіб, сімдесят семеро* тощо.

При позначенні конкретних предметів можливим є використання слів *одиниця, пара, штука, екземпляр* та ін. Обов'язковим є вживання таких слів при називанні

кількості предметів, що вживаються тільки у множині. Наприклад: *двадцять п'ять штук ножниць, вісімнадцять пар чобіт.*

Числівник *півтора* у формі називного (знахідного) відмінка поєднується з іменником у формі родового відмінка в однині. Наприклад:

півтора вагона;

півтори машини.

У поєднанні з дробовими числівниками іменник вживається у тому відмінку, якого вимагає останнє слово дробового числівника: *п'ять і одна четверта грама* (неправильно: *грамів*), *більше п'ятдесяти і п'яти десятих процента* (а не *процентів*).

У наукових текстах кількісні числівники, як правило, записуються цифрами, крім випадків, коли простий кількісний числівник називає однозначне число без вказівки на одиниці виміру: *таких виробів має бути не більше трьох*. Так само записуються прості числівники на позначення часових меж: *випробування триватимуть три - п'ять місяців*.

Порядкові числівники, що передаються арабськими цифрами, вводяться в текст із відмінковими закінченнями: *по 1-му класу; після 3-ї спроби*. У разі перерахування кількох порядкових числівників відмінкове закінчення ставиться тільки після останнього з них: *1, 2 і 3-го сортів*.

Складні слова з першою числівниковою частиною можуть писатися комбіновано: *20-процентний, 4-міліметровий*. Дозволяється другу основу скорочувати, якщо вона позначає одиницю виміру: *50-км, 4-мм*

1.4 Вибір граматичної форми дієслова

Найпоширенішою дієслівною формою в науковому стилі є дієслово теперішнього часу із значенням позачасовості, яке вживається у першій або третій особі множини (*вважаємо за потрібне, автор звертається, рівень інфляції становить*).

Недоконаний вид у текстах наукового спрямування позначається складними формами (*будуть проводитися, буде здійснюватися*).

Доконаний вид твориться за рахунок префіксації (*продемонструвати, запроєктувати, відобразити*).

У науковому стилі не вживаються форми власне наказового способу (*аргументуйте, проаналізуйте*). У ролі наказового способу використовують інфінітив та описові лексичні засоби (*слід аргументувати, варто проаналізувати*). Інфінітив повинен мати форму на *-ти* (*здійснювати, виконувати*); закінчення *-ть* вживається тільки в розмовній мові, зрідка в художніх текстах.

Безособові форми вживаються для констатації факту виконання дії (*сформульовано завдання, доведено гіпотезу*).

Дієслова третьої особи однини можуть утворювати в українській мові паралельні форми – повні й короткі: *зна і знає, бува і буває*. Обидві форми вживаються в розмовній мові, художньому стилі. В усіх інших стилях, у тому числі й у науковому, вживається тільки повна форма: *зазначає, повідомляє, доручає, запрошує*.

Слова *нема* і *немає* паралельно вживаються в усіх стилях мови (*у нас немає таких аргументів, у нас нема таких аргументів або ми не маємо таких аргументів*).

Слова та словосполучення, що описують процеси

Наука і техніка — це такі сфери, які людина штучно створила для підсилення своїх фізичних та інтелектуальних можливостей. Наука вивчає змінювання природних, технічних та соціальних об'єктів у часі. Технічні засоби використовують для переміщення, перетворювання, змінювання матерії, енергії та інформації, їх керованого сполучення, взаємовпливу, зіставлення. Все це – процеси, дії, події.

Тому й науково-технічна мова, яка має описувати, пояснювати, характеризувати природні й соціальні процеси та явища, технічні об'єкти, потребує спеціальних засобів для того, щоб передавати змінювання об'єктів у часі, пов'язані з цим події, їх наслідки, а також здатність до дії, перебування в дії тощо, тобто усі ті поняття, які називають процесовими.

Каменем спотикання для кожного, хто починає писати науково-технічні або ділові тексти українською мовою, стають саме слова та словосполучення, що відбивають процесові поняття. Річ у тім, що кожна розвинена мова має власні засоби подавання цих понять, причому засоби української мови істотно відрізняються від звичних засобів російської мови. Через це неможливо буквально (слово в слово, форма у форму) перекладати українською російські мовні конструкції, пов'язані з процесами, особливо коли в російській мові вжито дієприкметники (рос. причастия).

Застосовуючи властиву українській мові систему словотворчих правил, можна уникнути мовних конструкцій, неприкметних українській мові, досягти точності та однозначності термінів і висловів у текстах. Бо зрозуміло, що небажано, наприклад, уживати той самий суфікс для творення термінів, що означають різні, а особливо супротивні за змістом, поняття, наприклад, такі, як здатність виконувати дію та здатність бути об'єктом дії. Ніхто ж, наприклад, у російській мові не плутає дієприкметники на *-щий* з дієприкметниками на *-емый*: *читающий* і *читаемый*. Найбільш повно цю систему викладено у додатках Г і Д до ДСТУ 3966-2000, з набранням чинності якого розмежування процесових понять з рекомендації стало обов'язковою вимогою.

На цих джерелах і ґрунтуються рекомендації, викладені в цьому розділі. Підкреслимо, що перевагою викладеного підходу є системність у словотворенні та позначанні великого класу процесових понять, яка є розвитком традицій української народної мови. Якщо слова утворено від добре відомих дієслів за певними правилами, то утворені слова не треба запам'ятовувати, а слід знати лише кілька правил їх творення, а якщо до цих правил призвичаїтися, то вони працюватимуть самочинно і напівсвідомо.

Користуючись запропонованою системою, не слід забувати, що, на відміну від точних наук, для кожного правила в будь-якій мовній системі є певна кількість винятків, які тільки підтверджують правила.

Види процесів. Залежно від того, як процес розвивається в часі, розрізняють два його види: недоконаний і доконаний.

Недоконаним є процес, який триває (рвати, гнути) або повторюється нескінченно (розривати, згинати).

Доконаним є процес, обмежений в часі: він може бути одноразовим (розірвати, зігнути) або багаторазовим, але завершеним на певному етапі (порозривати, позгинати).

Для стислості недоконаний процес будемо називати просто дією, а доконаний – подією.

Основним мовним засобом для відтворення процесу (дії, події) є дієслово. Недарма його так названо. Існує два види дієслів: недоконаний (рос. несовершенный) та доконаний (рос. совершенный), причому категорія виду притаманна всім дієсловам української та російської мов в будь-якій їх формі.

Дієслова недоконаного виду вживають для позначання загальної абстрактної дії, яка відбувалася у минулому, відбувається зараз або буде відбуватися у майбутньому, коли необхідно наголосити на перебігу процесу; а не на його результаті. Наприклад, *відновлювати, змінювати, доповнювати*. Дієслова доконаного виду вживають для позначання конкретного завершеного (повністю або на певному етапі) процесу, тобто події, яка відбулася у минулому або має відбутися в майбутньому, коли хочуть підкреслити результативність процесу в момент його завершення. Наприклад: *відновити, змінити, доповнити*.

Дієслова недоконаного та доконаного виду, тотожні за лексичним значенням, утворюють видову пару. Компоненти видової пари розрізняються префіксами (берегти – зберегти), суфіксами (змінювати – змінити), чергуванням голосних і приголосних основи (зачіпляти – зачепити; виїжджати – виїхати, захищати – захистити), наголосом (ви'міряти – виміря 'ти, скли'кати – склика'ти; розки'дати – розкида'ти), а також можуть походити від різних основ (брати – взяти; говорити – сказати; шукати – знайти). Кожне дієслово має вид, але не кожне дієслово входить у видову пару. Дієслова, які не мають парних форм іншого виду, називають одновидовими. Існують одновидові дієслова недоконаного виду (наприклад, ходити, мріяти) та доконаного виду (наприклад, розкритися, затреміти). Примітка. Так само в російській мові утворюються видові пари та існують одновидові дієслова. Крім того, у російській та українській мовах є певна кількість двовидових дієслів, тобто дієслів, які мають одну форму для позначання дії та події, наприклад, рос. адресовать, атаковать, крестить та укр. адресувати, атакувати, хрестити.

Вживання діприкметників та дієприслівників. Особливу увагу при складанні наукового тексту слід звернути на використання діеприкметників та дієприслівників. Діеприкметник та дієприслівник – це особливі форми дієслова. Діприкметник – вказує на ознаку предмета за дією, яку виконує предмет, або яку з ним виконує хтось інший.

Дієприслівник – означає додаткову дію, яка супроводжує основну дію, виконувану тим самим предметом. Наприклад, отримана книга – отримуючи книгу; виконане завдання – виконавши завдання.

Дієприкметник має граматичні категорії: 1) прикметника: змінюється за родами, числами, відмінками; 2) дієслова: має вид (доконаний або недоконаний), стан (пасивний або активний). Наприклад, *розсіяним* – О.в. одн., чол. роду; доконаного виду, пасивного стану. Розрізнення дієслівних категорій дієприкметника є важливим при перекладі з російської на українську мову для точного відтворення змісту повідомлення, порівняймо: *активизируемый – активізований* (недокон. вид, пас. стан) *активизирующийся* (недокон. вид, актив. стан) – *той, що активізується*; *читаемый* – той, якого читають; *читаний* (той, якого читали). Наприклад: *книга, активно покупаемая и читаемая современным библиофилами* – *книга, яка активно купується й читається сучасними бібліофілами* (*Читана* – не можна, бо йдеться про дію, що триває зараз). *Книга, читаемая им в отпуске, так и осталась недочитанной* – *Книга, читана ним у відпустці, так і залишилася недочитаною*. (Йдеться про дію, що відбувалася в минулому).

Варто мати на увазі, що в українській мові, на відміну від російської, обмежене вживання властиве активним дієприкметникам, які утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-ач(-яч)*, *-уч(-юч)*: *в'янучий, бажаючий, читаючий* тощо. Для української мови більш усталеним є вживання замість них підрядних речень.

Слід розрізнити віддієслівні прикметники, утворені від дієприкметників, що виражають постійну ознаку, і дієприкметники, що вказують на ознаку відповідно до дії, яка відбувається й змінюється в часі, тобто означають стан предметів, що перебувають у процесі: *В стене находилось закрывающееся отверстие.* – *У стіні був закривний отвір* (отвір з постійною ознакою – здатністю закриватися-відкриватися). *Он едва успел вскочить в закрывающееся отверстие.* – *Він ледве встиг ускочити в отвір, що закривався* (ознака, що виникає з початком певної дії, вказує на стан предмета, який перебуває в процесі закривання). Найчастіше дієприкметникові форми є багатозначними, тільки контекст дозволяє чітко встановити постійність ознаки чи спрямованість дії.

З урахуванням цього можна сформулювати певні закономірності утворення відповідників російських дієприкметників та віддієслівних прикметників в українській мові.

Активні дієприкметники теперішнього часу на *-уч(ий)*, *-юч(ий)* означають:

а) стан суб'єкта, що перебуває в недоконаному або доконаному перехідному процесі, рекомендовано передавати традиційними для української мови описовими конструкціями. Вони найбільш точно характеризують стан суб'єкта залежно від часу (минулий, теперішній, майбутній) та виду дієслова (доконаний – недоконаний). Наприклад: *растягивавший* (*что делал?* – *растягивал* – *минулий час, недоконаний вид*) – *який розтягував*; *растянувший* – *який розтягнув*; *растягивающий* – *який розтягує*;

можливе використання суфікса *-льн(ий)*, коли йдеться про постійну ознаку: *виховальный* (*здатний виховувати*), *разтягивальный* (*здатний розтягувати*), *развивальный* (*здатний розвивати* – *развивающий(рос)*).

б) стан суб'єкта у доконаному неперехідному процесі передається дієприкметниками, утвореними від неперехідних дієслів доконаного виду, що мають префікси й не мають суфікса –ся, за участю суфікса –л(ий): *созревший – дозрілий, обедневший – збіднілий, усилившийся – зміцнілий, возросший – зрослий, пожелтевший – пожовклий*.

в) стан суб'єкта та об'єкта дії може передаватися іменниками – простими чи складними, або іменниковими сполуками: *запоминающий элемент – запам'ятовувач, регулирующее устройство – регулювач, ленторезущее устройство – стрічкорозрізувач, регистрирующее устройство – реєструвач, быстрорезущий станок – верстат-швидкоріз, возвращающееся напряжение – напруга повернення, гасящий резистор – резистор гасіння, неотапливаемое здание – будівля без опалення*.

В українській мові форми на –чий(ся), –щий(ся) не використовуються (*разрабатывающийся, осуществляющийся* та ін.). Таким російським формам відповідають українські:

а) що вказують на постійну ознаку:

на –ний: *закрывающийся – закривний;*

на –і(ї)вний: *фильтрующийся – фільтрівний;*

на –овний: *реализующийся – реалізовний; регулирующийся – регульовний;*

на –а(я, е)нний: *осуществляющийся – здійснений;*

на –к(ий): *ломающийся – ламкий*.

б) що є пасивними дієприкметниками, які вказують на змінну ознаку за перехідною дією, яку здійснює з предметом хтось інший:

-уван(-юван)ий: использующийся – використовуваний; транслирующийся – трансльований;

Складніше вирішується проблема неперехідних дієприкметників, тобто тих, що вказують на ознаку предмета за дією, яка виконується сама собою й ні на що не спрямована: *ветвящаяся дробь* (на відміну від пасивних дієприкметників, які вказують на дію, спрямовану на об'єкт: *розрізуваний – його розрізують*). Специфічних дієприкметникових форм, які б повно відтворювали зміст російських неперехідних форм на –щий(ся), в українській мові немає, тому для передавання їх доводиться використовувати пасивні дієприкметники там, де не можна використати описовий зворот “займенник + сполучник + дієслово”, наприклад у термінологічних словосполученнях: *ветвящаяся дробь – галужений дріб (дріб, що галузиться), знаочередующийся ряд – знаочергований ряд, развивающаяся система – розвивана система; переключающиеся контакты – перемиканні контакти*. Так само: *передающийся – передаваний, балансирующийся – балансований, качающийся – хитаний, котящийся – кочений, крутящийся – кручений, вертящийся – верчений*. Але там, де не йдеться про терміни, краще вживати розгорнутий описовий зворот.

Не вживаються в українській мові пасивні форми на –ем(ий): *воспитываемый, разрезаемый, опрашиваемый*. Їхні відповідники утворюються від основ префіксальних дієслів недоконаного виду із суфіксами –ува(ти), –юва(ти) за допомогою суфікса –н(ий): *виховувати – виховуваний, розрізувати –*

розрізуваний, опитувати – опитуваний.

Або від безпрефіксних основ дієслів недоконаного виду за допомогою суфікса *-ован(ий)*: *аналізувати – аналізований, прогнозувати – прогнозований.* Але такі форми є багатозначними, оскільки співвідносяться одночасно з російськими дієприкметниками минулого й теперішнього часу (*рос. анализируемый, прогнозируемый і анализированный, прогнозированный*). Їхнє часове значення можна встановити тільки за контекстом.

Російські форми на *-ущ-, -ющ-, -ш-, -вш-* в українській мові можуть передаватися: а) іменниками або описовими зворотами: *исполняющими обязанности — виконавець обов'язків, пишущий эти страницы – відписувач/автор цих рядків, организующий дело – той, який організовує справу, заведующий – завідувач;* б) прикметниками: *высестоящий орган – вищий орган, текущий счет – поточний рахунок;* в) дієприкметниками пасивного стану: *наболевший вопрос – наболіле питання, нижеподписавшийся – нижчепідписаний.*

Дієприслівниковий зворот є засобом передачі дії, що відбувається одночасно або в зв'язку з іншою дією. Краще використовувати дієприслівниковий зворот на початку фрази.

Обов'язковою умовою вживання дієприслівникових зворотів є те, що дві дії, одна з яких виражена дієсловом-присудком, а інша дієприслівником, повинні здійснюватися однією особою чи предметом. Наприклад, помилкою є вживання дієприслівникового звороту у реченні: *Врахувавши усі вимоги, експеримент завершився успішно.* Тут дія, називана *дієприслівником* (врахувавши), і дія, виражена дієсловом-присудком (завершився), стосуються різних суб'єктів дії: (що?) експеримент (що з ним сталося?) завершився – (хто?) неозначена особа (що зробила?) врахувала. Або: *Домовившись із постачальниками, сировина надходить на виробництво в заплановані строки.* – Сировина (що робить?) надходить, але аж ніяк не домовляється.

1.5 Використання граматичних форм займенника

*Оскільки займенники не виражають конкретного значення, а виступають у ролі заміників членів речення, вказують на особу чи предмет, слід обережно вводити їх у науковий текст, зважаючи на словесне оточення, в якому встановлюється відповідність займенника замінюваному слову. Це особливо стосується займенників третьої особи однини *він, вона, воно* і вказівних *цей, ця, це*. Нагромадження іменників або ж їх заміників – займенників утруднює розуміння тексту, робить його стилістично недосконалими.*

Слід пам'ятати, що форма однини особового займенника *я* не вживається у науковому стилі. Тут переважає так зване авторське *ми* (*ми* дійшли таких висновків).

Синонімічними є означальні й неозначені займенники *усякий, будь-який, кожний*. Проте значення вони мають різні. Займенник *усякий* вживається з відтінком узагальнення, *будь-який* має значення такого, якому не віддається перевага у виборі, який завгодно на вибір. *Кожний* – означає виділення будь-якого предмета з кола однорідних.

Займенник *усякий* – слово розмовного вжитку: *Усякий кулик до свого озера звик* (нар. тв.), використовується також у художньому стилі: *У всякого своя доля і свій шлях широкий* (Т. Шевченко).

Займенник *будь-який* вживається в публіцистичному і науковому стилях: *Сучасний Київ можна порівняти з будь-якою європейською столицею*. Займенник *кожний* загальностильовий.

Неозначені займенники, зокрема ті, у яких є частки *аби-*, *казна-*, *хтозна-*, *як-от*: *абихто*, *абиякий*, *казна-хто*, *хтозна-що*, вживаються у розмовній мові. Синоніми цих займенників *будь-хто*, *будь-який*, *будь-що* зустрічаються в художньому і публіцистичному стилях.

Паралельно вживаються присвійний займенник *їхній* і займенник *їх*. Перший з них має відтінок розмовності, другий – книжності.

Паралельні форми означального займенника *кожний* і *кожен* використовуються в усіх стилях мови, але в науковій мові надається перевага формі *кожний*.

6. Синтаксичні особливості наукового стилю

Кожна мова має власні традиції та норми побудови словосполук і речень, а також самобутні усталені вислови. Незважаючи на спорідненість, російська та українська мови мають суттєві (а часом навіть і принципові) відмінності у синтаксисі та фразеології.

Науковий стиль української мови протягом багатьох десятиліть формувався під впливом російської мови. Такий вплив узагалі не можна кваліфікувати як негативне явище, оскільки деякі запозичені синтаксичні конструкції були необхідні для формування власного українського наукового і ділового стилю. До негативних наслідків призвело те, що під впливом російської мови часто-густо вилучали питомі синтаксичні елементи — словосполуки, моделі речень тощо і натомість запозичали відповідні російські конструкції. Все це призвело до того, що в українських наукових і ділових текстах почали вживати багато синтаксичних структур, не властивих українській народній мові. Бо, як відомо, для різних мов характерне неоднакове наближення літературної мови до живої народної: російська мова була зорієнтована більше на книжний виклад, а українська — на народний, розмовний.

Ще у 20-х роках ХХ століття, характеризуючи розвиток наукового стилю, О. Курило з прикрістю констатувала, що українська наукова мова «мало нагадує народну мову», бо автори намагаються «йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народного складом речення». Ця негативна тенденція істотно посилилася після кількох десятиліть використання в науковій сфері переважно російської мови. Під її впливом узагалі зникла проблема синтаксису українських наукових текстів, бо таких текстів було дуже мало і в них нерідко переважали конструкції, які порушували чи обмежували синтаксичні норми української літературної мови. Повернення української мови у сферу науки, техніки та діловодства в 90-х роках ХХ століття виявило, що стиль сучасних науково-технічних та ділових текстів суперечить природним синтаксичним традиціям української мови.

Цей пункт містить деякі правила та поради щодо синтаксичних норм і стилістичних особливостей сучасної української мови, незнання яких призводить до помилок, що найчастіше трапляються в науково-технічних і ділових текстах. Кожна мова має власні традиції та норми побудови словосполук і речень, а також самобутні усталені вислови. Незважаючи на спорідненість, російська та українська мови мають суттєві (а часом навіть і принципові) відмінності у синтаксисі та фразеології.

Науковий та діловий стиль української мови протягом багатьох десятиліть формувався під впливом російської мови. Такий вплив узагалі не можна кваліфікувати як негативне явище, оскільки деякі запозичені синтаксичні конструкції були необхідні для формування власного українського наукового і ділового стилю. До негативних наслідків призвело те, що під впливом російської мови часто-густо вилучали питомі синтаксичні елементи — словосполуки, моделі речень тощо і натомість запозичали відповідні російські конструкції. Все це призвело до того, що в українських наукових і ділових текстах почали вживати багато синтаксичних структур, не властивих українській народній мові.

Ще у 20-х роках ХХ століття, характеризуючи розвиток наукового стилю, О. Курило з прикрістю констатувала, що українська наукова мова «мало нагадує народну мову», бо автори намагаються «йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народного складом речення». Ця негативна тенденція істотно посилилася після кількох десятиліть використання в науковій сфері переважно російської мови. Під її впливом узагалі зникла проблема синтаксису українських наукових текстів, бо таких текстів було дуже мало і в них нерідко переважали конструкції, які порушували чи обмежували синтаксичні норми української літературної мови. Повернення української мови у сферу науки, техніки та діловодства в 90-х роках ХХ століття виявило, що стиль сучасних науково-технічних та ділових текстів суперечить природним синтаксичним традиціям української мови.

Цей розділ містить деякі правила та поради щодо синтаксичних норм і стилістичних особливостей сучасної української мови, незнання яких призводить до помилок, що найчастіше трапляються в науково-технічних і ділових текстах.

Типові синтаксичні помилки в наукових текстах. Синтаксичні помилки являють собою вид помилок, які стосуються побудови речень та словосполучень, а також вибір засобів зв'язку між частинами єдиного смислового цілого, яким виступає текст.

Найпоширенішою синтаксичною помилкою є неправильний порядок слів у реченнях. Необхідно пам'ятати правила порядку слів у літературній мові, де інформаційна роль порядку слів зростає ближче до кінця речення. Наприклад:

Квартальний план було виконано до 20 грудня.

До 20 грудня було виконано квартальний план.

У першому реченні наголошується на терміні, до якого завод виконав план. У другому констатується сам факт виконання плану.

І російська, і українська мова припускають відносно вільний порядок слів у

реченні. Перестановку слів з метою підкреслити значимість якогось слова називають *інверсією*.

Наукове писемне мовлення характеризується наявністю складнопідрядних речень. Складні речення надають більшої переконливості доказам, дозволяють підкреслити важливі значеннєві відтінки, навести уточнення і т.д. Значеннєві відношення між окремими частинами розгорнутого висловлення визначаються використанням сполучників і сполучних слів. Складні речення виражають означальні, з'ясувальні, причиново-наслідкові зв'язки і найчастіше вживаються із сполучниками **що; котрий; якщо; де; як; унаслідок того, що; щоб**.

Якщо підрядне речення пояснює тільки одне слово головного речення, то воно стоїть за цим словом. Наприклад:

Конференція, на якій були присутні тридцять осіб, проходила...

Якщо підрядне речення стосується групи присудка або всього головного речення, то воно ставиться перед головним, коли акцентуються обставини здійснення дії, або після головного, коли пояснюється основна думка складного речення. Наприклад:

Через те, що різко знижується виробіток по заводу, необхідно вжити термінових заходів.

Необхідно вжити термінових заходів, тому що різко знижується виробіток по заводу.

За необхідності можна замінити підрядні речення синонімічними дієприкметниками і дієприкметниковими зворотами, які додають текстові стислості й лаконізму. Найбільш поширеним є розташування дієприкметникового звороту після означуваного слова. Не можна поєднувати як однорідні синтаксичні члени дієприкметникові і дієприслівникові звороти з підрядними реченнями.

Наприклад:

Неправильно

Потрібно виділити визначення, подані автором у цій роботі, і яку літературу він використовував для цього.

Правильно

Потрібно виділити визначення, подані автором у цій роботі, і літературу, використану ним для цього.

Підрядні речення виражають значення, синонімічне до значень конструкцій з віддієслівними іменниками, а саме:

Після встановлення ...

Коли було встановлено...

Згідно з домовленістю ...

Як домовлялися...

У зв'язку з розширенням ...

Через те, що розширюється...

Особливості керування дієслів. Переважна більшість дієслів як в російській, так і в українській мові, керують іменниками в якомусь певному відмінку та вимагають певних прийменників, але відмінки керованих іменників та прийменники при аналогічних російських і українських дієсловах не завжди збігаються.

Російська мова

благодарить кого

Українська мова

дякувати кому

болеть чем	хворіти на що
думать о чем	думати про що
заботиться о чем	піклуватися про що
изменить кому	зрадити кого
наносить что	завдавати чого
нуждаться в чем	потребувати чого
обучать чему	навчати чого
обучаться чему	навчатися чого
подготовиться к чему	підготуватися до чого
подражать кому	наслідувати кого
предупреждать что	запобігати чому
предупреждать о чем	попереджувати про що
приобретать что	набувати чого
причинить что	завдати чого
снабжать чем	постачати що
стремиться к чему	прагнути до чого
употреблять что	уживати чого
учиться чему	учитися чого

Уживання пасивних та активних конструкцій. Книжному стилю російської мови притаманно широко вживати трикомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом недоконаного виду пасивного стану на -ся, наприклад: *сообщения распространяются средствами массовой информации; нашим коллективом выполняется ответственное задание; нами проводились многочисленные исследования, оппоненты назначаются ученым советом; эта проблема рассматривалась многими учеными* тощо. Для всіх цих речень властиво, що іменник (займенник) у формі орудного відмінка (*средствами, коллективом, нами, советом, учеными*) позначає активного виконавця дії, а об'єкт дії (*сообщения, задание, оппоненты, проблема*) подано іменником у називному відмінку, тобто виконавець дії стає додатком, а об'єкт дії – підметом.

Підкреслимо, що в народній мові (у тому числі й у російській) все повинно бути навпаки, тобто в центрі речення (підметом) мусить стояти виконавець дії. Навряд чи з живих уст носія російської мови можна почути: *мною красится пол, мамой варится обед*. Безумовно, буде обрано природніший варіант: *я крашу пол, мама варит обед*, де виконавець дії є підметом і стоїть у називному відмінку. Фахівці вважають, що книжний стиль з пасивними конструкціями є наслідком впливу на російську літературну мову канцелярської сфери (яка, як відомо, ніколи не цікавиться окремими особами).

Для української мови вплив канцеляриту не став настільки помітним, тому для неї більш характерні конструкції, коли виконавець дії – це підмет, об'єкт дії – додаток, а присудок описує дію підмета на додаток, і його, як правило, виражають дієсловом 3-ї особи однини або множини.

Отже, для наведених російських речень українські відповідники будуть такі:

Сообщение распространяется средствами массовой информации. – Засоби масової інформації розповсюджують повідомлення.

Нашим коллективом выполняется ответственное задание. – Наш колектив виконує відповідальне завдання.

Нами проводились многочисленные исследования. – Ми проводили численні дослідження.

Оппоненты назначаются учёным советом. – Учена рада призначає опонентів.

Эта проблема рассматривалась многими учёными – Ця проблема цікавила багатьох учених. Багато вчених вивчало цю проблему.

Аналогічно не слід уживати зворотні дієслова в підрядних реченнях:

Компьютер, характеризующийся малыми размерами – Комп'ютер, для якого характерні невеликі розміри

Исследование, осуществляемое экспертом – Досліджування, яке проводить експерт

З наведених рекомендацій не слід робити хибний висновок, ніби зворотних дієслів на *-ся* треба взагалі уникати.

Зворотні дієслова слід уживати в таких реченнях, коли:

а) дія спрямована на самого суб'єкта дії, наприклад:

голитися, митися, одягатися;

б) дія є взаємозвратною, наприклад: *листуватися, змагатися, обніматися, миритися;*

в) дію особа виконує в своїх інтересах, наприклад: *будуватися, пакуватися;*

г) дія називає типові ознаки самого суб'єкта, наприклад: *собака кусається, папір рветься, скло б'ється.*

Крім зворотних дієслів на *-ся*, є ще група безособових дієслів, наприклад: *не спиться, не лежиться, не хочеться, не віриться.* Такі дієслова мають лише форму третьої особи однини.

Виходячи з вищевикладеного, фраза: *Вітер швидко змінюється* – цілком правильна, бо підмет *вітер* є водночас суб'єктом і об'єктом дії. А речення: *Двері відчиняються водієм* – ненормативне (хіба що «пхнули» водія і так відчинили двері). Інша річ, коли форму орудного відмінка має назва предмета, за допомогою якого виконують дію. Тому фраза: *Двері відчиняються оцим ключем* відповідає нормі, бо ключ – знаряддя дії, за допомогою якого двері може відчинити неназвана в реченні особа (суб'єкт дії). Хоча деякі мовознавці вважають, що краще цю думку висловити так: *Двері відчиняють оцим ключем.*

Викладений підхід цілком відповідає рекомендаціям О. Курило, яка зазначала, що «українські дієслова на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значення активне, а не пасивне. І взагалі дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значення. *Ділиться, розпускатися* – це не значить бути кимось діленим, розпущеним, а самому ділитися, самому розпускатися, тобто клітина ділиться (сама, а не хтось її ділить).

Отже, залежно від характеру дії слід уживати різні конструкції: *Он изменяется (деформируется, нагревается) кем-то, чем-то – Його змінює (деформує, нагріває) хтось, щось* (пасивна дія). Але: *Он изменяется (деформируется, нагревается) сам – Він змінюється (деформується, нагрівається) сам* (неперехідна дія).

У наукових, науково-технічних та офіційно-ділових текстах часто зловживають пасивними конструкціями з дієсловами на *-ся*, в яких об'єкт, на який спрямована дія, подано у формі називного відмінка, а назви суб'єкта дії немає, наприклад: *формула береться в дужки, видання друкувалися, якість гарантується*.

У цих конструкціях природніше вживати особові форми дієслова:

В конце предложения ставится точка. – Наприкінці речення ставлять крапку. Або: *Наприкінці речення ставимо крапку*

Большая буква пишется в следующих случаях. – Велику літеру пишуть у таких випадках. Або: *Велику літеру пишемо в таких випадках. Машина испытывается в лаборатории. – Машину випробують у лабораторії.*

На нашу думку, конструкції з дієсловами у формі третьої особи множини (*ставлять, пишуть, випробують*) надають реченню більш загального (безособового) відтінку, тоді як форму першої особи краще вживати у навчально-методичній літературі, бо вони підкреслюють спільність дій викладача (інструктора) й учня (студента, слухача).

Вживання безособових конструкцій на -но, -то. В українській мові для позначання дії, яка не передбачає точного означення її виконавця, уживають безособові конструкції з віддієприкметниковими формами на *-но, -то*, які використовують у діловому стилі від XIV ст. і які становлять національну специфіку української мови. Наприклад: *Нове рішення вироблено згідно з обставинами.*

Безособові конструкції на *-но, -то* керують іменником у знахідному відмінку без прийменника, наприклад, *вироблено (що?) новий підхід (рішення, методуку).*

Уживаючи безособові конструкції, автори часто роблять помилку, уводячи в речення виконавця дії у формі іменника чи займенника в орудному відмінку, проти чого виступала ще О. Курило. Не можна писати “*Комісією вироблено нове рішення згідно з обставинами*”, бо в цьому реченні є виконавець дії – комісія, причому це слово стоїть в орудному відмінку. Тому наведена конструкція є помилковою, її необхідно перебудувати так: “*Комісія виробила нове рішення згідно з обставинами.*”

Але так само, як у розглянутих вище в конструкціях зі зворотними дієсловами, в орудному відмінку може стояти іменник (займенник), що означав знаряддя дії, наприклад, правильно писати: *Лист написано олівцем*, бо олівець – це знаряддя дії, але неправильно: *Лист написано хлопцем*. В останньому прикладі треба вжити активну конструкцію: *Хлопець написав листа*.

Отже, безособову форму дієслова на *-но, -то* можна вживати лише в реченнях, де явно не зазначено виконавця дії. Тому правильно писати: *його*

змінено (здеформовано, нагріто) *десь* (за певних умов); але його змінив (здеформував, нагрів) *хтось*.

Примітка. Форми на *-но, -то* надають реченню певного відтінку минулості й доконаності. Тому їх зазвичай уживають без допоміжного дієслова *було*, наприклад: *одержано результати, проведено дослід, машину випробувано, якість гарантовано*.

Конструкції з допоміжним словом *було* вживають зрідка, коли підкреслюють, що одна минула дія відбулася перед іншою минулою дією (давноминулий час), наприклад, *деталь було нагріто у печі, а потім занурено у воду*.

У висловах *книгу буде написано, це буде зроблено* підкреслено, що дія обов'язково відбудеться і завершиться в майбутньому (доконаність дії в майбутньому). Хоча в літературі існують різні думки щодо правильності таких висловів, наприклад, між висловами *якість гарантовано* та *якість гарантуємо* є певна стилістична різниця. Перший вислів підкреслює, що вже (у минулому) хтось ужив заходів, щоб забезпечити якість. А в другому підкреслено, що необхідні заходи ми продовжуємо вживати ще й зараз.

Питання для самоконтролю:

- 1 Що таке граматична норма?
- 2 Охарактеризуйте особливості вживання відмінкових форм іменника у науковому стилі мовлення.
- 3 Назвіть особливості категорії роду у назвах осіб за професією та родом діяльності. Наведіть приклади, склавши речення.
- 4 У чому полягає специфіка категорії числа абстрактних назв?
- 5 Які іменники називаються віддієслівними? Яка їх роль у науковому мовленні?
- 6 Чим відрізняються категорії «дія», «подія» і наслідок. Наведіть приклади іменників для називання цих категорій.
- 7 Назвіть основні способи творення віддієслівних іменників в українській мові. Випишіть приклади з текстів фахової тематики.
- 8 Назвіть граматичні норми вживання прикметників у науковому стилі.
- 9 Охарактеризуйте особливості вживання форм ступенів порівняння прикметників у науковому стилі мовлення.
- 10 Назвіть розряди прикметників за значенням. Які особливості їх використання в науковому стилі?
- 11 Назвіть розряди числівників за значенням і будовою.
- 12 Розкажіть про особливості відмінювання складних і складених числівників.
- 13 Назвіть основні граматичні норми щодо використання числівникових форм у науковому стилі.
- 14 Охарактеризуйте особливості вживання займенників у науковому стилі.

15 Що таке дієслово, дієприкметник і дієприслівник? Назвіть їх граматичні категорії.

16 Назвіть особливості вживання дієприкметникових форм в українській мові.

17 Які особливості вживання дієприкметників у науковому стилі?

18 Чим визначається важливість граматичних форм дієслова у науково-технічній мові?

19 У чому полягає особливість вживання дієприкметників у термінологічній функції?

Змістовий модуль 2. Методика роботи з науковими текстами

Лекція 6. Особливості науково-технічного перекладу

ПЛАН

1. Редагування як один з головних чинників якісного перекладу.
2. Специфіка автоматичного перекладу тексту.
3. Класифікатор помилок перекладу:
  - а) синтаксичні помилки;
  - б) морфологічні помилки;
  - в) лексичні помилки.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: *редагування тексту, етапи редагування тексту, автоматичний переклад, композиційні помилки, композиційні помилки, синтаксичні помилки, морфологічні помилки, лексичні помилки, стилістичні помилки.*

1. Редагування як один з головних чинників якісного перекладу

Редагування тексту – це своєрідний вид літературної діяльності, в процесі якої редактор завжди вирішує творчі завдання, але, водночас, виступає у ролі дослідника. Редагування визначають як перегляд і виправлення повідомлень. На думку більшості дослідників, предметом редагування є приведення об'єкта редагування у відповідність до чинних у певний час у конкретному суспільстві норм, а також його творча оптимізація, метою якої є отримання заданого соціального ефекту. Процес редагування полягає у перевірці інформації з метою удосконалення або виправлення її структури, змісту, відповідності, завершеності, логічної послідовності, методів презентації.

Редагування перекладу, тобто вдосконалення вже існуючого його варіанта, буває двох типів. По-перше, це авторське редагування, коли редактором свого тексту виступає сам перекладач. По-друге, це редагування готового тексту, яке здійснює інша людина, тобто редактор. Досить часто немає потреби залучати до перевірки редактора, якщо редагування може здійснити і сам перекладач. Саморедагування та редагування тексту повідомлення редактором-

професіоналом спрямовані на поліпшення якості тексту, досягнення його довершеності.

Редагування має свої спеціальні методи виконання. Методи редагування – це послідовність процедур, які дають змогу відшукати в окремих компонентах повідомлення відхилення від норм та виправити їх. Редагування складається з двох повністю рівноправних процедур: аналізу (контролю) та виправлення (реконструкції) тексту. Стосовно цих процедур можна сказати, що аналіз (контроль) – це процедура пошуку, фіксації та локалізації помилок у повідомленні, а реконструкція – це процедура виправлення у повідомленні помилок, виявлених у процесі аналізу.

Виділяють три аспекти перекладу, які потрібно перевірити редактору:

- ступінь формальної відповідності оригіналу тексту;
- ступінь формальної відповідності у кінцевій мові;
- ступінь смислового навантаження та прийнятності для цільової аудиторії.

Оскільки перед редактором стоїть вирішення багатьох завдань, його робота має бути організованою та систематизованою.

Процес редагування та перевірки можна поділити на такі етапи:

1) *ознайомлення з текстом оригіналу та перекладу*, що включає в себе сканування тексту, яке спрямоване на визначення тематики, стилістичних особливостей, якості вжитої у документі мови; ідеї щодо можливостей покращення тексту.

2) *звірення тексту перекладу з вихідним текстом*, а це послідовна, ретельна перевірка відповідності кожного слова, кожної фрази перекладу вихідному тексту, єдності використаної термінології, логіки викладу, а також порівняння смислового значення. Цей етап включає в себе роботу зі словниками, довідниками, мережею Інтернет, консультації спеціалістів тієї чи іншої галузі. Редактору необхідно мати лист для нотаток, де б зазначались власні назви, термінологія, а також помилки та виправлення, що дасть змогу забезпечити однорідність вжитої термінології.

3) *внесення смислових і стилістичних правок; перевірка тексту на наявність граматичних, орфографічних, пунктуаційних, синтаксичних тощо помилок*. Виправити помилку недостатньо, адже необхідно узгодити все речення, перевірити його завершеність, не забувати при цьому про індивідуальний стиль перекладача.

4) *завершальний етап – порівняння попереднього тексту з його новим варіантом, остаточна перевірка тексту*.

Завдання, які постають перед редактором, вимагають від нього досконалого і точного знання мови та граматики, бездоганного відчуття стилю, редактор повинен постійно розвивати свою пам'ять і увагу, бути обізнаним із сучасними нормами редагування та дійсними стандартами. Крім того, редакторам необхідні регулярні тренінги, постійна робота над собою. Отже, робота редактора потребує великого вміння, досвіду й такту, оскільки перед редактором, крім завдання – перевірити текст на наявність помилок, постають

важливі завдання – не порушити манеру авторського письма і врахувати стильові особливості викладу.

2. Специфіка автоматичного перекладу тексту. В умовах двомовності, коли в першу чергу маємо справу з російськомовними текстами, великої уваги потребує така робота з текстом, як його переклад і редагування. У цьому випадку одним з методів аналізу мовних елементів є порівняльний підхід до досліджуваних мовних фактів двох мов. При порівнянні елементів близькоспоріднених мов треба бути дуже уважним, оскільки дуже розповсюдженою є небажана інтерференція (негативним наслідком якої є суржик). Найбільш відчутним є відхилення від норм однієї з мов під впливом іншої в умовах асиметричного білінгвізму. Це дуже виразно проявляється на рівні слововживання, коли вживаються ненормативні форми, що є кальками російських форм (наприклад: *міроприємство, приймати участь, установча сесія* та ін.) або незнання синонімічних можливостей слів (*суспільне харчування, виключення із правила*), або плутання паронімічних форм (*письмовий – писемний, громадський – громадянський, визначний – визначальний...*); трапляється величезна кількість помилок на рівні використання прийменникових конструкцій тощо.

Для того щоб набути певної лінгвістичної компетенції, слід навчитися здійснювати мовний аналіз різних елементів мови (у першу чергу – лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних засобів), а для цього треба засвоїти норми літературної мови, особливості стилів (зокрема наукового і офіційно-ділового, враховуючи специфіку нашої майбутньої професійної діяльності), навчитися користуватися довідковою літературою.

На сьогоднішній день великою популярністю користуються системи автоматичного перекладу (САП) текстів, тобто комп'ютерний переклад. Але слід пам'ятати, що текст, отриманий в результаті автоматичного перекладу, не може бути абсолютно нормативним і потребує редагування.

Автоматичний переклад ґрунтується на формальному представленні тексту, тобто не торкається його смислового наповнення. Шляхом аналізу буквеного складу слів за складними алгоритмами встановлюється морфемний склад слова, за відмінковим закінченням з'ясовуються його формальні рід, число, відмінок тощо – весь можливий набір граматичних значень. На основі цього програма намагається визначити напрямки синтаксичної залежності між словами (узгодження, керування) для їх адекватного перекладу.

Найдоступнішою і найпопулярнішою системою автоматичного перекладу на сьогодні є – *Roling Office 4.02*, розроблена в лабораторії комп'ютерних технологій Інституту української мови НАН України. Програма „Плай” (переклад з російської мови на українську і навпаки) забезпечує переклад з майже повним збереженням узгодження між словами в першу чергу текстів офіційно-ділового стилю, особливо шаблонних, стандартних документів. Але забезпечити абсолютно точний переклад різних (до того ж великих) текстів не може жодна програма.

1. Класифікатор помилок

Головними перешкодами для якісного автоматичного перекладу, насамперед, є: помилки у вихідному тексті; омонімія і полісемія; складні синтаксичні конструкції. Отже, комп'ютерний переклад тексту потребує редагування, ретельного доопрацювання, а тут вже необхідні певні знання і навички.

Комплексний аналіз помилок, наявних у текстах після комп'ютерного перекладу, показав, що найчастіше серед них трапляються такі:

1. Композиційні помилки (структурні): порушення структурної будови тексту.

2. Логічні помилки: порушення основних законів логіки; порушення комбінацій законів, порушення вимог до визначень; відсутність інформативності й переконливості тощо.

3. Синтаксичні помилки: неправильний порядок слів у реченні; порушення специфіки вживання дієприслівникових та дієприкметникових зворотів; незнання структури складного речення; неправильне узгодження у відмінку; неправильна побудова прийменникових конструкцій тощо.

4. Морфологічні помилки: неузгодженість означень; ненормативне використання кількісних числівників; неправильний вибір граматичних форм стану тощо.

5. Лексичні помилки: неправильне використання слів і термінів; неправильне використання словосполучень; недоречне або невиправдане вживання іншомовних слів, неологізмів, професіоналізмів; застосування тавтологій; використання архаїзмів і канцеляризмів; нерозрізнення слів-паронімів; неправильне використання слів-синонімів тощо.

6. Стилiстичні помилки: порушення стилістичної норми вживання слів тощо.

Переклад тексту рекомендується починати з виправлення усіх можливих помилок у тексті-оригіналі. Після чорнового перекладу тексту треба проаналізувати спочатку виділені самою програмою-перекладачем помилки, а потім виправляти помилки і неточності, виявлені в результаті самостійного перегляду перекладеного тексту.

Композиційні і логічні помилки у текстах не належать до власне мовних, і тому не контролюються системою перевірки орфографії і граматики електронних текстів і, зрозуміло, не виправляються при автоматичному перекладі. Їх слід виправити у вихідному тексті до початку перекладу.

До власне мовних, таких, що виникають вже у процесі автоматичного перекладу, належать помилки синтаксичні, морфологічні, лексичні, стилістичні.

Синтаксичні помилки являють собою вид помилок, які нерідко не помічають самі укладачі. Найпоширенішою синтаксичною помилкою є неправильний порядок слів у реченнях. Програми автоматичного перекладу не змінюють порядку слів, тому український варіант зберігає ті ж логічні наголоси й акценти, що й російський. Порядок слів і конструкція речення змінюються тільки під час перекладу дієприкметників.

Слід пам'ятати, що в українській мові дієприкметники активного стану не доконаного виду на – ачий (-ячий), -учий (-ючий) вживаються рідко і без залежних слів; *працюючий, лежачий, квітучий, виступаючий*. Комп'ютер завжди їх перекладає підрядним реченням (наприклад: *транслируючий прокси сервер//проксі сервер, що транслює, а треба транслюючий проксі сервер; изменение спожившихся представлений//зміна уявлень, що склалися, а треба зміна сформованих уявлень*). Активні дієприкметники доконаного виду (на -лий) та пасивні (на -ний, -тий) уживаються без обмежень – нарівні з прикметниками: *розроблений, розвинутий, пофарбований, підстрелений, почервонілий, зів'ялий*.

Отже, дієприкметники активного стану недоконаного виду перекладаються: рикметниками (*царящий//панівний, тормозящий//гальмівний, консультирующий//консультативний*); підрядним означальним реченням (*консультирующий//що консультує, лежачий//що лежить, охватывающий//що охоплює, проживающие//що мешкають*), іменниками (*поступающие//вступники, нападающий//нападник, проверяющий//перевірятьник*); дієприслівником (*Все выступающие коллеги отмечали важность затронутого вопроса//Усі колеги, виступаючи, зазначали важливість порушеного питання*).

До синтаксичних помилок належить неправильне використання прийменників. Вибір прийменника визначається традицією й обумовлений контекстом і лексико-граматичними зв'язками слів, що складають сполучення. Вибір прийменника може бути пов'язаний із прагненням підкреслити якийсь відтінок думки.

Російський прийменники „согласно” (чого?) має два відповідники в українській мові: *згідно з*, який вимагає О. в. іменника або *відповідно до*, який вимагає Р. відмінка. Досить часто трапляється такий ненормативний варіант перекладу, як „згідно наказу”.

Багатозначність російського прийменника ПО є причиною того, що чимало конструкцій, до складу яких він входить, перекладаються САП з помилками. Наприклад: *работать по договору//працювати по договору, а правильно - працювати за договором* і т.д.

САП тексту з російської мови на українську допускають чимало помилок при перекладі прийменниково-іменникових конструкцій, що обумовлено розбіжностями у керуванні, наприклад: *стремиться к /прагнути до; случилось по вине/трапилось через провину*.

Як може не збігатися у двох мовах прийменниково-іменникове керування, так само може не збігатися й іменникове керування, наприклад: *благодарить кого?//дякувати кому?; причиняет что?//здавати чого?; нуждаются в чем?//потребувати чого?*. САП здебільшого правильно перекладають такі конструкції, але якщо відстань між дієсловом і залежним іменником перевищує кілька слів, то програмі не вдається визначити, який саме іменник є залежним, і, відповідно, змінити його відмінкове закінчення:

Стосовно редагування складних речень, то тут головне – дібрати таке формулювання, щоб зміст сприймався однозначно, головна думка виходила на поверхню і легко сприймалася.

Морфологічні помилки. Найбільш поширеною морфологічною помилкою є неузгодженість означень. Укладачеві тексту слід знати:

1. Якщо означення стосується сполучення власного іменника і прикладки (наприклад, *композитор Пахмутова*), то воно звичайно узгоджується з найближчим іменником. Наприклад: *Наш новий директор магазину Петрова має великий професійний досвід*. Винятком із правил є ситуація, коли означення виражається дієприкметником, наприклад: *Запрошена на збори голова профспілки заводу виступила з промовою*.

Помилково вживають: *вчена ступінь, далекий путь, холодна Сибір, вдала продаж;* *головна біль* тощо через неспівпадіння роду іменників у російській і українській мовах.

2. Якщо означення стосується сполучення іменника з числівниками „два”, „три”, „чотири”, то воно звичайно ставиться у формі Р. в., коли стосується слів чоловічого і середнього роду, і Н. в., коли стосується слів жіночого роду. Наприклад: *дві нові лабораторії; три старих будинки; чотири нових колеса; три відомі співачки*.

3. Досить часто трапляються помилки щодо вживання закінчень Р.в. ім. чол. роду 2 відміни: *аудита. коефіцієнту, фактору, Парижу* та ін.

4. Нераціональне використання кількісних числівників – ще один вид морфологічних помилок. Слід пам'ятати: усі кількісні числівники відмінюються, при чому змінюються усі частини складних і складених числівників; числівник півтора/півтори у формі Н./З. відмінка поєднується з іменником у формі Р. в. однини (півтора вагона, півтори машини), у текстах кількісні числівники подаються у цифровому записі.

Системи автоматичного перекладу, на жаль, допускають чимало морфологічних помилок, причиною чого, з одного боку, є те, що програма „не бачить” синтаксичного зв'язку, а отже, і узгодження між словами, які знаходяться у тексті на певній відстані одне від одного, а з іншого – наявність і у російській, і в українській мовах омоформ-слів, що збігаються у певних формах: російською – три (числівник) // три (дієслово); стоять (3 особа мн. теп час, они стоят на ступеньке) // стоят (3 особа мн. теп час, они стоят 100 рублей).

Також САП регулярно помиляються при перекладі російських прикметників та дієприкметників жін. роду у Р. і Д. відмінках (*предусмотренной - передбаченою/передбаченій*); чол. роду у Н. і З. відмінках і жін. роду у Р. і Д. відмінках (*другой – інший//іншої//іншій*); сер. роду у Р. в. однини і Н. в. множини (*обязательства – обов'язку//обовязки*) та ін. виправлення цих помилок повинен здійснити укладач тексту.

Лексичні помилки. Укладачі текстів часто допускають помилки, пов'язані з незнанням лексичних особливостей мови. Неправильне використання слів і термінів є однією з найпоширеніших лексичних помилок. До слова у тексті висовуються дві вимоги: слово повинне бути літературним та виправданим і доречним у конкретному контексті.

Мовні помилки викликані завжди або незнанням значень слів, або уживанням слів, не закріплених традицією і нормами, наприклад, вживання

плеоназмів і тавтологій. Плеоназм являє собою значеннєвий повтор, що виникає при вживанні слів, значення яких частково або цілком збігається, наприклад: *пам'ятний сувенір* (але сувенір і є подарунком на пам'ять); *передовий авангард* (авангард – це і є першість, лідерство); *різні варіанти* (варіант і означає відмінність, розходження).

Тавтологія – значеннєвий повтор, що виникає у тих випадках, коли в реченні стоять поруч однокореневі слова, близькі за змістом і звучанням. Наприклад: *Установлено дві фасувальні лінії для розфасування продукції*. Тавтологічні повтори роблять фразу немилословною й ускладнюють її сприйняття, оскільки привертають до себе зайву увагу.

Слід уникати в тексті канцеляризмів, що являють собою застарілі, громіздкі фрази зі стійкою архаїчною структурою, а також маловиразні казенні слова. Наприклад: *на предмет залучення до участі, цим пропонується, ми маємо на сьогоднішній день* та ін. Ці сухі казенні слова роблять такою всю фразу. Часто канцеляризми взагалі позбавлені змісту (*по лінії, у світлі, різного роду, загострити питання, на цьому відрізку часу, фактично...*).

До лексичних помилок можна віднести також і вживання у текстах документів слів-професіоналізмів, які є видом спеціальної лексики. Вживання їх у писемному офіційному мовленні можливе тільки у випадку, коли спеціальність чи рід діяльності не має своєї розвинутої термінології.

Практичну і ділову форму офіційного тексту обумовлює значеннєва точність мови. Нерозрізнення слів-паронімів являє собою мовну помилку, пов'язану з незнанням значення слова. Пароніми – близькі за звучанням однокореневі слова, що розрізняються значенням. Наприклад: *помістити - розмістити; оплатити - заплатити, гарантійний - гарантований*.

Також досить часто трапляються помилки у вживанні слів-синонімів. Синоніми – це слова з однаковим або близьким значенням. Наприклад: *звести – спорудити, майбутній - прийдешній*. Синоніми, як і пароніми, розрізняються відтінками значень, лексичною сполучуваністю або стилістичним значенням. Наприклад: *спростовувати* – не погоджуватися з чим-небудь, наводити власні аргументи; *суперечити* – стверджувати щось протилежне; *перечити* – говорити всупереч з упертості. Програма не може враховувати усіх значеннєвих розходжень синонімів, усіх випадків їхнього вживання, що і призводить до лексичної помилки.

Крім того, деякі близькі за значенням слова вимагають після себе додатка у різних відмінках, що іноді стає причиною помилок у керуванні. Порівняйте:

Слово	Його синонім
<i>Властивий (кому?)</i>	<i>Характерний (для кого?)</i>
<i>Опанувати (що?)</i>	<i>Оволодіти (чим?) та ін.</i>

Фразеологією мови називають сукупність стійких словосполучень, цілісних за складом і значенням словосполучень і виразів типу *вузьке місце; ловити гав; витати в хмарах* та ін. Такі звороти мови називають фразеологічними або зв'язаними словосполученнями. На відміну від вільних словосполучень типу *піти у відпустку, підготувати доповідь*, що складаються в

процесі оформлення і вираження думки, фразеологізми відтворюються як готові, заздалегідь утворені одиниці мови. Звичайне словосполучення розуміється буквально, а фразеологічний зворот розуміється у переносному значенні. Тому переклад усталених мовних зворотів на сьогодні становить собою проблему і лінгвістичну, і технічну. Для правильного перекладу фразеологізмів з однієї мови на іншу потрібен вичерпний перелік таких одиниць в обох мовах; крім того не всі фразеологізми перекладаються з мови на мову. Тому найчастіше САП перекладають усталені вирази дослівно, руйнуючи при цьому і форму фразеологізму, і його значення.

Стосовно *стилістичних помилок* слід враховувати, що САП не тільки продублюють їх, якщо вони наявні у вихідному документі, а й можуть додати нових. Як правило, програми помиляються, обираючи з варіантів можливого перекладу слова такий, що не відповідає стилістичному оформленню тексту. Наприклад, рос. *требовать от...*, в офіційно-діловому стилі слід перекладати українською мовою як *вимагати від...*, а не *жадати від...*

Отже, у формуванні менталітету і ділового іміджу сучасного спеціаліста, ділової людини важлива роль відводиться культурі мовлення, зокрема дотриманню норм літературної мови, використанню правил мовленнєвого етикету у професійній діяльності тощо. Для фахівця рівень мовленнєвої культури – це одна з найважливіших ланок його професіоналізму. Мовна неграмотність, невміння скласти текст, підготувати виступ, зробити переклад з російської мови на українську й навпаки сьогодні повинні сприйматися як професійна невідповідність.

Питання для самоконтролю:

1. На які етапи поділяється процес редагування?
2. Які системи автоматичного перекладу (САП) тексту ви знаєте?
3. На чому ґрунтується автоматичний переклад (АП) тексту?
4. Які помилки є головними перешкодами для якісного автоматичного перекладу?
5. Назвіть типові синтаксичні помилки, що трапляються після АП?
6. Назвіть типові морфологічні помилки, що трапляються після АП?
7. Назвіть типові лексичні помилки, що трапляються після АП?

Лекція 7. Підготовка та мовне оформлення публікацій

ПЛАН

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види
2. Особливості підготовки реферату. Наукова доповідь.
3. Тези наукової доповіді (повідомлення)
4. Наукова стаття
5. Наукова монографія, підручник, науковий посібник
6. Методика підготовки та оформлення публікації
7. Відгук. Рецензія. Анотація.

Література: 1, 3, 4, 5, 7

Поняття і терміни: *публікація, видання, науковий журнал, реферат, - контрольний реферат, службовий реферат, творчі реферати, учбові реферати, інформативний реферат, доповідь, наукова доповідь, тези доповіді, наукова стаття, монографія, наукова монографія, навчальний посібник, підручник, відгук, рецензія, анотація.*

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види

Кожний науковець повинен прагнути до введення в науковий обіг результатів своїх досліджень. Результати наукової діяльності оформляють не лише у вигляді курсової або дипломної роботи, кандидатської або докторської дисертації чи автореферату дисертації. Вони узагальнюються також у рефератах, тезах доповідей, статтях, монографіях, методичних і практичних матеріалах, підручниках, навчальних посібниках та ін.

Для майбутнього вченого важливо оволодіти технікою написання рефератів, наукових статей, монографій, тез доповідей і підготовки доповідей на конференції так, щоб вони не лише відповідали вимогам жанру публікації (виступу), а й були відповідним чином сприйняті читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки побудови доповіді чи статті, її форми, стилю і мови.

Публікація (лат. *publicato* – оголошую всенародно, оприлюднюю) має три розповсюджених визначення:

- 1) доведення до загального відома за допомогою преси, радіомовлення або телебачення;
- 2) розміщення в різних виданнях (газетах, журналах, книгах) роботи (робіт);
- 3) текст, надрукований у будь-якому виданні.

Головні *функції публікації:*

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- свідчення про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми (особливе значення мають індивідуальні публікації, роботи у співавторстві потребують додаткових роз'яснень);
- підтвердження достовірності основних результатів і висновків наукової роботи, новизни і наукового рівня (оскільки після виходу у світ публікація стає

об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю);

- відображення основного змісту наукової роботи;
- фіксація завершення певного стану дослідження або роботи в цілому;
- забезпечення первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання та ін.

Особливе значення мають наукові публікації, що вийшли друком у формі видань. *Видання* – документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

За обсягом розрізняють два види наукових неперіодичних видань: *книга* (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок); *брошура* (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок).

Особливу складність викликає визначення наукового статусу статей. Слід враховувати, що газетні статті не кваліфікують як наукові. Крім того, проблематичним є віднесення до розряду наукових статей, опублікованих в громадсько-політичних і науково-популярних журналах.

Статті наукового характеру друкуються переважно в наукових збірниках або журналах. *Науковий журнал* – журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру, призначений переважно фахівцям певної галузі науки.

За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на:

- науково-теоретичні,
- науково-практичні;
- науково-методичні.

Повне опублікування основних наукових результатів дисертаційних робіт, які подаються на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук, є однією з вирішальних передумов атестації наукових кадрів. Тому особливе значення публікації мають для здобувачів наукового ступеня.

Кожному науковцеві слід систематично вести облік власних публікацій у картотеці, списку або комп'ютерному банку даних за особливими правилами бібліографічного списку або за схемою: назва праці; характер роботи; вихідні дані; обсяг в обліково-видавничих аркушах; співавтори. Слід також мати оригінали або копії власних публікацій.

2. Особливості підготовки реферату. Наукова доповідь

Слово «реферат» у перекладі з латинського означає «нехай він доповість».

Реферат – це короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми. При індивідуальній роботі з літературою реферат – це короткий збагачений запис ідей з декількох джерел. Часто реферат готують для того, щоб передати ці ідеї аудиторії.

Обсяг реферату залежить від обраної теми, змісту документів, їх наукової цінності або практичного значення, але найчастіше – це 15-20 сторінок.

Існують різні види рефератів, а отже і різні моделі їх підготовки.

Узагальнюючи, можна виділити *чотири типи рефератів*:

- *контрольний реферат* – використовують для перевірки готовності до виконання тієї чи іншої роботи, тобто в такому рефераті людина представляє себе через власне уявлення теми;

- *службовий реферат* – готують в якості службових завдань, коли керівництву необхідно оперативно вивчити яку-небудь інформацію;

- *творчі реферати* – готують самостійно для себе і не мають певної мети.

З такого реферату слід починати масштабну наукову роботу;

- *учбові реферати* – це, як правило, ті, що задають по різних дисциплінах в якості самостійної роботи в університеті, це можливість навчитися правильно вести наукове дослідження й оформляти науковий результат.

Найчастіше маємо справу з інформативними і розширеними (зведеними) рефератами.

Інформативний реферат повністю розкриває зміст теми, містить основні фактичні і теоретичні повідомлення. Він потребує глибокого вивчення першоджерел, доброї пам'яті, уміння пов'язувати теоретичні положення з сучасністю, робити глибокий аналіз та практичні висновки, нарешті вчить проводити дискусію.

В такому рефераті мають бути визначені: предмет дослідження і метод роботи; наведені основні результати; викладені дані про умови дослідження, сформульовані власні пропозиції автора щодо практичного значення змісту і уміння довести його до аудиторії слухачів.

Алгоритм структури реферату:

- Вступ
- Розділ I. Історія та теорія питання
- Розділ II. Вирішення проблеми в сучасних умовах.
- Висновки
- Література
- Додатки (при потребі).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливість і значущість в конкретній галузі науки або практики.

У розділі I наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми. Подається перелік основних змістовних аспектів проблеми, які раніше розглядалися вченими, визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості.

У розділі II подається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій проблеми. Особлива увага приділяється виявленню нових ідей та гіпотез, експериментальним даним, новим методикам вивчення проблеми, практичного досвіду та висловлення власної думки щодо перспектив розвитку досліджуваної проблеми.

У висновках подаються узагальнені умовиводи, ідеї, думки, оцінки, пропозиції науковця.

До списку літератури включаються публікації переважно останніх 5 років. Особливо цінуються праці останнього року видання.

У додатках наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Вибір теми реферату студенти здійснюють відповідно до тематики затвердженої на кафедрі та за погодженням з науковим керівником.

Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і стислим. У рефераті використовується стандартизована термінологія, значення якої зрозуміле з контексту.

Реферат рецензується, оцінюється і враховується при проведенні підсумкового заліку, іспиту з відповідної дисципліни.

Досить поширеною формою оприлюднення результатів наукового дослідження є доповіді та повідомлення.

Доповідь – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі види доповідей:

1. Звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час);
2. Поточні (інформація про хід роботи);
3. На теми наукових досліджень.

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу «увійти» в наукове товариство за умови яскравого виступу.

Алгоритм тексту доповіді:

Вступ - Основна частина - Підсумкова частина

У вступі зазначається проблемна ситуація, яка зумовила потребу публічного виступу, потім обґрунтовується основна ідея автора, наводяться аргументи, факти, теоретичні викладки і на кінець висновки і рекомендації.

Порівняно з науковою публікацією публічна доповідь має свої особливості. Є два методи написання доповіді.

1. Дослідник готує спочатку тези свого виступу і на основі їх пише доповідь на семінар чи конференцію, редагує і готує до опублікування у науковому збірнику, як доповідь чи статтю.

2. Дослідник пише доповідь, а потім у скороченому вигляді знайомить з нею аудиторію.

При формуванні змісту доповіді слід врахувати, що за 10 хвилин людина може прочитати текст, надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали).

Повідомлення, виступ можуть бути обсягом на 2-4 сторінки.

3. Тези наукової доповіді (повідомлення)

Формами висвітлення підсумків наукової роботи є також тези, доповіді, матеріали конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів, шкіл тощо. Вони є свідченням *апробації* дипломної або дисертаційної роботи і належать до опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати науково-дослідної роботи. Слід врахувати, що апробація матеріалів дисертації на

наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах, у школах тощо є обов'язковою.

Тези (гр. *thesis* – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані основні ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора, містять матеріали, не викладені в інших публікаціях.

Рекомендований обсяг тез наукової доповіді – 2-3 сторінки машинописного тексту. Вимоги до оформлення тез доповіді, як правило, містяться в інформаційному листі конференції, що проводиться.

Схематично структура тез наукової доповіді має такий вигляд: теза - обґрунтування - доказ - аргумент - результат - перспективи.

При підготовці тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил:

- у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали; при необхідності вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання);

- назва тез доповіді коротко відображає головну ідею, думку, положення (2 – 5 слів);

- виклад суті доповіді здійснюється за такою послідовністю тез: актуальність проблеми; стан розробки проблеми (перелічуються вчені, які зверталися до розробки цієї проблеми); наявність проблемної ситуації; необхідність у її вивченні, вдосконаленні з огляду на сучасний стан її розробки, втілення; основна ідея, положення, висновки дослідження, якими методами це досягається; основні результати дослідження, їх значення для розвитку теорії та (або) практики.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко. Допускається опускати цифровий, фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів.

4. Наукова стаття

Наукова стаття є одним із основних видів публікацій. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне окреме питання за темою дослідження, фіксує науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки авторам.

Оптимальний обсяг наукової статті – 6-12 сторінок (0,5-0,7 друк. арк.).

Рукопис статті, як правило, має містити повну назву роботи, прізвище та ініціали автора(ів), анотацію (на окремій сторінці), список використаної

літератури.

Стаття має просту структуру, її текст, як правило, не поділяється на розділи і підрозділи.

Умовно в тексті статті можна виділити такі структурні елементи.

Вступ – постановка наукової проблеми, її актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності (1 абзац або 5-10 рядків);

Основні (останні за часом) дослідження і публікації, на які спирається автор; сучасні погляди на проблему; труднощі при розробці даного питання, виділення невирішених питань у межах загальної проблеми, котрим присвячена стаття (0,5-2 сторінки машинописного тексту через два інтервали);

Формулювання мети статті (постановка завдання) – висловлюється головна ідея даної публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених. Мета статті випливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з теми (1 абзац, або 5-10 рядків).

Виклад змісту власного дослідження – основна частина статті. В ній висвітлюються основні положення і результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, виявлені закономірності, зв'язки, тенденції, програма експерименту, методика отримання та аналіз фактичного матеріалу, особистий внесок автора в досягнення і реалізацію основних висновків тощо (5-6 сторінок).

Висновок, в якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість; коротко накреслюються перспективи подальших розвідок з теми.

Жанр наукової статті вимагає дотримання певних правил:

- у правому верхньому куті розміщуються прізвище та ініціали автора; за необхідності вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;
- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (якомога менше слів, краще – до п'яти);
- ініціали ставлять перед прізвищем;
- слід уникати стилю наукового звіту чи науково-популярної статті;
- недоцільно ставити риторичні запитання; мають переважати розповідні речення;
- не слід перевантажувати текст цифрами 1, 2 та ін. при переліках тих чи інших думок, положень; перелік елементів, позицій слід починати з нового рядка, відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою;
- прийнятним у тексті є використання словосполучень переліку: «спочатку», «зрозуміло що», «на початку», «спершу», «потім», «дійсно», «далі», «нарешті», «по-перше», «по-друге», «можливо», «за думкою», «за даними», «між іншим», «в зв'язку з тим», «на відміну», «поряд з цим», «таким чином» тощо.

- не варто зловживати цитатами в статті; необхідно зазначити основну ідею, а після неї в квадратних дужках зробити посилання на джерело інформації;
- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний обсяг статті присвячують викладу власних думок; для підтвердження достовірності своїх висновків і рекомендацій не слід наводити висловлювання інших учених, оскільки це свідчить, що ідея дослідника не нова, була відома раніше і не підлягає сумніву;

- стаття має завершуватися конкретними висновками і рекомендаціями.

Рукопис статті підписується автором(ами) і подається до редакції у двох примірниках. У разі необхідності до неї додається дискета.

Особливо цінними є статті, опубліковані у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та журналах наукометричних баз даних.

При підготовці наукової публікації, доповіді, виступу потрібно уникати:

- неточності і розпливчастості формулювання назви;
- невизначеності особистого внеску в дослідження;
- поверхового викладу змісту та результатів дослідження;
- дублювання змісту публікацій;
- досить короткого терміну оприлюднення результатів дисертації.

5. Наукова монографія, підручник, науковий посібник

Монографія – це наукова праця у вигляді книги, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам.

Розрізняють два види монографій – наукові і практичні.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом викладу якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів дисертаційного дослідження.

Наукова монографія обов'язково має містити висунуті автором для прилюдного захисту науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення автора, опубліковані раніше у фахових наукових виданнях України чи інших країн. Для такої монографії характерна єдність змісту; вона свідчить про особистий внесок здобувача в науку і розглядається як кваліфікаційна наукова праця. За цих умов здобувач не пише рукопис дисертації, його замінює монографія. Обсяг індивідуальної монографії здобувача наукового ступеня доктора наук, яка зараховується як дисертація, має становити не менше 10 авторських аркушів у галузі природничих та технічних наук і не менше 15 авторських аркушів у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Другий тип наукової монографії – це наукова праця, яка є засобом висвітлення основного змісту дисертації і однією з основних публікацій за темою дослідження.

Наукова монографія призначена передусім для вчених, фахівців певної галузі науки. Вона має відповідати за змістом і формою цьому жанру публікації.

Особливо важливими є чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг — не менше 6 друкованих аркушів.

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням книг, зокрема підручників і навчальних посібників.

Розглянемо їх особливості та структуру.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Вони затверджуються Міністерством освіти і науки України як нормативні видання з відповідним грифом. Присвоєння грифу означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам: щодо відповідності навчальній програмі за змістом, щодо обсягу і щодо технічного оформлення.

При створенні підручників та навчальних, методичних посібників необхідно врахувати такі вимоги:

- навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити відповідний довідковий апарат;
- підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал повинен бути пов'язаний з практичними завданнями, у книзі повинні простежуватись тісні міжпредметні зв'язки;
- у підручниках і посібниках необхідно посилити увагу до питань їх професійної орієнтації з урахуванням використання ЕОМ.

Структура навчальної книги передбачає: зміст (перелік розділів); вступ (передмова); основний текст; питання, тести для самоконтролю, обов'язкові та додаткові задачі, приклади; довідково-інформаційні дані для розв'язання задач (таблиці, схеми тощо); бібліографічний список; апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики), додатки, які мають безпосереднє значення до теми книги.

Таким чином, кожний дослідник, науковець обирає найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанту рукопису в остаточний вид наукової праці.

6. Методика підготовки та оформлення публікації

Кожний дослідник прагне довести результати своєї праці до інших. Підготовка публікації – процес індивідуальний. Одні вважають за необхідне лише коротко описати хід дослідження і детально викласти кінцеві результати. Інші дослідники поступово вводять читача у свою творчу лабораторію, висвітлюють етап за етапом, докладно розкривають методи своєї роботи. Висвітлюючи весь дослідницький процес від творчого задуму до заключного його етапу, підбиваючи підсумки, формулюючи висновки і рекомендації, учений розкриває складність творчих пошуків. При першому варіанті викладу автор зважає на порівняно вузьке коло фахівців. Він користується ним при написанні монографії, статті. Другий варіант використовується при написанні науково-

дослідної роботи. Він дає змогу краще оцінити здібності науковця до самостійної науково-дослідницької роботи, глибину його знань та ерудицію.

Суттєвою підмогою в підготовці публікацій стане володіння дослідником певною сумою методичних прийомів викладу наукового матеріалу.

Використовують такі методичні прийоми викладу наукового матеріалу:

- 1) послідовний;
- 2) цілісний (з наступною обробкою кожної частини, розділу);
- 3) вибіркового (розділи пишуться окремо за будь-якою послідовністю).

Послідовний виклад матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації: ідея (задум), план, відбір матеріалу; групування, його систематизація, редагування.

Тут дотримуються послідовності викладу матеріалу, виключено повтор; але, звичайно, є зайві витрати часу на послідовне опрацювання інформації;

Цілісний спосіб – це написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень. Тут економиться час, але є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.

Вибірковий виклад матеріалу часто використовується дослідниками так, як їм зручно. При цьому важливим є доведення кожного розділу до кінцевого результату, щоб при об'єднанні розділів в цілому матеріал був готовий до видання.

Залежно від способу викладу різним буде темп і кінцевий результат.

Кожний дослідник вибирає для себе найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанта рукопису в проміжний або біловий (остаточний).

7. Відгук. Рецензія. Анотація.

Відгук – довідково-інформаційний документ, у якому містяться висновки уповноваженої особи або установи щодо перечитаних наукових чи мистецьких робіт.

Реквізити:

1. Назва документа.
2. Заголовок (автор, назва роботи, її мета).
3. Текст: а) вступ, у якому звичайно здійснюється теоретичне обґрунтування актуальності теми; б) стислий виклад основних положень аналізованої роботи; в) висновок з пропозиціями, оцінкою, критичними зауваженнями.

4. Підпис.

5. Печатка.

6. Штамп підтвердження підпису.

7. Дата.

Можливі відображувані аспекти:

структура роботи (*ємна; доцільна; визначається заявленою метою; симетрична поставленим завданням; частини витримані в єдиному логічному реєстрі* тощо);

теоретичний рівень роботи (відзначається високим (належним) теоретичним рівнем; опрацьовуються теоретичні засади дослідження; ретельний та вдумливий аналіз здобутків дослідників минулого та сучасності; глибоке знання наукової літератури; опрацьовуються (поглиблюються, доповнюються) теоретичні положення...; вільно оперує найновішими досягненнями в...; важливі й переконливі теоретичні та практичні результати тощо);

основні положення роботи (докладно аналізуються; проведено дослідження; встановлено характер; проілюстровано; з'ясовано; визначено; проаналізовано; окреслено; заакцентовано; реалізовано тощо); в) методологічний рівень (застосування методів постає аргументованим (зумовленим поставленою метою й завданнями); уможливорює послідовну доказовість (аргументованість) викладених міркувань; досконале володіння різноманітними процедурами дослідження (поняттєвим, термінологічним апаратом) тощо);

наукова новизна (становить вагомий внесок в...; є першою спробою дослідження; вводить до наукового обігу тощо);

теоретичне та практичне значення (полягає у вирішенні сучасних проблем...; має важливе значення для розв'язання...; може бути використане; є вагомим внеском тощо);

зауваження, пропозиції, міркування (зупинимося на окремих дискусійних моментах; варто наголосити на окремих моментах, які видаються дискусійними; водночас варто зауважити...; слід зазначити; не знижують загальної високої оцінки... тощо).

Близькою за характером до відгуку є рецензія – інформаційно-довідковий документ, що являє собою критичний аналіз і оцінку друкованої наукової праці, статті, рукопису тощо. Вона містить такі реквізити:

1. Назва виду документа.
2. Заголовок, що містить назву рецензованої роботи, прізвище та ініціали автора, рік публікації, видавництво.
3. Текст, що складається з двох частин:
  - а) короткий виклад змісту роботи, її актуальність;
  - б) висновки, зауваження, оцінка автора рецензії.
4. Підпис та посада рецензента.
5. Дата.

Анотація – довідково-інформаційний документ, у якому дається коротка характеристика змісту книги, статті, рукописного тексту тощо. Анотація містить перелік основних питань роботи та її оцінку й рекомендації щодо використання. Анотація допомагає при виборі літератури з будь-якого питання, скорочує час на ознайомлення зі змістом самої роботи. Анотація може бути подана кількома мовами: мовою тексту та іноземними.

Реквізити:

1. Прізвище та ініціали автора анотованої роботи.

2. Бібліографічний опис: назва видання, назва збірника (для статті), місце видання, видавництво, рік, кількість сторінок (або номери сторінок у збірнику).

3. Текст.

4. Вказівка категорії читачів, яким рекомендується анотоване видання.

Реквізити:

Титульна сторінка, на якій зазначаються: а) назва міністерства підпорядкування установи; б) назва навчального закладу; в) назва кафедри; г) назва теми; д) П.І.Б. виконавця; г) місто і рік написання.

Текст, до складу якого входять: а) вступ; б) основна частина; в) висновки.

Список використаної літератури.

Питання для самоконтролю:

1. Наведіть найбільш поширені визначення поняття «публікація».
2. Назвіть основні функції публікації.
3. Що називається виданням? Які існують види видань за обсягом?
4. Які журнали відносять до наукових?
5. Як потрібно вести облік власних публікацій?
6. Назвіть жанрові різновиди публікацій.
7. Що таке реферат? Які існують види рефератів? Сформулюйте вимоги до написання і оформлення реферату.
8. Схарактеризуйте основні змістові аспекти рецензії.
9. Назвіть жанрові особливості доповіді (повідомлення) та вимоги до публікації тез наукової доповіді.
10. Які основні вимоги до змісту і структури наукової статті?
11. Назвіть методичні прийоми письмового викладу наукового матеріалу.

Лекція 8. Абревіатури та графічні скорочення в науковому тексті

ПЛАН

1. Абревіатура як згорнена мовна формула.
2. Класифікація абревіатур.
3. Правопис абревіатур.
4. Рід абревіатур.
5. Графічні скорочення.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: *абревіатура, ініціальні абревіатури, буквені абревіатури, звукові абревіатури, буквено-зорові абревіатури, абревіатури складового типу, абревіатури змішаного типу, графічні скорочення.*

1. Абревіатура як згорнена мовна формула

Як відомо, до специфічних рис наукового спілкування належать точність і однозначність повідомлення, а звідси й потреба вживання в науковому мовленні певних усталених мовних висловів, які можна назвати мовними формулами. Частину мовних формул наукового тексту становлять багаточленні номінації з

історико-культурними, політичними та іншими компонентами, які не можна замінювати семантично близьким одиницями, модифікувати, бо вони позначають одне суспільно і соціально важливе поняття: *Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Організація безпеки і співробітництва в Європі* та ін. Разом з тим, культура мовлення не дозволяє вдаватися до частих повторів цих довгих найменувань, оскільки вони уодноманітнюють текст і створюють ефект непотрібного нагнітання певного концепту.

Натомість використовується процес абрєвіації: скорочення довгих мовних формул шляхом заміни кожного слова однією першою літерою і «згортання» всієї мовної формули до одного графічного і звукового слова: *Організація безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ; Чорнобильська атомна електростанція – ЧАЕС; Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй – РБ ООН.*

Особливість абрєвіації як способу словотворення полягає в тому, що вона спрямована на створення більш коротких порівняно з вихідними структурами (словосполученнями або реченнями) номінацій-синонімів. Через стислість плану виразу абрєвіатури часто використовуються у текстах функціональних видів літератури — ділової, наукової, навчальної, ужиткової. Часто трапляються вони й в мові друкованих засобів масової інформації. Вживання абрєвіатур дозволяє економити місце на газетних та журнальних шпальтах.

Абрєвіатура (іт. *abbreviatura* від лат. *abbrevio* – «скорочую») – скорочене складне слово (іменник), утворене з початкових звуків, назв початкових літер чи початкових частин слів, на основі яких утворюється скорочення. Абрєвіація спрямована на створення коротших порівняно з вихідними структурами і синонімічних до них номінацій. В Європейських мовах це явище набуло поширення на початку ХХ ст., в українській мові бурхливий розвиток абрєвіації почався після революції 1917 р.

2. Класифікація абрєвіатур

Абрєвіація – це наймолодший спосіб словотворення, але досить продуктивний у сучасних мовах, який спрямований на все більшу регламентацію та впорядкованість. Очевидно, тому цим визначенням охоплюються досить різноманітні утворення, що мають одну спільну ознаку – скорочуваність. Це дає підстави виділити серед абрєвіатур типи, що активно функціонують у СУЛМ взагалі і в наукових текстах зокрема. Класифікацію абрєвіатур можна подати у такому вигляді:

Ініціальні абрєвіатури, які є найбільш продуктивним способом абрєвіації (коли абрєвіатура складається з початкових звуків або літер слів, що входять до словосполучення): *ВР (Верховна Рада); СБУ (Служба безпеки України); РНБО (Рада національної безпеки й оборони); ФДМ (Фонд державного майна), рагс (загс) – реєстрація актів громадянського стану* тощо. Серед них виділяють:

а) *буквені абрєвіатури* – ті, що складаються з назв початкових літер слів, які входять у вихідне словосполучення: *СНД – Співдружність незалежних держав, МЗС – Міністерство закордонних справ, СБУ – Служба безпеки України,*

ВР – Верховна Рада, *ЄС* – Європейський союз та ін. б) *звукові аббревіатури* – складаються з початкових звуків слів вихідного словосполучення. Ці аббревіатури читаються, як одне звичайне слово: *УНІАН* – Українське національне інформаційне агентство новин, *СНІД* – синдром набутого імунного дефіциту, *ЗМІ* – засоби масової інформації, *ЗУНР* – Західноукраїнська Народна Республіка, *неп* – нова економічна політика;

в) *буквено-зорові аббревіатури* – складаються як із назв початкових букв, так і з початкових звуків вихідного словосполучення: *ПАРЄ* – Парламентська асамблея Ради Європи; *РЄАП* – Рада євроатлантичного партнерства.

Основна сфера виникнення ініціальних аббревіатур – професійне мовлення, наприклад: *ІХС* – ішемічна хвороба серця, *ЕШЛ* – електрошлакове лиття, *ЗОТ* – засоби обчислювальної техніки, *ШАЗ* – широка атмосферна злива.

Абревіатурного вигляду набувають назви об'єднань, установ. Особливо поширені утворення з такими опорними словами, як товариство, організація, асоціація, федерація, зокрема: *НТТ* – науково-технічне товариство, *УТТ* – Українське театральне товариство, *ООН* – Організація Об'єднаних Націй, *МОЖ* – Міжнародна організація журналістів, *МАЛК* – Міжнародна асоціація літературних критиків, *МФА* – Міжнародна федерація астронавтики.

У процес аббревіації включаються, як правило, стійкі словосполучення, рідше – елементи складних слів. Проте під впливом своєрідної моди виникає чимало ініціальних аббревіатур від тимчасових, оказіональних сполук локального вжитку, наприклад: *АД* – Академія Допитливих, клуб *ЮОК* – клуб юного конструктора (рубрики в журналі), *ЗП* – зелений патруль. Загалом слід відзначити тенденцію в науковому, науково-популярному та публіцистичному стилях замінювати частовживані сполуки (навіть нетермінологічного характеру) ініціальними скороченнями, що сприяє економії висловлювання. Розшифровка таких аббревіатур або дається тут же в тексті, або виноситься у кінець сторінки статті. Тільки загальновідомі скорочення не потребують розшифровки.

На другому місці – усічено-словесний спосіб аббревіації (коли аббревіатура складається з початкової частини слова (слів) та цілого слова): *Нацбанк*; *Державтоінспекція*; *Генпрокуратура*, *Кабмін*; *виконком*; *Мінфін*. *Демсоюз*; *Соцпартія*. Тут розрізняють:

Абревіатури складового типу, що утворилися шляхом усічення основ двох слів: *торгпред* – торговельний представник; *торгпредство* – торговельне представництво; *Інтерпол* – Інтернаціональна поліція, *Бенілюкс* – об'єднуюча назва трьох європейських держав (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), утворена з початкових складів їх назв, *генсек* – генеральний секретар, *нардеп* – народний депутат та ін.

Абревіатури змішаного типу. Складаються з початкової частини слова (слів) та цілого слова: *держмито* – державне мито, *генконсул* – генеральний консул, *спецзамовлення* – спеціальне замовлення, *диппредставник* – дипломатичний представник, *дипкур'єр* – дипломатичний кур'єр, *Нацбанк* – Національний банк. Сюди належать аббревіатури, які поєднують початкову

частину слова з формою непрямого відмінка: *завкафедри* – завідувач кафедри, *завканцелярією* – завідувачий канцелярією.

Абревіатури назв підприємств, установ та організацій найчастіше утворюються за схемою: форма власності організації – у вигляді офіційно визнаної ініціальної абревіатури (*ВАТ, ЗАТ, ДКВП, ТОВ, ПП*) + назва організації – у вигляді ініціально-уламкової («Нафтопромаш»). Майже всі абревіатури назви міжнародних об'єднань та організацій є ініціальними, а вживання їх чітко регламентованим. Частина таких абревіатур утворена від початкових літер українських слів (*ООН; МВФ; ЄЕС*) ; частина – від початкових літер чужомовних слів (*ЮНЕСКО – UNESCO* англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури; *НАТО – NATO*, англ. North Atlantic Treaty Organization (Північно-атлантичний альянс).

3. Написання абревіатур:

а) ініціальні абревіатури завжди пишуться разом, без крапок між ними. Вони передаються великими (якщо є скороченням власної назви) чи малими літерами (якщо виражають загальну назву): ООН (*Організація Об'єднаних Націй*), США (*Сполучені Штати Америки*), загс (*запис актів громадянського стану*), неп (*нова економічна політика*);

б) скорочення від загальних назв звичайно відмінюються (*до загсу; під час непу*). Так само відмінюються ініціальні скорочення типу ВАК, ТЮГ, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абревіатури: *до ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом*;

в) скорочені назви установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів пишуться:

- з великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення одиничних установ (*Укрінформ, Укрпрофрада*);

- з малої літери, якщо такі слова є родовими назвами (*медінститут, райрада*);

г) скорочення змішаної форми пишеться разом тоді, коли воно при читанні вимовляється як одне слово: *Дніпрогес, райвно*;

г) разом пишуть складноскорочені назви, які є частковими скороченнями від складових компонентів (*повпред, мінфін, універсам*) чи поєднанням скорочень та повних слів (*держзамовлення, корпункт, оргкомітет*);

д) в ініціальних абревіатурах, які вживаються на позначення марок машин і механізмів, цифри, що стоять перед абревіатурою, пишуться разом, якщо після неї, то відділяються дефісом: *Фільтр 25ФЧРБ, ЛАЗ-105*;

е) при переносі з рядка в рядок не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані, які складаються з ініціальних скорочень і цифр.

А тепер докладніше про відмінювання абревіатур. Не відмінюються абревіатури:

а) літерні, які читаються за назвами букв (*БМВ, НЛО*);

б) звукові, у яких рід основного слова не збігається зі значенням роду самої абревіатури. Однак при тривалому вживанні такого типу абревіатури

відмінюються як іменники чоловічого роду (*НЕП – НЕПу, БАМ – БАМу*, хоч політика, магістраль жіночого роду). Цікаво, що в 20 – 30-ті роки слово НОП (наукова організація праці) вживалось як звичайний іменник чоловічого роду і писалося ноп. Ініціальна аббревіатура *ЖЕК* утворена зі словосполучення з опорним іменником жіночого роду (житлово-експлуатаційна контора). Ця назва настільки усталилася в мові, що часто сприймається як звичайне слово чоловічого роду. До речі, його можна вживати й у варіантній формі: бути в *жеку* і бути в *ЖЕК*.

Скорочені слова з опорним іменником жіночого роду в сполучі досить повільно переходять у розряд звичайних іменників чоловічого роду. На початкових етапах цього процесу вони зберігають відтінок розмовності або професійності. Поряд з відмінюваною аббревіатурою може використовуватися й невідмінювана. А ось ініціальні аббревіатури, утворені на основі сполучень з опорним іменником чоловічого роду, значно ширше перетворюється на звичайні слова. Напр.: “Я зустрів свого товариша, виходячи з *ЦУМу*”; “Боротися зі *СНІДом* слід активніше”. Принагідно скажемо, що часткові аббревіатури звичайно відмінюються (*до військкомату, на лінкорі*). Щодо узгодження присудка з аббревіатурою – підметом:

1. Аббревіатура не іншомовного походження: а) узгодження граматичне, якщо аббревіатура відмінюється. “*ДОК (деревообробний комбінат) поліщує виробничі показники*”; б) узгодження з основним словом найменування, якщо аббревіатура не відмінюється. “*СРСР перестав існувати*”. 2. Аббревіатура іншомовного походження (розгорнуте словосполучення тільки іноземною мовою):

а) “*НАТО (Організація Північноатлантичного договору) провело нараду*”. “*ЮНЕСКО (Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки і культури) підготувало ряд пропозицій щодо мирного врегулювання на Близькому Сході*”.

б) рідше присудок узгоджується за змістом. Оскільки рід аббревіатури ЮНЕСКО визначається за опорним словом (конференція), правильно також її вживати в жіночому роді. “*Гуманні цілі, в ім'я яких створювалася ЮНЕСКО, набувають особливої значущості й глибокого змісту*”.

4. Рід аббревіатур

Слід зауважити, що в категорії іменника клас аббревіатур не має індивідуальних засобів вираження родової належності, система передачі граматичних значень роду тут іще остаточно не сформувалася, що зумовлене їх не постійним характером існування, залежністю від потреб суспільного розвитку: аббревіатури виникають услід за повним найменуванням, а зникають або функціонують залежно від долі цього найменування. Засобами родової кваліфікації аббревіатур є структура складноскороченого слова, його значення й зовнішня форма. Окремо або в сукупності кожний із згаданих засобів актуалізує родову ознаку, специфічну для аббревіатури або орієнтовану на родову належність стрижневого слова.

Здебільшого рід абревіатур визначається за родовою віднесеністю стрижневого слова, яке є її граматичним центром, при цьому враховується структура слова, що містить буквені, звукові й змішані абревіатури.

У незмінюваних буквених абревіатурах родова належність встановлюється за родовою ознакою стрижневого слова, напр.: *КПІ* (Київський політехнічний інститут), *АТС* (автоматична телефонна станція).

У змінюваних і незмінюваних звукових абревіатурах продовжує діяти семантичний принцип родової кваліфікації, коли рід визначається за стрижневим словом, напр.: *МАУ* (Міжнародна асоціація українців) об'єднала українознавців світу, *ДАІ* (Державна автоінспекція) вимагала додаткової перевірки обставин аварії.

У незначній частині звукових абревіатур простежуються випадки зміни роду. Так у найменуваннях з іменниками середнього роду, напр.: *агентство*, *товариство*, *бюро*, у мовному вжитку формально-граматичне значення середнього роду може втрачатися й набувати ознак імен чоловічого роду: «На засіданні *ГУМУ* (*Товариства української мови...*) обговорювалися питання мовної політики...». Таке явище поширюється також на складноскорочені слова, де граматичним центром повного найменування є іменники жіночого роду, напр.: *комісія*, *організація*, *ділянка* та ін., пор.: « На початку 90-х років до *Інтерполу* (Міжнародної організації кримінальної поліції) входила 131 країна»; «Працівники *ЖЕДУ* (житлово-експлуатаційної дільниці) радять звернутися до районної влади»; «Рішенням *ВАКУ* (Вищої атестаційної комісії) йому присвоєно звання кандидата наук...». Якщо абревіатура відмінюється, то рід визначається типом відмінювання: *міський загс* (ч.), *ворожий дот* (ч.). Якщо не відмінюється, він визначається за основним словом розгорнутого найменування: *ГЕС* (*гідроелектрична станція*), *НТР* (*науково-технічна революція*). Обидва слова жіночого роду, але *ТАРС* *повідомив* (хоч це й агентство).

Початковим етапом переходу абревіатури у розряд відмінюваних слів нерідко стає форма множини. Так, засвідчуються різні стадії переходу однієї й тієї ж абревіатури у відмінюване слово; пор.: «У *Київській МАН* (*Мала академія наук*) *діє дев'ять наукових секцій*» і «*На жаль, поки що МАНи утвердилися тільки в двох містах – Сімферополі й у Києві*».

Не завжди тенденція перетворення абревіатури у відмінюване слово розвивається до кінця. Так сталося, зокрема, із словом *ГЕС*. З'явившись у 20-і роки, воно дуже швидко увійшло в мовний обіг і почало відмінюватися. В поезії А. Малишка відбито зміну навіть графічного зображення абревіатури: «*До вогнів збудованого гесу Простягає [черемха] гілля молоде*». Проте пізніше, з появою нових видів електростанцій (атомних – *АЕС*, атомних водоелектричних – *АВЕС*, припливних – *ПЕС* тощо), абревіатурні назви яких не втратили зв'язку з відповідними словосполученнями, слово *ГЕС* почало використовуватися вже як незмінне. Тепер відмінкові закінчення при ньому доречні лише у невимушеному розмовному стилі: «*Влаштувалась би собі десь у місті або принаймні в селищі ГЕСу*» (О. Гончар).

Найдовша аббревіатура в українській мові – це, мабуть, ЦНДІТЕДМП – Центральний науково-дослідний інститут інформації і техніко-економічних досліджень з матеріально-технічного постачання. Аббревіатура містить 9 літер.

5. Графічні скорочення

У науковому тексті широко вживаються умовні *графічні скорочення*, які слід відрізнити від аббревіатур. Графічні скорочення вимовляються повністю і скорочуються лише на письмі. Крім стандартних скорочень значень метричних мір (*м* – метр, *мм* – міліметр, *км* – кілометр і т. д.), графічні скорочення пишуться з крапкою на місці скорочення, при цьому зберігається написання великих і малих літер та дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (північно-східний), *Півд.-Зах. залізниця* (Південно-Західна залізниця) *Півн. крим. канал* (Північнокримський канал).

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать такі:

<i>акад.</i> – академік	<i>о.</i> – острів
<i>вид.</i> – видання	<i>обл.</i> – область
<i>гр.</i> – громадянин	<i>оз.</i> – озеро
<i>див.</i> – дивись	<i>пор.</i> – порівняйте
<i>доц.</i> – доцент	<i>проф.</i> – професор
<i>ім.</i> – імені	<i>р.</i> – річка
<i>і т. д.</i> – і так далі	<i>рр.</i> – роки
<i>і под.</i> – і подібне	<i>с.</i> – село, сторінка
<i>напр.</i> – наприклад	<i>ст.</i> – сторіччя

При довільних скороченнях слід пам'ятати:

- слова не скорочуються на літеру, що позначає голосний, якщо вона не початкова в слові, і на *ь*. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел.*, *селян.*, *селянськ.*;

- при збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *півден. вітер*, *багатогран. поверхня*;

- при збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн.* (власноручний), але тільки *вlast.* (властивий), *державн.* (державний).

У наш час пошук максимально стислої і виразної форми передачі інформації має принципово важливе значення. Чи не найяскравішим проявом цього можна вважати поширення в мові складноскорочених слів. Причому в сучасній практиці особливо інтенсивно утворюються ініціальні *НДІ* (науково-дослідний інститут), *АТС* (автоматична телефонна станція), *ЦСУ* (Центральне статистичне управління), аббревіатури складового типу та змішаного типу.

Питання для самоконтролю:

1. Аргументуйте появу згорнених мовних формул у наукових текстах.
2. Доведіть, що аббревіатура – наймолодший спосіб словотворення.

3. Чому в українській мові бурхливий розвиток абрєвіації почався після революції 1917 р.?
4. Що ви знаєте про правопис абрєвіатур?
5. Яким чином встановлюється родова належність складноскорочених слів?
6. Чи відрізняються графічні скорочення від абрєвіатур?
7. Доберіть приклади різних типів абрєвіатур з підручника за фахом.

Лекція 9. Інформаційне забезпечення наукових досліджень

ПЛАН

1. Поняття про наукову інформацію, її види та джерела.
2. Бібліографічний пошук інформації.
3. Пошук інформації в мережі Інтернет.
4. Вимоги до оформлення літературних джерел в наукових дослідженнях.

Література: 1, 5, 7

Поняття і терміни: *інформація, наукова інформація, основні джерела науково-технічної інформації, первинна інформація, вторинна інформація, достовірність.*

1. Поняття про наукову інформацію, її види та джерела

Значення і роль інформації в тому, що, по-перше, без неї не може бути проведене те чи інше наукове дослідження, по-друге, інформація досить швидко старіє, і потрібне постійне поновлення матеріалів. За даними зарубіжних джерел інтенсивність старіння інформації становить понад 10% на день для газет, 10% на місяць для журналів, 10% на рік для книг і монографій. Окрім цього, інформація для дослідника є предметом і результатом його праці. Осмислюючи та опрацьовуючи потрібну інформацію, дослідник видає специфічний продукт – якісно нову інформацію. При цьому підраховано, що біля 50% свого часу дослідник витрачає на пошук інформації. Тому досить відповідальним етапом наукового дослідження є вміння оперативно знаходити і опрацьовувати потрібну інформацію з теми дослідження.

Слово «інформація» в перекладі з латинського означає роз'яснення. *Роз'яснення* – це відомості про докiлля, про процеси, які здійснюються в ньому, про події і стан, що сприймаються людьми, які керують машинами та системами. Це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність якихось даних, знань, детальна, систематизована подача певного відібраного матеріалу, але без будь-якого аналізу.

Наукова інформація – це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання, адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці.

Основні джерела науково-технічної інформації можна згрупувати в такому вигляді:

1. *Монографія* – це наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній, зазвичай вузькій галузі науки. Це наукова праця одного або декількох авторів. Вона має достатньо великий обсяг: не менше 50 сторінок машинописного тексту. Це наукове видання, що містить повне й вичерпне дослідження якоїсь проблеми чи теми.

2. *Збірник* – це видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей. У збірнику публікуються закінчені праці з рекомендацією їх використання.

3. *Періодичні видання* – це журнали, бюлетені та інші видання з різних галузей науки і техніки. В періодичних виданнях можуть друкуватись праці і їх результати. Виклад матеріалу проводиться в популярній, доступній формі.

4. *Спеціальні випуски технічних видань* – це документи інформаційного, рекламного плану, аналітичні, статистичні дані з проблеми.

5. *Патентно-ліцензійні видання* (патентні бюлетені).

6. *Стандарти* – це нормативно-технічні документи щодо єдиних вимог до продукції, її розробки, виробництву та застосуванню.

7. *Навчальна література* – це підручники, навчальні посібники, навчально-методична література.

8. *Надруковані документи* – це дисертації, звіти про науково-дослідну роботу, окремі праці. Це документи для студентів, аспірантів, які займаються науково-дослідною роботою: планові, звітні документи, статистичні та опубліковані доповіді, методичні та інструкційні матеріали.

При опрацюванні інформації її можна поділити на дві групи.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх соціологічних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка); це інформація, яка містить нові, оригінальні розробки та дослідження (монографії, статті, дисертації, патенти та інш.).

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки первинної інформації з теми дослідження (це опубліковані документи, огляд інформації з теми). Вона відображає в максимально скороченому виді зміст первинної інформації (реферативні журнали, довідники, підручники, енциклопедії і т.д.).

Достовірність – це достатня правильність, доказ того, що названий результат (закон, сукупність фактів) є істинним, правильним. Достовірність результатів і висновків обґрунтовується експериментом, логічним доказом, аналізом літературних та архівних джерел, перевірених на практиці. Є три групи методів доказу достовірності: аналітичні, експериментальні, підтвердження практики.

2. Бібліографічний пошук інформації

Протягом століть інформаційне забезпечення здійснювали бібліотеки, а основним інструментом, що забезпечував доступ до інформаційних ресурсів, була бібліографія. Основа бібліографічного інформаційного пошуку – бібліотечні каталоги (основні й допоміжні). В основних каталогах опис літературних джерел формується за галузями знань (систематичні каталоги) та

за алфавітом (прізвища авторів або назви книг). Допоміжні каталоги – це каталоги періодики, картотеки статей і рецензій.

Алфавітні каталоги містять картки на книги, розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів чи назв, при цьому береться спочатку перша буква слова, за яким іде опис, потім – друга і т.д.

Систематичні каталоги містять картки на книги, в яких назви робіт розташовані за галузями знань, згідно з діючою класифікацією науки.

Предметні каталоги містять картки з назвами творів з конкретних проблем і питань одного змісту

Електронний каталог – це бібліотечний каталог в машиночитавій формі, що працює в реальному режимі часу та наданий у розпорядження читачів бібліотеки, який включає елементи бібліографічних записів, інформаційно-пошукові мови відображення змісту документів та елементи, що вказують адресу зберігання документу. Електронний каталог бібліотеки ДонНУЕТ – *Unilib*.

Традиційним засобом упорядкування документальних фондів є бібліотечно-бібліографічні класифікації. У бібліотеках застосовується інформаційно-пошукова мова (ІПМ) бібліотечно-бібліографічного типу: *універсальна десяткова класифікація (УДК)* і *бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)*.

УДК систематизує всі людські знання у 10 розділах, де кожний розділ має десять підрозділів і т.ін. При цьому кожне нове поняття отримує свій числовий індекс.

Багато років УДК застосовувалась як найбільш досконала класифікація знань. Але згодом виникнення нових понять у науковій і практичній діяльності людей зумовили впровадження *бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК)*, яка має іншу систему класифікації й індексації людських знань. Основна частина її буквено-цифрових індексів побудована за десятковим принципом. Основні поділи ББК розподілені у 21 відділах, кожний з яких має свій індекс із великих букв українського алфавіту.

3. Пошук інформації у мережі Internet

Internet – всесвітня (глобальна) інформаційна мережа, яка з'єднує мільйони комп'ютерів (серверів) з метою спільного використання інформаційних ресурсів. Інформація в Internet організована у вигляді комп'ютерних файлів, які називаються Web-сторінками. Сукупність пов'язаних між собою Web-сторінок, створених конкретно особою чи організацією, утворюють Web-сайт. Зараз це основний і найбільш поширений тип інформаційних ресурсів в Internet.

Комп'ютерні файли можуть містити різні типи інформації: тексти, подані символами (літерами, цифрами, розділовими знаками тощо), графічні зображення, повідомлення електронної пошти, комп'ютерні програми і т.д. Інформаційна служба пошуку необхідних даних – World Wide Web (скорочено www) – ґрунтується на гіпертекстовій логіці перегляду документів, за якою Web-сторінка містить посилання (links) на інші сторінки чи інформаційні ресурси.

Для доступу до Web використовується спеціальна програма – браузер. Щоразу, коли здійснюється запит Web-сторінки, браузер встановлює зв'язок з

відповідним Web-сервером, запитує копію цієї сторінки і коли інформація надходить, автоматично її відображає. З-поміж існуючих у Мережі браузерів найпоширенішими є *Internet Explorer*, *Mozilla Firefox* та *Opera*.

Для ідентифікації підключених до Internet комп'ютерів кожний з них має своє унікальне ім'я, представлене певним поєднанням символів. Окремі частини імені називаються *доменами*. Ім'я може мати кілька доменів, які відокремлюються один від одного крапками. Якщо розглядати їх зліва направо, кожний наступний домен на один рівень вищий за попередній. Крайня права частина імені називається доменом верхнього рівня. Існує два типи доменів верхнього рівня: трилітерні домени організацій і дволітерні домени країн. Наведено домени організацій верхнього рівня:

Com – комерційні організації;

Edu – навчальні заклади;

Gov – державні установи;

Mil – військові установи;

Org – інші організації;

Net – ресурси мережі.

Приклади географічних доменів верхнього рівня

Канада	Німеччина	Франція	Японія	Росія	Україна	Великобританія	США
ca	de	fr	jp	ru	ua	uk	us

Наприклад, <http://www.tourism.gov.ua>

Крайня права частина імені (ua) повідомляє, що цей комп'ютер знаходиться в Україні. Наступна частина (gov) показує, що комп'ютер належить державній установі, а третя (tourism) – Державній службі туризму і курортів України. Символ (www) вказує, що комп'ютер виконує функції Web-сервера. Отже, це адреса Web- сайту Державної служби туризму і курортів України.

Аналогічно адреса <http://www.bank.gov.ua> вказує на належність до Web-сайту Національного банку України, а <http://www.kneu.kiev.ua> – Київському національному економічному університету (КНЕУ).

На Web-сайтах зберігаються сотні файлів, які об'єднуються в каталоги (directories). Кожний каталог має власну ієрархічну структуру (кілька рівнів підкаталогів). Місцезнаходження кожного інформаційного ресурсу описує спеціальна його адреса – URL (Uniform Resource Locator / уніфікований локатор ресурсів).

Серед мільярдів веб-сторінок знайти потрібну інформацію було б неможливо, якби необхідно було переглядати кожну з них. Тому існують спеціальні методи пошуку, які пропонують фахівці (див. <http://olenaprociv.blogspot.com/2010/12/blog-post.html>).

Застосування пошукових машин засноване на використанні ключових слів, що передаються з пошукових серверів в якості аргументів пошуку. Успішність пошуку потрібної інформації значною мірою залежить від правильного вибору ключових слів, що задаються в пошуковикі. Отже, що ж являють собою ключові слова? Це набір окремих слів чи фраз, які користувачі найчастіше задають в

пошуку. Пошукові системи виявляють певні статті за характером інформації, відображеної в ключових словах. Ключові слова виділяються в спеціальні теги, які прописуються в тексті. Для ефективного пошуку ресурсу з потрібною інформацією вони повинні бути правильно підібрані. Добираючи ключові слова, потрібно концентруватися не тільки на самій темі пошуку, але й на тому, що може її супроводити (спеціальні терміни, прізвища, власні назви тощо). Варто враховувати, що будь-яка пошукова система прагне знайти сторінки, на яких знаходиться максимальна кількість слів із уведеного запиту, більш того, якщо ці слова ще йдуть одне за одним, то такі сторінки будуть виведені першими. Тому, щоб не отримувати зайвої інформації, потрібно прибрати із запиту всі зайві слова і залишити тільки ті, які точно характеризують інформаційну потребу.

Іноді необхідно не прибрати зайві слова, а, навпаки, деталізувати запит, якщо слова, задані для пошуку, дуже загальні. Наприклад, пошук по слову «філологія» дасть тисячі абсолютно різноманітних документів. «Українська філологія» звужить коло пошуку; «українська філологія Загнітко» буде найбільш точною для пошуку інформації про ученого-мовознавця Анатолія Загнітка.

Для проведення пошуку найбільш свіжої інформації або для аналізу тенденцій розвитку об'єкта дослідження в динаміці існують каталоги інтернет-ресурсів. Вони мають ієрархічну структуру, верхній рівень якої утворюють 10 – 15 найзагальніших предметних або тематичних категорій. Ці категорії підрозділяються на рубрики, які у свою чергу можуть мати ще більш дрібне ділення.

Приклади каталогів:

- <http://meta.ua/reestr.asp> – каталог українських ресурсів на META
- <http://top100.rambler.ru> – каталог Top100 на Rambler
- <http://yasa.yandex.ru> – каталог Yandex
- <http://dir.bigli.ru> – каталог БіглиНайпопулярнішими серед користувачі

пошуковими системами є:

- <http://www.google.com> – міжнародний пошуковий сервер
- <http://meta.ua> – українські пошукові сервери;
- <http://www.rambler.ru> та <http://www.yandex.ru> – російські пошукові сервери;
- <http://www.yahoo.com> – англomовний пошуковий сервер.

Перш за все потрібно визначитися з метою пошуку і мовою запиту: рос., укр, англ. та ін. Слід зауважити, що кількість україномовних сторінок в мережі Інтернет значно нижча, ніж російськомовних і, тим більше, англійських.

Найпопулярнішими для пошуку російською мовою є Яндекс (www.yandex.ru) і Google (www.google.ru). Українську мову підтримують всі російськомовні системи. Крім того, існує українська пошукова система META (meta.ua), але база її дещо обмежена. Для пошуку інформації іноземною мовою зазвичай використовують Google, який підтримує більше 30-ти мов і де можна задати: «Шукати сторінки тільки такими мовами».

Іноді для пошуку інформації доцільно використовувати декілька пошукових машин (так званий метапошук).

Як вже зазначалося вище, для простого пошуку потрібно зайти на будь-який із сайтів-пошуковиків і в рядок пошуку ввести ключові слова.

Слід пам'ятати, що пошукова машина сама розташовує результати пошуку за релевантністю, тобто за якнайточнішою відповідністю запиту. Це означає, що найпершими будуть розташовані посилання на джерела, в яких слова, що шукаються, знаходяться поряд одне з одним, ближче до початку сторінки або в заголовках. Результати пошуку виводяться посторінково. Кількість посилань на одній сторінці для більшості пошуковиків дорівнює 20, але це число можна змінити в налаштуваннях. Зовсім не обов'язково проглядати всі виведені посилання, потрібна інформація, зазвичай, міститься на перших 3 – 5 сторінках.

У більшості випадків просто скоригувати запит недостатньо. Необхідно використовувати оператори мови запитів пошукової системи. Ці оператори допоможуть знаходити інформацію, яку за допомогою простих запитів знайти інколи важко, подекуди й зовсім неможливо. Операторами, спільними для всіх пошукових систем є такі:

Оператор строгої відповідності, як правило, в сучасних пошукових системах – це лапки «». Поєднання слів, які вказані в лапках, сприймаються системою як єдине ціле, тобто таким чином задається порядок слідування слів. Наприклад, за запитом *економічні журнали* (без лапок) отримаємо в результатах пошуку сторінки із цими словами, що згадуються відособлено, тобто на одній сторінці може бути слово економічні, на іншій – журнали. Конструкція в лапках «економічні журнали» примушує пошукову систему відкинути всі зайві сторінки і показувати лише ті, на яких ці два слова йдуть одне за одним.

Оператор обов'язкової наявності слова в сучасних пошукових системах – це плюс (+), або знак &, або слово AND. Наприклад, якщо потрібно знайти інформацію про Т. Г. Шевченка, можна задати запит так: Шевченко+Тарас. У такому випадку результатом пошуку будуть сторінки лише про Тараса Шевченка, а не всі, де зустрічається ім'я *Тарас* або прізвище *Шевченко*.

Оператор обов'язкової відсутності слова мінус (–) або слово NOT. Наприклад, якщо потрібно знайти інформацію про філологічні журнали, крім журналу «Слово», потрібно задати запит таким чином: «філологічні журнали»–«Слово». У такому випадку з результатів пошуку будуть виключені сторінки про журнал «Слово».

Слід стежити, щоб між знаками та ключовими словами не було пробілів (+Тарас а не + Тарас)

Зазвичай потрібно, щоб ключові слова були присутні в межах одного документа. Для цього використовують оператор логічного «і» (AND). Проте, в усіх пошукових системах те саме можна зробити, поставивши звичайний пробіл. Наприклад, запити: економічні закони і економічні AND закони, як правило, дадуть однаковий результат.

Оператор логічного «АБО», в ролі якого використовується слово OR або знак «|», дозволяє знайти документи, в яких міститься хоча б одне слово із запиту. Наприклад, за допомогою запиту: *клієнти* OR *покупці* можна знайти документи, в яких зустрічається або слово *клієнти*, або слово *покупці*.

Складні запити за допомогою логічних операторів можна здійснювати, використовуючи круглі дужки. Дужки задають певний порядок ключових слів і виконання їх операторів. Наприклад, за запитом: обласні (архіви OR бібліотеки) отримаємо сторінки і про обласні бібліотеки, і про обласні архіви.

Усікання (пошук за частиною ключового слова). Як правило, для цієї мети використовують знаки: «*» (позначає довільну частину слова) і «?» (позначення будь-якого символу). Наприклад: запит Комп'ютер* дасть у результаті пошуку сторінки, на яких зустрічатимуться слова: “комп'ютер”, “комп'ютерний”, “комп'ютерник” і т. д. Запит: к?мпанія – результат: кампанія або компанія. Проте ця функція не працює в Google

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте визначення поняття «інформація».
2. Що таке наукова інформація?
3. Як швидко «стареє» інформація в сучасному світі?
4. Скільки часу дослідницької роботи науковець витрачає на пошук інформації?
5. Перерахуйте основні джерела науково-технічної інформації. Коротко схарактеризуйте їх.
6. Що таке первинна і вторинна інформація?
7. Яка роль і функції бібліотечних каталогів?
8. Назвіть основні види бібліотечних каталогів. У чому полягає специфіка укладання і використання кожного з них?
9. Що ви знаєте про бібліотечно-бібліографічні класифікації?
10. Як організовано розміщення інформації в мережі Інтернет?
11. Який тип інформаційних інтернет-ресурсів є основним і найбільш поширеним?
12. Які пошукові машини є найбільш популярними?
13. Які правила добору ключових слів для пошуку інформації?
14. Яку роль відіграють оператори мови запитів пошукової системи?
15. Який зміст вкладається в поняття «достовірність інформації»? Чи всім джерелам інформації в Інтернеті варто довіряти? Висловіть свої міркування щодо цього.

Лекція 10. Вимоги до оформлення наукової роботи

ПЛАН

1. Загальні вимоги до наукової роботи. Типові помилки.
2. Нумерація.
3. Оформлення рисунків.
4. Оформлення таблиць.
5. Оформлення формул.
6. Посилання й примітки.
7. Оформлення додатків.

8. Вимоги до оформлення джерел в наукових дослідженнях.

Література: 1, 3, 7, 9

Поняття і терміни: *знання норм ДСТУ 3008-2015, 3582-2013.*

1. Загальні вимоги

Важливим етапом виконання наукової роботи є її оформлення. Від того, наскільки відповідально поставиться автор до оформлення своєї роботи, багато в чому буде залежати її якість і підсумкова оцінка.

Наукова робота повинна бути виконана з дотриманням вимог до наукових праць, відповідно до:

- ДСТУ 3008-2015 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлення»,

- ДСТУ 3582-2013 «Інформація та документація. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила»,

- ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»,

- Міжнародних стандартів ISO 690-2: Information and Documentation: Bibliographic References.

Як приклад наукової роботи студента – дипломна робота.

Вимоги до її оформлення спираються на загальні стандарти до виконання наукових робіт, що наведено вище.

Роботу оформлюють на аркушах формату А4 (210x297 мм). Роботу друкують на комп'ютері на одному боці аркуша білого паперу з використанням шрифтів текстового редактора Word (наприклад, Times New Roman Cyr) розміром 14 пунктів (мінімальна висота шрифту 1,8 мм) з полуторним міжрядковим інтервалом.

Текст розміщується на сторінці, яка обмежується полями: лівими – 30 мм, правим – не менше ніж 10 мм, верхнім – 20 мм, нижнім – 20 мм. Відстань між заголовком і текстом має бути 2 інтервали.

У роботі повинні бути чіткі, не розпливчасті лінії, букви, цифри й інші знаки. Всі рядки повинні бути чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту наукової роботи має бути однаковою.

За умови оформлення наукової роботи на комп'ютері, прийнято виділяти заголовки жирним шрифтом.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності допускається виправляти підчищенням чи зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту машинописним способом чи від руки. Припускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.

Текст основної частини наукової роботи поділяють на розділи, підрозділи, пункти.

Заголовки структурних частин «ЗМІСТ», «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ 1», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично тексту. Заголовки підрозділів роботи

варто починати з абзацного відступу і друкувати (крім першої великої) малими літерами, не підкреслюючи, без крапки наприкінці. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Відстань між назвою розділу і наступним текстом повинна дорівнювати двом інтервалам. Між заголовками розділу і параграфа витримують один інтервал. Відстані між основами рядків заголовка приймають такими ж, як у тексті. Крапку наприкінці заголовка, розташованого посередині рядка, не ставлять. Підкреслювати заголовки і переносити слова в заголовку не допускається.

Текст роботи слід розбивати на абзаци. Це полегшує читання й показує, що автор у своєму викладанні переходить до нової думки, нового твердження. Не можна також занадто дробити текст і відокремлювати одну фразу від іншої, якщо між ними існує тісний зв'язок.

Абзаци в тексті починають відступом 15 мм.

Розділи й підрозділи повинні мати заголовки. Пункти, як правило, заголовків не мають.

Заголовки повинні чітко й стисло відбивати зміст розділів, підрозділів.

Відстань між заголовком і текстом повинна складати не менше двох рядків. Відстань між рядками заголовка така, як у тексті, а між заголовком і підзаголовком один рядок, між підзаголовком і текстом також один рядок при комп'ютерному наборі.

Кожен розділ текстового документу слід починати з нової сторінки.

Переноси частин слів в заголовках не допускаються, слова переносяться повністю.

Таблиці, рисунки, креслення, графіки, фотографії як у тексті наукової роботи, так і в додатку повинні бути виконані на стандартних аркушах розміром 210x297 мм чи наклеєні на стандартні аркуші білого паперу. Підписи і пояснення до фотографій, рисунків малюнкам повинні бути з лицьової сторони.

Ілюстрації і таблиці в роботі слід подавати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на початку наступної сторінки.

У тексті наукової роботи *не дозволяється*:

а) використовувати скорочення слів, окрім встановлених правилами української орфографії та відповідними стандартами;

б) вживати математичні знаки, а також знаки «№» та «%» без цифр;

в) наводити скорочені позначення фізичних величин, якщо вони вживаються без цифр, за винятком їх наведення в таблицях.

Чорновий рукопис бажано виконувати на стандартних аркушах паперу для письма. Такі аркуші треба заповнювати тільки на одній стороні, щоб у разі потреби можна було робити різні текстові вставки чи навпаки, виключення, не переписуючи сторінку заново. Студент не повинен заповнювати кожен рядок, необхідно залишати місце для наступних доповнень і змін. Для того щоб виділити важливу частину тексту, використовуйте колір, обведення, маркер й інші відомі вам засоби.

Перед тим як переходити до остаточної обробки чорного рукопису, студенту необхідно обговорити основні положення його змісту зі своїм науковим керівником.

Роботу над чистовим рукописом доцільно використовувати, коли макет чорного рукопису готовий. Усі потрібні матеріали зібрані, зроблені необхідні узагальнення, що одержали схвалення наукового керівника. Тепер студент починає детальне шліфування тексту рукопису. Перевіряються й критично оцінюються кожен висновок, формула, таблиця, кожна пропозиція, кожне окреме слово.

Студент ще раз перевіряє, наскільки заголовок його роботи й назва її глав і параграфів відповідає їх змісту, уточнює композицію магістерського дослідження, розташування матеріалів і їхню рубрикацію. Бажано також ще раз перевірити переконливість аргументів на захист своїх наукових положень.

Студент може вважати свою роботу виконаною, коли її кінцевий варіант відповідає наступним умовам: робота містить достовірний фактичний цифровий матеріал, всі висновки достатньо обґрунтовані, робота має елементи новизни, розроблені рекомендації були впроваджені, визначена розрахункова економічна ефективність від впровадження результатів дослідження.

Повністю оформлену наукову роботу студент представляє для отримання відгуку науковому керівнику. Якщо відгук наукового керівника негативний, наукова робота знімається з плану захисту.

Типові помилки :

1. Нечітке формулювання теми дослідження.
2. Зміст роботи не відповідає плану або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.
3. Мета і завдання сформульовані невиразно і не відображають сутності дослідження.
4. Дослідник не опрацював всю основну і новітню літературу з цієї теми.
5. Невідповідне співвідношення між структурними компонентами роботи (вступом, основною частиною, висновками).
6. Огляд дослідження питання у наукових працях є їх анотацією, а не критичним аналізом, що не дає можливості виробити власну концепцію розуміння проблеми.
7. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не збігаються з поставленими завданнями.
8. У роботі недостатньо покликань на першоджерела, значна кількість перецитвань.
9. Окремі питання плану роботи, затверджені науковим керівником, не викладені чи викладеш поверхово, без належного теоретичного обґрунтування;
10. У висвітленні окремих, навіть не основних, положень роботи містяться теоретично неправильні визначення або неточності, що свідчать про прогалини в тих теоретичних завданнях, які слухач магістратури повинен мати відповідно до навчального плану і програми вивчення загальних і спеціальних курсів;

11. При викладі фактичного матеріалу, особливо цифрового в динаміці за кілька років, не встановлені закономірності досліджуваного явища, не розкриті причини зміни показників, пропонувані рекомендації не мають достатнього обґрунтування чи не впливають із проведеного аналізу.

12. Наукова робота оцінюється науковим керівником і рецензентами «незадовільно» якщо:

робота містить поверхову аргументацію по основних положеннях теми, не осмислений, механічний виклад цитат;

замість теоретичного висвітлення питань теми, у роботі дається переважно поверховий опис конкретних фактів, окремих цифрових даних, взятих із застарілих літературних джерел.

2. Нумерація

«Нумерація сторінок тексту, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, рисунків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №. Номер сторінки слід проставляти праворуч у верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Титульний аркуш, зворот титульного аркуша, зміст включають до загальної нумерації сторінок, але номери на них не проставляють.

Розділи нумеруються арабськими цифрами після яких ставиться крапка.

Наприклад:

Розділ 1.

Розділ 2.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставиться крапка. В кінці номера підрозділу крапку не ставлять, наприклад: «2.3» (третій підрозділ другого розділу).

Для розділів і підрозділів наявність заголовка обов'язкова. Пункти й підпункти можуть мати заголовки.

Номер *пункту* складається з номера розділу і порядкового номера пункту, або з номера розділу, порядкового номера підрозділу та порядкового номера пункту, відокремлених крапкою. Після номера пункту крапку, не ставлять, наприклад, 1.1, 1.2, або 1.1.1, 1.1.2.

Номер *підпункту* складається з номера розділу, порядкового номера підрозділу, порядкового номера пункту і порядкового номера підпункту, відокремлених крапкою, наприклад, 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3.

Заголовки структурних елементів («ВСТУП», «ПЕРЕДМОВА», «СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ» тощо) не нумерують, а їхні назви є заголовками структурних елементів. Заголовки структурних елементів та заголовки розділів треба друкувати з абзацного відступу великими літерами напівжирним шрифтом без крапки в кінці. Дозволено їх розміщувати посередині рядка. Заголовки підрозділів, пунктів і підпунктів потрібно друкувати з абзацного відступу з великої літери без крапки в кінці.

Абзацний відступ має бути однаковий упродовж усього тексту звіту й дорівнювати 1-1,25 см. Якщо заголовок складається з кількох речень, їх розділяють крапкою. Розривати слова знаком переносу в заголовках заборонено.

Відстань між заголовком, приміткою, прикладом і подальшим або попереднім текстом має бути не менше ніж два міжрядкових інтервали. Відстань між основами рядків заголовка, а також між двома заголовками приймають такою, як у тексті. Не дозволено розміщувати назву розділу, підрозділу, а також пункту й підпункту на останньому рядку сторінки»¹.

3. Оформлення рисунків

Ілюструвати наукову роботу необхідно виходячи з певного загального задуму, за ретельно продуманим тематичним планом, що допомагає позбутися від ілюстрацій випадкових, зв'язаних із другорядними деталями тексту, і попередити не виправдані пропуски ілюстрацій до найважливіших тем. Кожна ілюстрація повинна відповідати тексту, а текст – ілюстрації.

Основними видами ілюстративного матеріалу в науковій роботі є: рисунок, схема, фотографія, діаграма і графік.

Фотографія – особливо переконливий і достовірний засіб наочної передачі дійсності. Вона застосовується тоді, коли необхідно з документальною точністю зобразити предмет чи явище з усіма його індивідуальними особливостями. У багатьох галузях науки фотографія – це не тільки ілюстрація, але і науковий документ.

Рисунки використовуються в наукових роботах, коли потрібно зобразити предмет таким, яким ми його сприймаємо зором, але тільки без зайвих деталей і подробиць. Такі рисунки виконуються, як правило, в аксонометричній проекції, що дозволяє найбільш просто й доступно зобразити предмет. Незважаючи на свою простоту, рисунок має широкі пізнавальні можливості.

Схема – це зображення, що передає звичайно за допомогою умовних позначок і без дотримання масштабу основну ідею якого-небудь пристрою, предмета, споруди чи процесу і показує взаємозв'язок їхніх головних елементів. На схемах усіх видів повинна бути витримана товщина ліній зображення основних і допоміжних, видимих і невидимих деталей і товщина ліній їхніх зв'язків. У деяких наукових роботах просторові схеми різних систем зображуються у вигляді спеціальних геометричних фігур із простими зв'язками-лініями у вигляді стрілок. Такі схеми звичайно називають блок-схемами.

Діаграма – один із способів графічного зображення залежності між величинами. Діаграми складають для наочності зображення й аналізу масових даних. Відповідно до форми побудови розрізняють діаграми площинні, лінійні й об'ємні. У наукових роботах найбільшого поширення одержали лінійні діаграми, а з площинних – стовпчикові і секторні.

Результати обробки числових даних можна подати у вигляді *графіків*, тобто умовних зображень величин і їхніх співвідношень через геометричні фігури, крапки й лінії. Графіки використовуються як для аналізу, так і для підвищення наочності ілюстрованого матеріалу.

Якщо крива, зображена на графіку, займає невеликий простір, то для економії місця числові розподіли на осях координат можна починати не з нуля,

¹ ДСТУ 3008-2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». Київ. ДП «УкрНДНЦ». 2016. 26 с.

а обмежувати тими значеннями, у межах яких розглядається дана функціональна залежність.

Рисунок подають одразу після тексту, де вперше посилаються на нього, або якнайближче до нього на наступній сторінці, а за потреби – в додатках. Рисунки нумерують наскрізно арабськими цифрами, крім рисунків у додатках.

Дозволено рисунки нумерувати в межах кожного розділу. У цьому разі номер рисунка складається з номера розділу та порядкового номера рисунка в цьому розділі, які відокремлюють крапкою, наприклад, «Рисунок 3.2» – другий рисунок третього розділу.

Якщо в тексті лише один рисунок, його нумерують «Рисунок 1». Назва рисунка має відображати його зміст, бути конкретно та стислою. Якщо з тексту звіту зрозуміло зміст рисунка, його назву можна не наводити.

За потреби пояснювальні дані до рисунка подають безпосередньо після графічного матеріалу перед назвою рисунка.

Назву рисунка друкують з великої літери та розміщують під ним посередині рядка, наприклад,

«Рисунок 2.1 – Схема устаткування».

Текст, рисунок, назва рисунка, примітка (а також подальший текст) розмежується одним міжрядковим інтервалом.

Рисунок виконують на одній сторінці аркуша. Якщо він не вміщується на одній сторінці, його можна переносити на наступні сторінки. У такому разі назву рисунка зазначають лише на першій сторінці, пояснювальні дані – на тих сторінках, яких вони стосуються, і під ними друкують:

«Рисунок 2.1, аркуш 2 »².

Ілюстрації мають бути розташовані так, щоб їх було зручно розглядати без повороту роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

4 Оформлення таблиць

Таблиці. Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлюватися у вигляді таблиць.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву таблиці друкують з великої літери і розміщують над таблицею з абзацного відступу. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери.

Приклад побудови таблиці

Таблиця (номер) – Назва таблиці

Головка	Заголовки граф (колонок)	
---------	--------------------------	--

² ДСТУ 3008-2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». Київ. ДП «УкрНДНЦ». 2016. 26 с.

	Підзаголовки (граф) колонок →			
Рядки →	Графи (колонки) ↓	Графи (колонки) ↓	Графи (колонки)	Графи (колонки)
Рядки →				
Рядки				
Боковик (заголовки рядків) ↑				

Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу). Якщо в тексті одна таблиця, її нумерують за загальними правилами: «Таблиця 1».

У разі поділу таблиці на частини дозволено її головку чи боковик замінити відповідно номерами колонок або рядків, нумеруючи їх арабськими цифрами в першій частині таблиці.

Слово «Таблиця» подають лише один раз над першою частиною таблиці. Над іншими частинами таблиці з абзацного відступу друкують «Продовження таблиці» і вказують номер таблиці без повторення її назви, наприклад: «Продовження таблиці 1.2».

Заголовки колонок таблиці починають з великої літери, а підзаголовки – з малої літери, якщо вони становлять одне речення із заголовком. Підзаголовки, які мають самостійне значення, подають з великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставлять. Переважна форма іменників у заголовках – однина.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу. На всі таблиці видання повинні бути посилання в тексті. У повторних посиланнях на таблиці у тексті треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. таблицю 1.3».

Розмір шрифту для написання заголовків у рядках і колонках таблиць і пояснювальних даних на рисунках і в таблицях встановлює автор. Таблицю подають безпосередньо після тексту, у якому її згадано вперше, або на наступній сторінці. Назва таблиці і текст після неї відокремлюються в один міжрядковий інтервал»³

5. Оформлення формул

Формули та рівняння подають посередині сторінки симетрично до тексту окремим рядком безпосередньо після тексту, у якому їх згадано.

Найвище та найнижче розташування запису формул(и) та/чи рівняння (-нь)

³ ДСТУ 3008-2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». Київ. ДП «УкрНДНЦ». 2016. 26 с.

має бути на відстані не менше ніж один рядок від попереднього й наступного тексту.

Формули нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Номери формул пишуть біля правого поля аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад: (3.1) (перша формула третього розділу). Номер групи формул, розміщених на окремих рядках і об'єднаних фігурною дужкою (парантезом), ставиться справа від вістря парантеза, яке знаходиться всередині групи формул і звернене в бік номера.

Пояснення позначок, які входять до формули чи рівняння, треба подавати безпосередньо під формулою або рівнянням у тій послідовності, у якій їх наведено у формулі або рівнянні.

Пояснення позначок треба подавати без абзацного відступу з нового рядка, починаючи зі слова «де», без двокрапки. Позначки, яким встановлюють визначення чи пояснення, рекомендовано вирівнювати у вертикальному напрямку.

Приклади оформлення формул:

Відомо, що

$$Z = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}}, \quad (1)$$

де M_1, M_2 – математичне очікування;
 σ_1, σ_2 – середні квадратичні відхили [23].

$$I = \frac{\sum_i p_i^i g_1^i}{p_0^i g_0^i} \quad (10)$$

$$\text{Тобто } \frac{\sum_i p_i^i g_0^i}{p_0^i g_0^i} > \frac{\sum_i p_i^i g_1^i}{p_0^i g_0^i} > \frac{\sum_i p_i^i g_1^i}{p_0^i g_1^i} \quad (11)$$

Умови приблизного рівняння двох рівнів споживання:

$$\frac{\sum_i p_i^i g_1^i}{p_0^i g_0^i} = \frac{\sum_i p_i^i g_0^i}{p_0^i g_1^i} \quad (12)$$

Примітки до тексту і таблиць, в яких вказують довідкові та пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки. Примітки подають безпосередньо за текстом, під рисунком (перед його назвою), під основною частиною таблиці (у її межах).

Слово «Примітка» друкують кеглем 12 через один міжрядковий інтервал з абзацного відступу з великої літери з крапкою в кінці. Якщо приміток на одному

аркуші декілька, то післяслова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1. ...
2. ...

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку

6. Оформлення додатків

Додатки розташовують у порядку посилань на них у тексті роботи.

Кожний додаток слід починати з нової сторінки з вказівкою зверху посередині сторінки слова «Додаток» і його позначення.

Додаток повинен мати заголовок, що записують симетрично тексту з прописної літери окремим рядком.

Додатки позначають великими літерами української абетки (за винятком літер: Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ь), починаючи з А. Після слова «Додаток» ставиться літера, що позначає його послідовність. Допускається позначення додатків також літерами латинського алфавіту. Якщо в документі один додаток, він позначається «Додаток А». У випадку повного використання літер українського і латинського алфавітів допускається позначати додатки арабськими цифрами.

Додатки позначають послідовно великими літерами української абетки, крім літер Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, ДОДАТОК А, ДОДАТОК Б.

Дозволено позначати додатки літерами латинської абетки, крім літер І та О.

У разі повного використання літер української і/або латинської абеток дозволено позначати додатки арабськими цифрами.

Один додаток позначають як ДОДАТОК А.

За потреби текст додатків можна поділити на розділи, підрозділи, пункти й підпункти, які треба нумерувати в межах кожного додатка. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад, А.2 — другий розділ додатка А; Г.3.1 — підрозділ 3.1 додатка Г; Д.4.1.2 — пункт 4.1.2 додатка Д; Ж .1.3.3.4 — підпункт 1.3.3.4 додатка Ж.

Рисунки, таблиці, формули та рівняння в тексті додатків треба нумерувати в межах кожного додатка, починаючи з літери, що позначає додаток, наприклад, рисунок Г.3 — третій рисунок додатка Г; таблиця А.2 — друга таблиця додатка А; формула (А.1) — перша формула додатка А.

Якщо в додатку один рисунок, одна таблиця, одна формула чи одне рівняння, їх нумерують, наприклад, рисунок А.1, таблиця Г.1, формула (В.1).

Переліки, примітки та виноски в тексті додатка оформляють і нумерують згідно із 7.7, 7.8, 7.9.

Джерела, які цитують лише в додатках, потрібно розглядати незалежно від тих, які цитують в основній частині звіту. їх розміщують наприкінці кожного додатка в переліку джерел посилання.

Форма цитування, правила складання переліку джерел посилання та виносок у додатках аналогічні прийнятим в основній частині звіту. Перед номером цитати та відповідним номером у переліку джерел посилання й виносках ставлять позначення додатка.

Джерела, які цитують лише в додатках, потрібно розглядати незалежно від тих, які цитують в основній частині звіту. Їх розміщують наприкінці кожного додатка в переліку джерел посилання.

Форма цитування, правила складання переліку джерел посилання та виносок у додатках аналогічні прийнятим в основній частині звіту. Перед номером цитати та відповідним номером у переліку джерел посилання й виносках ставлять позначення додатка»⁴.

7. Вимоги до оформлення джерел в наукових дослідженнях

Огляд літературних джерел дає можливість виявити професійну компетентність дослідника, його особистий внесок в розробку теми порівняно з уже відомими дослідженнями. Вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції, що може стати самостійною публікацією автора. Огляд джерел дає змогу визначити новий напрям наукового дослідження, його значення для розвитку науки і практики, актуальність теми.

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, котрий містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків.

Оформлення списку використаних джерел повинно відповідати вимогам до бібліографічного опису – ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Джерела можна розміщувати в списку одним із таких способів:

- у порядку назви посилань у тексті (найзручніший);
- в алфавітному порядку перших літер прізвищ авторів або назв;
- у хронологічному порядку.

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, відбиває самостійну творчу роботу автора і свідчить про рівень проведеного дослідження.

Якщо автор роботи цитує будь-який матеріал чи наводить фактичні (цифрові) дані, обов'язково слід робити посилання на першоджерело. В тексті посилання на джерела допускається наводити:

а) в порядку послідовності вживання;

б) вказувати порядковий номер за списком літературних джерел в алфавітному порядку.

Найбільш часто використовується другий випадок, коли посилання в тексті роблять вказуючи порядковий номер за переліком посилань. У такому разі посилання виділяють двома квадратними дужками, наприклад, «...у роботах [1-7]», чи «... у роботах А. А. Іванова, Б. Б. Петрова, О. В. Малишко та ін. [1-7]». Круглі ()

⁴ ДСТУ 3008-2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». Київ. ДП «УкрНДНЦ». 2016. 26 с.

чи косі // дужки неприпустимі.

Якщо використано відомості, матеріали чи твердження з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць тощо з джерела, на яке подано посилання. Посилання на конкретні сторінки наводяться після номера джерела через кому з маленької букви “с.”), наприклад: [1, с. 5]. Якщо посилання на кілька праць, вони розділяються крапкою з комою: [1, с. 5; 6, с. 25-33].

При посиланнях на розділи, підрозділи, ілюстрації, таблиці, формули, рівняння, додатки вказують їх номери. Приклади посилань: «...у розділі 3...», «...дивись 4.2...», «...5.3.1...», «...на рис. 2.3...», «...у таблиці 3.4...», «... у дод. В...».

Для Інтернет-посилань обов'язково необхідно надати адресу певного інформаційного ресурсу. Серед Інтернет-посилань найбільш доречні посилання на офіційні сайти організацій та установ.

Посилання у тексті зазвичай робиться в кінці речення.

Не можна подавати в тексті розгорнуті посилання, такі як (Іванов А.П. Вступ до мовознавства. – К., 2000. – С. 54).

Неприпустиме посилання на неопубліковані та незавершені праці.

Слід давати посилання на джерело при непрямому цитуванні – переказі, викладі думок інших авторів своїми словами; при огляді загальних тенденцій наукових досліджень; при зазначенні фактичних даних і результатів попередніх досліджень.

Цитата береться в лапки і обов'язково має посилання на джерело із зазначеним номером сторінки.

Цитати зазвичай наводять:

- для підтвердження власних аргументів;
- як посилання на авторитетне джерело;
- для критичного аналізу того чи іншого твердження.

В інших випадках краще робити непряме цитування.

Особливі вимоги при цитуванні

Текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання.

Науковий етикет вимагає точного відтворення цитованого тексту, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст.

Цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекирчувань думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекирчування авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, в кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз “так званий”.

Якщо потрібно підкреслити ставлення автора статті до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

Якщо автор статті, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і вказуються ініціали автора статті, а весь текст застереження вміщується у круглі дужки.

Варіантами таких застережень є: (курсив наш. – М.Х.), (підкреслено нами. – М.Х.), (розрядка наша. – М.Х.).

Оформлення списку використаних джерел

Нумерація джерел проставляється вручну. Не використовуйте автонумерацію та автоматично генеровані кінцеві посилання.

Джерела іноземною мовою розміщуються після всіх джерел, поданих кирилицею, окрім випадків, коли список формується в порядку появи посилання в тексті.

Основні правила оформлення джерела:

- Назви статей, монографій, збірників, конференцій, тез, доповідей, авторефератів дисертацій вказуються повністю.

- Для статей обов'язково дається їх назва, назва видання, рік, номер (випуск, том), початкова та кінцева сторінки.

- Для монографій, довідкових, енциклопедичних видань – назва, місце видання (місто), видавництво, рік видання, (том, частина – якщо є), загальна кількість сторінок.

- У списку джерел з маленької букви пишуть відомості, що відносяться до заголовку (підруч. для вузів, матеріали конф., тези, навчально-методичний посібник тощо), відомості про відповідальність (ред., упоряд., редкол. та ін.), наприклад:

- Економіка: підруч. для вузів.

- Механика: словарь / отв. ред. Петренко А. М.

- Алгоритм оформлення статті з електронного видання:

- Прізвище ініціали автора. Назва статті [Електронний ресурс]. *Назва журналу*. Рік. №. URL: <http://www...> (з нового рядка) електронна адреса, за якою розміщена стаття. Наприклад:

Кабан Л. В. Оцінювання інноваційної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів регіону [Електронний ресурс]/ *Народна освіта*. 2007. Випуск 1. URL:

http://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/1/statti/2kaban/2kaban.htm

- Для того, щоб прізвище та ініціали автора залишалися в одному рядку і не розривалися, користуйтеся комбінацією Shift+Ctrl+Space (нерозривний пробіл).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ ДО НАУКОВОЇ РОБОТИ

(ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»)

Книги одного, двох або трьох авторів

Лубківський Роман Мар'янович Громове дерево : вибр.твори /Р. М. Лубківський; вступ. ст. Д. Павличка. К. : Український письменник, 2006. – 525 с. : 1 портр. – (Бібліотека Шевченківського комітету). 5000 пр. ISBN 9-6657-9204-0.

Чепінога В. Г. Основи економічної теорії : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2017. 240 с.

Книги двох, трьох, авторів

Заброцький М. М., Шапошникова Ю. Г. Педагогічна психологія. Лекції : навч. посіб. Херсон, 2017. 144 с.

Кривов'язюк І. В., Смерічевський С. Ф., Кулик Ю. М. Ризик-менеджмент логістичної системи машинобудівних підприємств : монографія. Київ : Кондор, 2018. 200 с.

Книги чотирьох чи більше авторів

Світ рослин у творчості І. П. Котляревського : науково-популярні нариси / М. В. Гриньова та ін. Полтава, 2017. 112 с.

або

Світрослин у творчості І. П. Котляревського : науково-популярні нариси. Полтава, 2017. 112 с.

або

Гриньова М. В., Оніпко В. В., Купріян К. В., Ходунай В. В. Світ рослин у творчості І. П. Котляревського : науковопопулярні нариси. Полтава, 2017. 112 с.

Автор(и) та редактор(и)/ упорядники

Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с.

Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінальновиконавче право України : навч. посіб. / ред. А. Х. Степанюк. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

Грошевий Ю. М. Вибрані праці / упоряд.: О. В. Капліна, В. І. Маринів. Харків : Право, 2011. 656 с.

Дахно І. І., Алієва-Барановська В. М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.

Експлуатація і технічне обслуговування газорозподільчих станцій магістральних газопроводів / заг. ред. А. А. Руднік. Київ, 2003. 370 с.

Без автора

Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.

Експлуатація і технічне обслуговування газорозподільчих станцій магістральних газопроводів / заг. ред. А. А. Руднік. Київ, 2003. 370 с.

Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

Багатотомні видання

Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 9. 944 с.

Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінології. 424 с.

Кучерявенко Н. П. Курс податкового права : в 6 т. Харків : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.

Окремі томи багатотомного видання

Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології : вибр. твори. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1983. 480 с.

Химическая энциклопедия : в 5 т. Т. 2. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 671 с.

Дисертації

Авдєєва О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с.

Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с.

Автореферати дисертацій

Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.

Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с.

Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.

Стандарти

ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).

ДСТУ ISO 6107-1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107-1:1996, IDT). [Чинний від 2005-04-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с.

ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).

Архівні документи

Лист Голови Спілки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.

Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.

Наукове товариство ім. Шевченка. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.

Патенти:

Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.

Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.

Електронні ресурси

Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/32.pdf.

Яцків Я. С., Малицький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90-х років ХХ століття: період переходу до ринку. Наука та інновації. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.15407/scin12.06.006>.

Частина документа:

Статті з книги, частина книги

Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. Михайло Баймуратов: право як буття вченого : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493.

Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. Тридцять лет с экологическим правом : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212.

Франко І. Украдене щастя // І. Франко. Твори. Київ, 1966. С. 322–419

Статті з енциклопедії чи словника

Кучеренко І. М. Право державної власності. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673.

Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. Адміністративне право України : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55.

Сірий М. І. Судова влада. Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.

Частина видання: матеріалів конференцій (тези, доповіді)

Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136.

Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137.

Кононенко Н. Методология толерантности в системе общественных отношений. Формирование толерантного сознания в обществе : материалы VII междунар. антитеррорист. форума (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Киев, 2011. С. 145–150.

Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.

Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.

Частина продовжуваного видання

Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формулювання їх застосування. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46.

Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159.

Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218.

Частина періодичного видання (журналу, газети)

Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. Часопис Київського університету права. 2007. № 4. С. 88–92.

Коломоєць Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. Право України. 2017. № 5. С. 71–79.

Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. Урядовий кур'єр. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5.

Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства. Юридичний вісник України. 2017. 20-26 жовт. (№ 42). С. 14–15.

Питання для самоконтролю:

1. Чи стандартизовані вимоги до оформлення наукових робіт? Дайте розгорнуту відповідь.
2. На які структурно-змістові частини ділиться текст курсової, дипломної роботи? Як записуються їх заголовки?
3. Як правильно ставляться розділові знаки в заголовку, він складається з двох або більше речень?
4. Чому має дорівнювати відстань між назвою розділу і наступним текстом? Між заголовками розділу і параграфу?
5. Чи можна наводити в науковій роботі ілюстрації, створені не автором?
6. Яким чином робляться посилання на наведені в тексті роботи таблиці, діаграми, графіки тощо?
7. Поясніть основні правила оформлення формул в тексті наукової роботи.
8. Як нумеруються рисунки в тексті наукової роботи?
9. Чим відрізняються правила оформлення цитат від інших посилань?
10. У чому полягає специфіка бібліографічного опису роботи без автора? Одного автора? Кількох авторів?
11. Назвіть обов'язкові складові бібліографічного опису наукової статті, вміщеної в науковому журналі.
12. Назвіть обов'язкові складові бібліографічного опису наукової монографії.
13. Які правила розміщення в бібліографічному списку джерел, написаних латиницею?
14. Поясніть правила посилань на електронні джерела.

Список рекомендованої літератури до вивчення курсу

1. Конспект лекцій з «Наукової української мови» для студентів усіх спеціальностей / уклад. Д. П. Шапран. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. 90 с.
2. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність*. К. : КНЕУ, 2001. Вип. 4. С. 11–15.
3. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. К. : Центр навч. л-ри, 2006. 312 с.
4. Семенов О. М. Культура української наукової мови : Навчальний посібник. К. : «Академія», 2012. 216 с. URL : <http://academia-pc.com.ua/product/205>
5. Українська ділова мова : практичний посібник на щодень / уклад. : М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська. Харків : Торсінг, 2003.
6. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. Стереотип. вид. К. : Наукова думка, 2003. 240 с.
7. Шапран Д. П. Наукова українська мова [Текст] : метод. рекомендації до вивчення дисципліни для студ. усіх спеціальностей ден. та заочн. форм навчання / уклад. Д. П. Шапран; М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. українознавства. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. 73 с.

Допоміжна

8. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К. : ВЦ «Академія», 2004.
9. Ботвина І. В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посіб. К. : АртЕк, 1998. 190 с.
10. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: фахове і нефахове спілкування / уклад. А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2010. 480 с.
11. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / уклад. Е. В. Колісніченко. Суми : Сумський державний університет, 2012. 83 с.
12. Сурмін Ю. Науковий текст: специфіка, підготовка та презентація / Ю. Сурмін. К. : НАДУ, 2008. 184 с.
13. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Львів : Світ, 2008.
14. Чепіга І. П. Мовленнєві особливості наукового тексту: текст-міркування, текст-доказ. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2002. Вип. 10. С. 157–161.
15. Шевчук С. В. Ділове мовлення для державних службовців: навч. посіб. К. : Арій, 2008.
16. Шевчук С. В. Практикум з українського ділового мовлення: навч. посіб. / уклад. С. В. Шевчук, О. О. Кабиш. К. : Арій, 2009.
17. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням / уклад. С. В. Шевчук, І. В. Клименко. К. : Алерта, 2011. 696 с.

Словники

18. Ганич Д. І. Русско-український и українсько-руський словарь / уклад. Д. І. Ганич, І. С. Олійник. К. : Прапор, 1997.
19. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / уклад. Д. І. Ганич, І. С. Олійник. К. : Вища шк., 1985.
20. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання / уклад. С. І. Головащук. К. : Наук. думка, 2004.
21. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / уклад. С. І. Головащук. К. : Наук. думка, 2001.
22. Головащук С. І. Словник наголосів / уклад. С. І. Головащук. К. : Наук. думка, 2003.
23. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: словник-довідник / уклад. С. І. Головащук. К. : Вища шк., 1995.
24. Загнітко А. П. Словник-довідник маркетингової термінології: навч.-довід. вид. для студ. екон. спец. усіх форм навчання / уклад. А. П. Загнітко, Д. П. Шапран, І. Х. Баширов. Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. 160 с.
25. Єрмоленко С. Я. Новий російсько-український словник-довідник / уклад. С. Я. Єрмоленко. К. : Довіра, 1996.
26. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / уклад. С. Караванський. К. : Укр. книга, 2004.
27. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / уклад. С. Караванський. Львів : БаК, 2006.
28. Олійник О. Російсько-український словник наукової термінології / О. Олійник, М. Сидоренко. К. : Наук. думка, 1994.
29. Олійник О. Українсько-російський і російсько-український тлумачний словник / уклад. О. Олійник, М. Сидоренко. К. : Наук. думка, 1991.
30. Орфоепічний словник : у 2 т. / уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб. К. : Довіра, 2003.
31. Російсько-український словник : Сфера ділового спілкування / ред. О. О. Тараненко. К. : Основа, 1999.
32. Словник іншомовних слів. / ред. О. Мельничук. К. : УРЕ, 1985.
33. Словник скорочень української мови / ред. Л. С. Паламарчук. К. : Вища шк., 1988.
34. Словник термінології Європейського Союзу (англійсько-французько-німецько-український). Київ : К.І.С., Молодіжний гуманітарний центр, 2007. 223 с.
35. Словник труднощів української мови / ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Рад. школа, 1989.
36. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. К. : Знання, 2006.

Інтернет-ресурси:

37. Сайт видавництва «Літопис»: Видання наукової літератури з культури, філософії, історії, філології, економіки, перекладної літератури гуманітарного, природничого напрямків. URL : www.litopys.lviv.ua

- 38.Електронна версія українського правопису. URL : <https://2019.pravopys.net/>
- 39.Український словник онлайн, тлумачний, російсько-український, орфографічний словник, український словник синонімів, український тлумачний словник, російсько-український словник, енциклопедія, правопис. URL : www.rozum.org.ua
- 40.Електронні словники. URL : <http://termin.com.ua>
- 41.Сайт Інституту мовознавства ім. О. Потебні. URL : <http://www.inmo.org.ua>

Навчальне видання

Ревуцька Світлана Казимирівна
Шапран Дар'я Петрівна
Зінченко Вікторія Миколаївна

Кафедра іноземної філології,
українознавства та соціально-правових дисциплін

НАУКОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспект лекцій

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
50005, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Островського, 16.